

ÓZBEKSTAN RESPUBLIKASÍ
JOQARÍ HÁM ORTA ARNAWLÍ BILIMLENDIRIW
MINISTRILIGI

ÁJINIYAZ ATINDAĞI NÓKIS MÁMLEKETLIK
PEDAGOGIKALIQ INSTITUTI

Aldabergenov Azamat Utegenovich

REŃLI SÚWRET

(Oqıw qollanba)

(Tálim baǵdarı: Súwretlew óneri hám injenerlik
grafikası – 5110800)

«Tafakkur bo‘stoni» baspası
Tashkent – 2019

UQK:

KBK:

A-31

Aldabergenov Azamat Utegenovich. **Reñli súwret** (oqıw qollanba). – Tashkent, «Tafakkur-bo‘stoni», 2019. – 208 bet.

Sabaqlıqta avtor házirgi kúnde «Reñli súwret» páninde erisken eñ soñğı jetiskenliklerge toqtap ótken. Oqıtıwshılıq kásibi barlıq waqıtta kásip sıpatında húrmetlenip keldi. Sonıń ushın kásiplik iskerliginiń ilimiy-teoriyalıq hám ámeliy metodologiyalıq tiykarları jıldan-jılğa óz ózgesheligin bayıtıp barmaqta. Sabaqlıqta «Reñli súwret» pániniń teoriyalıq hám metodologiyalıq tiykarlarına, mazmun funkciyası, quramlıq bólimlerine, olardıń wazıypalarına anıq itibar berilgen. Sonıń menen birge, oqıw tárbiyalıq processti basqarıwda oqıtıwshılar hám tárbiyashılardıń óz kásibine milliy aǵartıwshılıq tárepten múnásibeti qanday bolıwı kerekligi kórsetilgen.

Sabaqlıqta tálim mekemelerinde pedagogikalıq xızmet alıp barıp atırǵan oqıtıwshılarǵa, tárbiyashılarǵa. pedagogikalıq xızmetke tayarlanıp atırǵan talabalarǵa pedagogikalıq sheberlikti iyelew hám onı úzliksiz rawajlandırıp barıw haqqında hár tárepleme usınıslar berilgen.

Juwaplı redaktor:

J.Darmenov – Ájiniyaz atındaǵı NMPI «Súwretlew óneri hám injenerlik grafikası» kafedrası p.i.k., docent

Pikir bildiriwshiler:

X.Alyaminov – Berdaq atındaǵı QMU, Arxitektura kafedrası úlken oqıtıwshısı, p.i.k

D.Abdireymov - Ájiniyaz atındaǵı NMPI, Súwretlew óneri hám injenerlik grafikası kafedrası úlken oqıtıwshısı

Ózbekstan Respublikası Joqarı hám orta arnawlı bilimlendiriw ministrliǵı janındaǵı Muwapıqlastırılıshı keńesi tárepinen 2017-jıl «24» avgust kúngi 603-sanlı qararına muwapıq oqıw qollanba sıpatında baspaǵa usınılǵan.

ISBN 978-9943-XXX-XX-X

© Aldabergenov A.U., 2019

© «Tafakkur bo‘stoni» baspası, 2019

Kirisiw

Súwretlew óneriniń teoryyasın túpten úyreniw, súwretlew óneri pániniń jetiskenligin ózlestiriwdiń tiykarǵı shártlerinen bolıp esaplanadı. Reńli súwret nızam-qaǵıydaların puxta iyelegen talabı ǵana ámeliy dóretiwshilikte unamlı shuǵıllanıwı múmkin. Leonardo do Vinchi aytqanıday «Kimde-kim ilimdi ámeliyatsız kóz aldına keltire alsa, ol teńizge eskeksiz shıqqan qayıqtıń iyesindey boladı, yaǵnıy ol hesh qashan qay jerge ketip baratırǵanın tolıq bilmeydi» -degen. Ásirese Reńli súwretlew tarawında ámeliyat barqulla kúshli teoriya menen baylanısqan halda ámelge asırılıwı zárúr hám bularsız hesh nársenge erisip bolmaydı.

Chex pedagogı Yan Amos Komenskiy XVII ásirde-aq «Biz barlıq bilimlerimizdi aqlıy pikirlew menen bekkemlep barıwımız kerek, sonda ǵana gúmanǵa da, esten shıǵarıwǵa da imkaniyat bolmaydı» degen edi.

Rus xudojnigi hám pedagogı D. N. Kardovski atap ótkenindey «ónerdi úyrenip atırǵanlar kóz-aldına keltiriw jolları hám usılların, yaǵnıy nárselerdiń formaları, reńleri, jaqtılıǵı, ózgesheligi hám háreket nızamlıqlarına boysınıwǵa májbúr».

Súwretlew óneriniń tariyxı, reńli súwretti ámeliy úyreniwde júdá úlken metodikalıq tájiriybege iye, metodikaǵa tiyisli ádebiyatlarda júdá qımbatlı materiallar toplanǵan bolıp, olarda kóplegen texnikalıq hám texnologiyalıq máslahatler jarıtıp barıladı. Reńli súwret teoryyasına keletuǵın bolsaq, bul máselede tariyxı miyrastıń áhmiyeti onshellı sezilmeydi. Evropa sıyaqlı Rus kórkem óner Akademiyasında da reńli súwretti ámeliy jaqtan oqıtıw júdá kúshli bolǵan, biraq, súwretlew óneriniń teoriyalıq tiykarlarınıń islenbelerine jeterli dárejede itibar berilmegen.

Keyingi waqıtlarda súwretlew ónerin teoriyalıq oqıtıw másesine úlken itibar qaratılmaqta. Bir qansha metodikalıq qollanbalar baspadan shıǵarılǵan. Olarda kásiplik sheberligi, jaqtılıq, saya, reńlerdiń jıyındısı, hawa perspektivası nızamlıqları teoryyasın keńirek ashıp berilgen. Biraq, bul qollanbalar da súwretlew óneri pániniń xızmetin tolıq ashıp bere aladı dep aytıwǵa bolmaydı. Sebebi, talabalar buyım hám nárselerdiń ózine

say reñlerin hám olardıń jaqtılıq tásirinde ózgerislerin kórip túsinsede jetik xudojnik bola almaydı, sebebi, reñli súwrettiń ulıwma nızamlıqları (reñlerdiń dúzilisi, ıssı hám suwıq reñler, kolorit reñlerdiń birikpesi) bar.

Kóplegen xudojniklerdi tárbiyalagan, ájayıp pedagog hám xudojnik D.N. Kordovskiy «Naturada da, jumıstı basqarıwda da barqulla reñlerdi bir-biri menen islew hám pikirlewge úyretiwge tiykarǵı itibardı qaratıw kerekligi»na tap ótken.

Bilim alıw procesinde talabalar dáslep súwretlew óneriniń tiykarǵı nızamlıqları, reñ hám kórinislerdiń bir-birine múnásibetleri hám olardı anıqlaw usılların iyelewleri kerek. Sebebi, bular súwretlew óneriniń teoriyalıq kursınıń quramına kiredi.

Bunnan tısqarı súwretlew ónerin oqıtıwdıń teoriyalıq kursına tómendegilerde kiritiliwi tiyis, yaǵnıy súwretlew ónerinde qálem súwrettiń tiykarǵı ornı, hawa perspektivası, qaǵaz betine keń kólemli buyımlardıń jaylasıwı, súwretlew óneri qaǵıydaları, saya hám jaqtılıq nızamlıqları, buyımlardı metodikalıq jaqtan izbeizlikte kórsete alıw, jumıstıń reñ hám kórinisi jaǵınan anıq jaǵdayǵa keltiriw hám t.b. Reñli súwrettiń teoriyasındaǵı usınday metodikalıq sorawlardı bayan etiwge ótemiz.

Súwretlew ónerinde qálem súwrettiń áhmiyeti

Súwretlew óneriniń haqıqıy forması hám reńli dúzilisi onıń nızamlılıqlarına tiykarlangan. Reńli súwretti úyreniw-bul tegisliktegi reńli formanıń dúzilisi, konstrukciyalıq qurılısı, kólemi, formasınıń dúzilisi usılların izlew jolı bolıp tabıladı. Áne usılargá baylanısqa halda hár bir xudojnik qálemde buyım hám nárselerdi perspektiva nızamlılıqlarına tiykarların konstruktiv dúzilisi, oǵan jaylasıwı kórinisi, kólemin anıq súwretley alıwı zárúr. Qálem súwrette reń hám kórinistiń anıq bir pútinliginde garmonikalıq jaqtan biriktiriliwi bul haqıqıy reńli súwret bolıp esaplanadı.

Súwrette qálem súwret anıq bolıwı kerek, bolmasa túrli boyawlar ápiwayı nársese hám buyımın qurılısınıń dúzilisin, kólemin anıq kórsete almaydı. Hawa perspektivasına baylanısqa halda reńlerdiń názik ózgeriwsheliǵin kórsetiwshi batmanǵa berilgen reńli súrkemeler de óz-ózinen astrologiyalıq keńlikti kórsete almaydı. Tek ǵana perspektiva qaǵıydalarına durıs ámel qılıp súwretlengen qálem súwrette ǵana reńlerdi jáne de sulıwıraq etip kórsetedi.

Eger tábiyat kórinisi perspektiva nızamlılıqlarına ámel qılmay sızılsa, keńlikti kórsetiwshi reńniń ornı áhmiyetsiz bolıp qaladı. Reńli súwretti xudojnikler «Bul 100% qálem súwret hám 100% reńli súwrettiń bir-birine úzliksiz baylanısı» dep táriypleydi.

Reńli súwrettiń sulıw bolıp shıǵıwında qálem súwrettiń ornı ayrıqsha bolıp tabıladı. Biraq, professional xudojnik qálemnen paydalanbay, jumıstı boyawlar menen sızıwı da múmkin. Dóretiwshi izleniw procesinde reńli súwretti, qálem súwret penen úzliksiz baylanısın sezedi. Yaǵnıy buyımlardıń kórkemlik jaylasıwı, kórinisiniń anıqlıǵı, reńlerdiń durıs jıynalıwı, jumıstı bir pútinlikte juwmaqlawı kóbinese dóretiwshi xudojnikke baylanıslı boladı.

Xudojnik qálem súwretti puxta ózlestirip alǵanda ǵana (qaǵazǵa durıs jaylastırıw, nársese hám buyımlardıń kórkemlik jaqtan jaylasıwı, perspektiva nızamlılıqlarına boysınıw, kórinislerdi durıs tańlaw metodikalıq jaqtan izbe-izlikte jumısqa bezew beriw h.t.b) reńli súwrette kózlegen maqsetine erisiw múmkin, sebebi anıq emes oylanǵan qálem súwret jumısın kórip shıǵatuǵın bolsaq reńler qanshelli sulıw bolsa da, onı báribir sapalı islengen dep

aytıwǵa bolmaydı. Sonlıqtan da, túrli súwretlew óneri mektepleriniń tarıxıy tájiriybeleriniń málim etiwinshe, tálimniń dáslepki basqışlarında, qálem súwretti tereńirek ózlestiriw, keyingi processler ushın dáslepki tırnaǵın jarata aladı. Jas xudojnik Odoarda Fioletti Veneciyǵa oqıw kelgeninde súwretlew ónerin tereńnen úyreniw ushın ne islew kerek? degen sorawǵa Tinteretto «Súwret sızıw hám jáne súwret sızıw kerek, jáne salınǵan súwretke kórkemlik hám izbe-izlikti beriw kerek» dep juwap bergen.

Ullı músinshi Mikkelanjelo qálem súwrette (reńli súwret, músinshilik, arxitektorshılıq) «Hár qanday ilimniń tamırın hám tiykarın kórgen».

«Qálem súwret bizge barqulla jol kórsetip turıwshı jol hám kompas bolıp esaplanadı, al boyawlar bolsa okean teńizinde shógiptir atırǵanlarǵa járdem beretuǵın qural bolıp esaplanadı» dep atap ótken edi Sharl Lebren.

Engr óz ustaxanasınıń esiklerine «Bul jerge kelgen shákirtlerge qálem súwretti úyretemen, ketip baratırǵanda bolsa, olar súwret ustası bolıp jetilisedi» degen sózlerdi jazıp qoyar edi.

«Sonday nárseler bar, ol barlıq kórkem óner túrleriniń tiykarı bolıp esaplanadı. Eger kimde-kim qálem súwret ónerin jaqsılap iyelese, ol reńli súwretti de, músinshilikti de ańsat ózlestire aladı» degen edi Karruchi.

«Hár qanday formanıń ájayip kórinisi, onıń sulıw reńleri emes, al anıq sızılǵan qálem súwretinde»-degen Tician. Ol qartayǵan waqtında da kómir yamasa por menen qanday da bir súwretti sızbaǵan kúni bolmaǵan.

«Qálem súwretke tiykarlanbaǵan reńli súwret, bular óner emes, al reńli daqlardıń tártipsiz jıyındısı bolıp esaplanadı» dep barqulla tákirarlar edi V.E. Makovskiy.

«Qálem súwretti puxta bilmegen adam dóretiwshi bola almaydı» – dep bilim bergen P. P. Chistyakov, I. E. Repin «Kún ara 2-3 saat qálem súwret penen shuǵıllanǵan hám onı reńli súwrettiń tiykarı dep esaplaǵan». A. M. Vasnecov, P.P. Chistyakovtıń bilim beriw sistemasın yadqa alıp «Onıń súyikli shınıǵıwı qálem súwret edi» dep esleydi.

Ashbenniń Myunxendegi súwretshilik mektebinde hátteki kórkem óner Akademiyasınıń pitkergerler de bilim alar edi, ol jerde

bilim beriw tek ğana reñli súwret boyınsha (formanıń konstruktiv dúzilisi, túri, sayası jaqtılıq kórinisleri sáwlelengen grizayz) uzaq waqıt ótkerilgen, osınıń nátiyjesin de ğana formanı konstruktiv qurıw hám kórinis múnásibetlerin puxta iyelep soń reñler menen súwretlewge úyretilgen.

Ullı xudojniklerdiń jaratqan shıǵarmaları, sheberlik penen tabılǵanlıǵı, temasınıń aktuallıǵı ıssı hám suwıq reñlerdiń óz ara baylanısı adamlardıń dıqqatına sazawar bolǵanlıǵı hayran qaldıradı. Ataqlı reñli súwret salıwshı xudojniklerdiń kópshiligi eń dáslep jetik qálem súwret ustalarınan biri bolıp esaplanadı. Bulardıń qatarına K. P. Bryullov, I. I. Shishkin, V.E. Makovskiy, V.D. Polenov, I. E. Repin, M.A. Vrubel, V.A. Serov, K.A. Korovin, M. Nabiev, R. Axmedov, B. Jalolov, A. Mirzaev, A. Ikromjonov, I. Xaydarov sıyaqlılar kiredi. Reñli súwrette názik plastik formanıń qatnası, kórinislerdiń izbe-izligi, kólemi, jaylasıw sıpatları júdá zárúr orın iyeleydi. Reñli súwretshi xudojnik naturadaǵı kerekli orındı belgilep alıp, formanıń shártli sızıqların umıtıp, reñler járdeminde formanıń kólemin súwretlew tiyis bolıp tabıladı.

D.N. Kordovskiydiń pikirinshe, eger biz reñli súwretti, qálem súwrettiń reñlerde dawam etiwı dep aytsaq, formanıń reñde dúzilisi qálem súwretten baslanadı hám dóretiw procesinde ol bir neshe márte tákirarlanadı hám reñler menen bezeledi. Qálem súwret sheberligin puxta iyelew, biytákirar reñli súwret shıǵarmaların jaratıw negizi bolıp esaplanadı. P.P. Konchalovskiy reñli súwrette qálem súwrettiń negizin kórip «Reñli súwrettiń haqıqıy usılı-bul formanı anıq etip jetkizip beriw jolı menen beriletuǵın boyawlardıń jıyındısı» dep jazǵan.

Haqıqıy ónerde tiykarǵı kórkem kórinisi bul qálem súwrette bolıp esaplanadı. Bul formanıń qayta islep shıǵaradı, waqıya hám insanlar tuwralı maǵlıwmat beredi. Qálem súwrette kózqaras kompaziciya ideaları biriktirilgen. Kompaziciya dáslep qálem súwrette payda boladı (plastik idea) hám jazıp qoyıladı. Hátteki músınshi hám arxitektorlardıń dáslepki ideaları qálem súwrettegi qaralawlardan baslanadı.

Xudojniklerde bolsa plastika tuwralı pikir, kompaziciya tuwralı ulıwma oylar barqulla qálem súwret payda boladı.

Qálem súwret óneriniń haqıqıy ustası bolıw hám onıń tuwrı túsiniw túrli jónelistegi xudojniklerge: grafikalıq xudojnikke,

arxitektorğa, saxna bezewshisine, manumental xudojnike hám basqalarğa júdá zárúr bolıp esaplanadı. Eger kino yamasa teatr xudojnigi qálem súwrettiń sırların tereńirek iyelemegen bolsa, onı haqıqiy dóretiwshi dep aytıwǵa bolmaydı.

Hátteki haqıqiy qálem súwret sızıw mektebinde tárbiyalanǵan xudojnikler súwretlew óneriniń hár qanday túri boyınsha jaratqan dóretpeleriniń jemisi, muǵdarına qarap súwret salıw, onıń mádeniy dárejesiniń qádirleniwinde bolıp tabıladı.

Eger bezewshi xudojnik pedagog yamasa monument sıyaqlı qániygelikke iye bolsa, ol haqıqiy qálem súwret tiykarların puxta úyrenbey turıp shıǵarma dóretiwdi baslasa, ol dáskekli óner shıǵarmalarınń shala jaratılıwna, súwrette jasalma kórinislerdiń payda bolıwına, haqıqiy insan kórinisin sáwlelendirmewine sebepshi bolıp, sızıl atırǵan súwrettiń waqıya hám hádiyseleriniń negizin tolıq ashıp bere almaydı. Reńli súwrette professional dóretiwshilik penen shuǵıllanıw ushın jas shákirtler qálem súwrette tómendegi bilim hám kónlikpelerdi puxta iyelewi kerek:

1. Kúzetiw perspektivası (kún batis sızıǵı, anıq figuralar hám kún batis sızıǵı perspektivası) elementleri. Tegislikler menen shegalanǵan figuralardı konstruktiv hám perspektiv qurılıwı (kub, prizma, interer, hám eksterer).

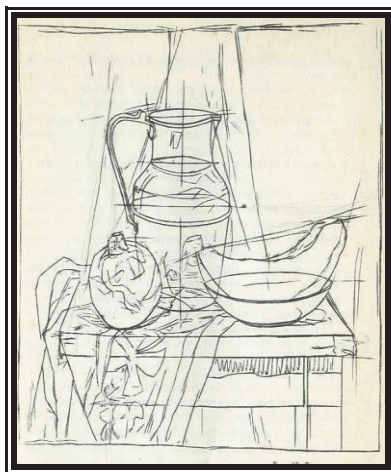
2. Cilindr formasındaǵı figuralardıń perspektivalıq qurılısı.

3. Geometriyalıq figuralarda saya-jaqtılıqtıń múnásibetleri (kub, cilindr hám shardaǵı saya-jaqtılıqtıń bólistiriliwi, hawa perspektivásiniń elementleri).

4. Qálem súwrette kólem, hawa hám materiallıqtı súwretlew usılları (túrli materiallardı sızıw hám «shtrix»tiń ornı h.t.b).

Qálem súwrette tek ǵana teoriyalıq bilimlerde bekkemlep qoymastan, al ámeliy jaqtan da úlken tájiriyebege iye bolıw kerek: Quylmadaǵı kórinislerdi anıq tabıw, názik perspektivalıq ózgerislerdi seziw, kórinislerdi qagazǵa túsiriw barısında tiykarǵı konstruktiv qurılıs hám jaylastırıw formasınıń kólemin túsirip atırǵan saya hám jaqtılıq arqalı sheberligin kórsete alıw hám de jumıstıń kórinis jaǵınan anıq bir pútinlikte juwmaqlaw tiyis. Quylmanı túrli reńlerde orınlaw da juwapkeshilikli wazıypa bolıp esaplanadı, sebebi reńli súwrette reń hám túslerdiń múnásibetleri anıq bir pútinlikke tiykarlanadı. Formanıń kólemin

sızıwda kórinis ornın durıs túsinbew, hár túrli túsinbewshiliklerge alıp keledi.

Demek eń áhmiyetlisi qálem súwrette jumıstı kórinis jaǵınan anıq bir pútinlikke erisip juwmaqlaw bolıp esaplanadı. Bul bolsa óz gezeginde reńli súwretke ótiwge qolay imkaniyat jaratadı.

Reńlerdiń ózgeshelikleri

Dáslepki ámeliy wazıypa reńlerdiń úsh túrli ózgesheligin tanıstırıwǵa baǵıshlanadı... yaǵnıy bir buyımnıń ekinshisinen parqlanıwı tómendegishe: reńniń túr-túsi, ashıq hám qoyıwlıǵı hám toyınǵanlıǵı nárselerdiń reńlerdi tek ǵana bir belgi arqalı ashıq hám tuyıqlıǵı reńniń kórinislerinen yamasa toyınǵanınan yaqi bolmasa eki-úsh ózgeshelikleri menen de ajratıw múmkin.

«Reńli súwret-islenip atırǵan kartinadaǵı barlıq bólekler arasındaǵı múnásibetlerin, olardıń jaqtılıq kúshin hám bir bóleklerin óz ara salıstırıw nátiyjesinde... boyawlar hám názik parqlardıń kúshin uzaq waqıt qadaǵalaw arqalı barlıqtı tolıq sáwlelendiriw múmkin»-dep aytqan edi K.F. Yuon.

Reńniń kúshi (toyınǵanlıǵı) parqların reńniń kórkemligi yamasa ashıq reńligin anıqlaw boyınsha parıqlardı túsinbeydi (reńlerdiń kórkemligi hám onıń saya jaqtılıǵın jaqsı sezedi).

Sonlıqtan da olar súwret salıw barısında, máselen jasıl reńdegi tereklerde, shópelerde ayırım qıyınshılıqlarǵa ushıraydı. Olar etyudlardagı tereklerdiń jasıl japıraqların júdá bórttirip saladı. Reńlerdiń toyınıwı dárejesi anıq berilmegen, etyudlardagı jaqtılıq tásirine boysınbaǵanlıǵı anıq kórinedi hám ol haqıqıy reńli súwretke qusamay qaladı. Reńlerdiń múnásibetlerin durıs anıqlaw ushın reńlerdiń úsh belgisi boyınsha buyımlardı bir-biri menen bir waqıtta salıstırıw kerek. Onıń menen quyılmanıń ashıqlıǵı hám tuyıqlıǵı hám toyınıw parıqların qayta qabıl etiwde tiykarǵı orın kolorit wazıypalarınıń sheshimine baylanıslı boladı. Tábiyat etyudlarında... máselen ... aspan hám suwdı salıwda tiykarǵı reńlerdiń ashıq hám tuyıqlıǵı hám toyınǵanlıǵı arqalı múnásibetlerdi kórsetiwge erisiledi. Hár túrli basqa xızmetlerde (portrette... natyurmortta) kórinis hám reńlerdiń kúshiniń anıq múnásibeti haqıqıy múnásibetlerdiń kórinisin anıqlaydı.

Reńlerdiń tiykarǵı ózgesheliklerin ámeliy jaqtan biliw ushın olardı túrli buyımlarda sınap kóriw kerek boladı (hár túrli toyınǵan miywelerde, ovoshlarda... reńli drapirovkalar h.t.b).

Reńi, túsi hám toyınıwı jaǵınan hár túrli bolǵan buyımlardı puxta úyreniw hám salıstırıwdan soń talabalarǵa hár túrli reńler (qızıl, kók, jasıl h.t.b) ushın toyınǵan shkalasın ayrıqsha daq yamasa súrtpe sıpatınla (maylı boyaw palitrasında yamasa qaǵaz betine) isleniw kerek, olardıń toyınǵanlıǵın jariqlıqtan baslap derlik kúlreń neytral reń menen qátelik penen tómenlep bara beredi.

Toyınǵanlıq-bul kúlreńnen reńlerdiń názik parıqlanıw dárejesi yamasa onıń sap spektr reńlerine jaqınlasıw dárejesine aytladı.

Reńlerdiń túrli kúshtegi názik parıqların ámelde dúziwde tiykarǵı boyawlardı neytral kúl reń menen qosıw nátiyjesinde payda etiw múmkin. Kúlreń boyaw qanshelli kóp qosılsa, máselen boyawǵa kóbirek neytral qosılsa toyımbay qaladı.

Keyingi shımǵıwlarda túrli aralıqtagı parıqlanıwdı úsh reń ózgesheligi boyınsha naturadaǵıday say tárizde kórsetip, nárselerdiń reńin naturanıń ózinen kóshirip alıw kerek. Bunıń ushın stol ústine (aq qaǵaz fonında) reń jaǵınan ashıq hám toqlıǵı hám toyınǵanı boyınsha bir-birinen parıq qılatuǵın 3-4 nárselerdi bir qatarǵa dizip qoyıw kerek. Bul nárselerdi aldı tárepinen jarıtıp (ayna tárepinen), olarda imkanı bolǵansha say hám jaqtılıq

gradiciyası bolmawı, anıq kórinıwı kerek. Nárselerdiń qálemde sızılıwı tek ǵana siluet tárizinde belgilenedi hám olardıń formasındaǵı názik pariqlarına itibar berilmey tek ǵana reńlerdiń pariqların dǵal kórinisinde kórsetiw menen shegaralanıw múmkin.

Bunday shınıǵıwıardan tısqarı jáne onsha qıyın bolmaǵan neytral ashıq kúlreń fonında qálemde sızılǵan natura qoyılmasınan (3 nárseden quralǵan natuyurmort) orınlanıwı kerek. Jaqtılıqtıń aldı tárepinen ayna arqalı beriliwi aldında jaǵdayda qaladı. Bul shınıǵıwdıń tiykarǵı wazıypası sonnan ibarat, derlik hár bir daq sıpatında (nárselerdiń silueti) nárseler arasındaǵı múnásibetlerdi úy buyumları ózgeshelikleri arqalı kórsetiwden ibarat.

Natuyurmort

Naturadan real kórinisti payda etiw átirapımızdaǵı waqıya-hádiyseler yamasa nárselerdiń forması hám boyawlardan orınlı paydalanıw kónlikpesin óz ishine aladı. Naturanı haqıqıy etip salıw-bul nárselerdiń konstrukciyalıq hám perspektivalıq nızamlıqları tiykarında qurıw, olardıń jaylasıwı, materiallıq kólemi hám kórinislerine kórsetiw, qálemde súwret salıw yamasa etyudtıń anıq bir pútinlikke keltiriw, islenip atırǵan obektler hám nárselerdiń háreketli ózgesheliklerin hám kórkemligin, gózzallıǵın anıqlawdan ibarat.

Real súwretlew sawatınıń dáslepki tálim basqıshlarında oqıw natuyurmortları orınlaw arqalı ózlestiriw múmkin. Haqıyqatında da sawatlı súwretlew tiykarların úyreniwde natuyurmort qımbatlı súwretlew obekti bolıp esaplanadı. Onda tájiriye boyawdı súrtiw, koloritke jaqınlıǵı hám forma plastikasın kóriw múmkin. Olar arqalı reńli súwrettiń tiykarǵı nızamlıqların tez hám qolaylı túrde ózlestiriw múmkin. Yaǵnıy perspektiva hám konstrukciyalıq qurılıs formasınıń sayası, jaqtılıǵı hám reńlerde súwretleniwı, salınıp atırǵan súwretlerdiń, nárselerdiń jaylasıwı, aralıqları materiallıq jaqtan tús hám reń múnásibetleri, tábiyat hám interer, insan bası hám denesin sızıwdaǵı birlik bolıp esaplanadı. Kórkem Akademiyanıń vice prezidenti V. S. Kemenov oqıw procesinde natuyurmorttıń zárúr ekenligin aytıp «Natuyurmortta kórkemlik mektepbi bekkem jaylasqan bolıwı, onıń negizi bolıp esaplanadı»-deydi.

Natyurmortı bólme ishinde, ashıq hawada, sayada hám quyashta, tábiy hám jasalma jaqtılıqta salıw kerek. Bul bolsa óz gezeginde oqıw hám dóretiwshilik wazıypaların nátiyjeli ámelge asırıwǵa bekkem tiykar jaratadı.

Natyurmortı ámelde jaratıwdıń dáslepki basqıshında biraz ápiwayı, soń bolsa nárseler hám buyımlardıń bir toparın salıw kerek boladı. Nárselerdiń bir toparınıń jıynalǵanın sızıw ushın notyurmort kompaziciyasın durıs shólkemlestiriw kerek. Ol eki tárepleme dúziledi: Natura quyılmasınıń dáslepki bólimi (nárselerdi tańlap biliw hám olardı kompaziciyalıq jaqtan sulıw etip jaylastırıw). naturaǵa qaraǵanda kóriw tochkasın anıqlaw hám qaǵazǵa quyılmanı túsiriw bolıp tabıladı.

Natyurmort quyılması

Oqıw natyurmort quyılmasın dúziwde tómendegi qaǵıydalarǵa boysınıw kerek.

Hár bir oqıw natyurmorttıń mazmunı reńli súwret dásturinde kórsetilgenindey, anıq bir maqset hám wazıypaǵa iye bolıwı kerek. Talabalar natura quyılmasın islew procesinde anıq qanday metodikalıq bilim hám ámeliy kónlikpelerdi ózlestiriwın kóz aldımızǵa keltire biliwimiz kerek. Oqıw wazıypalarınan tısqarı natyurmort estetikalıq talaplarǵa da juwap beriwi tiyis: buyım hám nárseler temaǵa baylanıslı bolıwı, mazmunı jaǵınan mánili hám tásirsheń bolıwı hám belgili bir ideanı alǵa súriwi kerek.

Oqıw natyurmortın tayar natyurmorttan islengen wazıypası menen parqlanadı, toparlarǵa bólinedi hám quyılma nátiyjeli juwmaqlanıwı menen ayrıqsha orın iyeleydi.. Oqıw natyurmortında biraz bolsa da shártli túrde alınıwǵa imkaniyat jaratıladı.

Natyurmort kompaziciyası ústinde ádette nárselerden natura quyılmasın dúzbesten pikirler júritiledi. Oqıw yamasa dóretiwshilik wazıypaları tiykarında xudojnik sanasında natura quyılmasınıń jasalma obrazı sáwlelenedi. Máselen, N. Mashkov «Nanlar» natyurmortın islew ushın nanbayǵa nan ónimlerin tayarlap beriwege buyırtpa bergen eken.

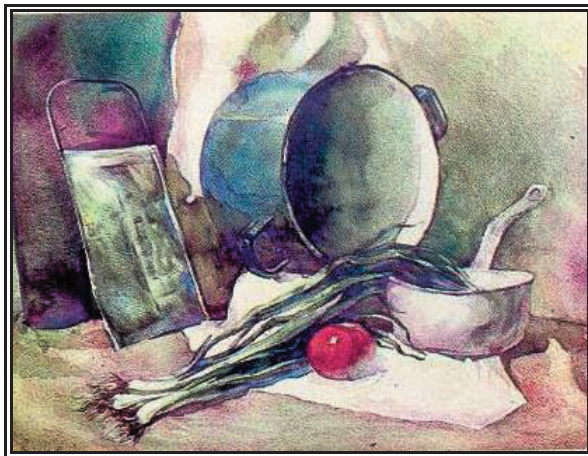

Natyurmortı dúziw barısında forması mayda naǵıslar menen bezetilgen, konstrukciyası qıyın nárselerden uzaǵıraq bolǵan maqul. Qıyın buyımlarǵa oralǵa gezlemeni kirgiziw múmkin. Natyurmort quyılması hádden tıs qıyın forması hám reń jaǵınan hár túrli bolıwı quyılmadaǵı reńlerdiń múnásibetleriniń mánisin túsiniwge qıyınshılıq tuwdıradı. Natyurmort quyılmasınń kún batis sızıǵına qaraǵanda tómenirek jaylasqanı maqul, sebebi buyım hám nárselerdiń tómengi bólimi (olardıń tiykarı) stol ústinde anıq kórinip turıwı kerek. Eger nárselerdi tiykarǵı bir sızıq boyınsha qoyılsa, stol ústiniń gorizontaı tegisligi kórinbey qaladı, bul bolsa natyurmorttıń sulıwlıǵına óz tásirin kórsetedi.

Natyurmortı dúziw waqtında nárselerdiń bálentligi, olardıń súwret tekisliginde jaylasıwı, reń menen formanı da esapqa alıw kerek. Nárselerdiń toparı bir tárepke jıynalıp qalıwı durıs emes. Iri buyımlar biraz arqaraqta jaylasıwı múmkin, quyılmadaǵı nárseler bolsa bir qaraǵanda hár birin anıq kóriw múmkin bolatuǵın dárejede jaylasqanı maqul.

Natura quyılmasındaǵı nárselerdiń reńleri belgili dárejede bir-birine jaqın hám baylanıslı bolıp turıwı kerek.

Oqıw quyılmalarındaǵı fon (negiz) úlken áhmiyetke iye. Ol túrli reń hám ashıq hám tuyıqlıǵı menen birgelikte kontrast kúshi menen nárselerdi túsiniwge sezilerli dárejede óz tásinin tiygizedi. Nárselerdiń yarım saya hám sayalı tárepleri ashıq fonda sezilerli dárejede kórinip turadı. Qara fonda nárseler óziniń jaqtılıq táreplerin kóbirek kórsete aladı. Fonnıń túsi ashıq hám tuyıq nárseler arasında ortasha bolıwı reńlerdiń anıq hám kózge anıq kórinbewi naturanıń unamlı kóriwine járdem beredi. Máselen, toq qızıl nárselerde fon neytral qızıl reń tańlanadı, eger de nárseler toyınǵan ashıq jasil bolsa, fon kem toyınǵan qoyıw jasil bolǵanı maqul. Iláji barınsha natyurmorttıń fonı menen astıńǵı tárepi (stoldıń gorizontal tegisligi) tábiyy bolıwı kerek. Bólmeniń diywalı, interer keńligin de fon ornına paydalanıw múmkin, sebebi, ol natura qoyılmasına ómirdiń haqıyqatlıǵın kórsete alıwı kerek.

Oqıw natyurmortınıń kompazi-ciyası hár túrli sheshimge iye. Biraq, kórkem pedagogika hám real óner tábiyat penen bayan etilgen tiykarǵı talaplar ózgerissiz qalmaqta, anıqlıq, onı kórkemlik jaqtan túsindiriw, metodikalıq wazıypalardıń bar ekenliginen derek beredi.

Dórelgen natyurmorttı dúziw ushın ómirdegi waqıyalarǵa súyeniw kerek. Bunday jaǵdayda sulıw hám qızıqlı kompaziciya dúziwde nárselerdiń toparın kúndelikli turmısta qollanılatuǵın nárseler hám buyımlardan alıw maqsetke muwapıq boladı. Reńli súwrettiń tiykarǵı wazıypası buyım hám nárselerdiń kólemi, materialı hám reńiniń sapasın natura qulyımasında anıq kórsetiw hám de quylmanı anıq kóriniste juwmaqlaw maqsetke muwapıq boladı.

Natyurmort kompaziciyası

Reńli súwret tikkeley qálem súwretke tiykarlanadı. Sonıń ushın da reńli súwretti salıw procesine ótiwden aldın natyurmorttıń qálem súwret kompaziciyasınıń súwret tekisliginde sızıw ózgesheliklerine qısqasha toqtalıp ótemiz. Sızılajaq nárselerdiń toplamına (natyurmort) belgili bir kóriw noqatına qaraydı hám onıń kózqarasınan kelip shıǵıp kóriw perspektivası nızamlıqlarınıń óz ara baylanısı menen anıq kórinedi. Bunnan tisqari naturadaǵı nárseler óz ara jaqtılanıwı hám bir-birine baylanısqa bolıp, olardıń aralıǵında refleksler, yarım sayalar, sayalar hám jaqtılıqlar bólistirilip belgili bir tártipte boladı. Eger

de kóriw noqatı ózgeritse naturanıń óz ara jaylasıwı hám jaqtılıǵı jańa kóriniske iye boladı. Kóriw noqatı jaqtılıqqa qarama-qarsı bolǵanda siluet tárizinde kóriw múmkin. Natyurmorttı sızıw procesinde toplamdıǵı barlıq nárseler, olardıń óz ara jaylasıwı, saya, jaqtılıq hám tús qatnasları obrazlı kóriniske boysındırıladı hám kórip shıǵıladı. Natyurmort kompaziciyasın onıń qanday jerden kórsekte ol anıq bir pútin kóriniske iye bolıwı kerek. Ol jumıstıń nátiyjeli shıǵıw xudojniktiń jeke kórkem dóretiwshilik tájiriybesine de baylanıslı boladı. Naturaǵa qaraǵanda qızıqlı tárepın kóriw ornı anıqlap tańlap alınadı hám qaǵazǵa yamasa tawar qanday ólshemde bolıwın anıqlaw kerek boladı. Qaǵaz betinde sızılǵan natyurmort quyılmasınıń naturadan tuwrı anıqlap sızıw kerek.

Tájiriybesiz xudojniklerdiń tawar yamasa qaǵaz betindegi kórinislerinde tiykarǵı kemshilik, bul olarda plastikalıq kórinis, izleniw procesi bekkem emesliginde kórinedi. Sonlıqtan da súwretti salıw barısında anıq metodikalıq izbe-izlikke ámel qılıw unamlı nátiyje beredi.

Natyurmort kompaziciyasınıń dúzilisine dáslep qaǵaz betine salınıp atırǵan súwrettegi nárselerdiń puxta jaylasıwı, qaǵaz ólshemine qaraǵanda kórinistiń úlken kishiligin anıqlawdan ibarat. Hár bir natura quyılması belgili bir ólshemdegi qaǵazdı talap etedi.

Salınıp atırǵan súwrettegi nárselerdi anıq bir ólshem tegisliginde «tıǵılıs» yamasa júdá kishi bolıp jaylasıp qalmawı tiyis. Hádden tis kishi jaylasqan súwretler qaǵaz betinde anıq kórinbey qaladı.

Súwrette tiykarǵı itibardı ózine tartıwshı buyım-kompaziciyanıń orayına, al qalǵanları bolsa oǵan baǵınıńıqlı bolıp xızmet etedi.

Súwrette tamashagóylerdiń názeri áne sol orayǵa qaratılǵan bolıwı kerek Ólshemdi anıqlap algannan soń, tiykarǵı jumıstı baslamastan aldın kishi ólshemdegi qaǵaz bólegine islenetuǵın natura quyılmasınıń kóshirme variantları tayarlanadı, sonnan keyin, tiykarǵı jumısqa ótiw maqsetke muwapıq boladı.

Dáslep ápiwayi natura quyılmalarınan (gipsli geometriyalıq figuralardan), keyin bolsa geometriyalıq figuralarǵa jaqın bolǵan kúndelikli buyımlardan dúzilgen natyurmortlardıń súwretin salıp úyreniw, onnan keyin túrli reńdegi materiallardan islengen buyımlardan dúzilgen quyılmalardıń (plener shárayatında hám intererde jaylastırılǵan natyurmortlar) súwretin salıw múmkin.

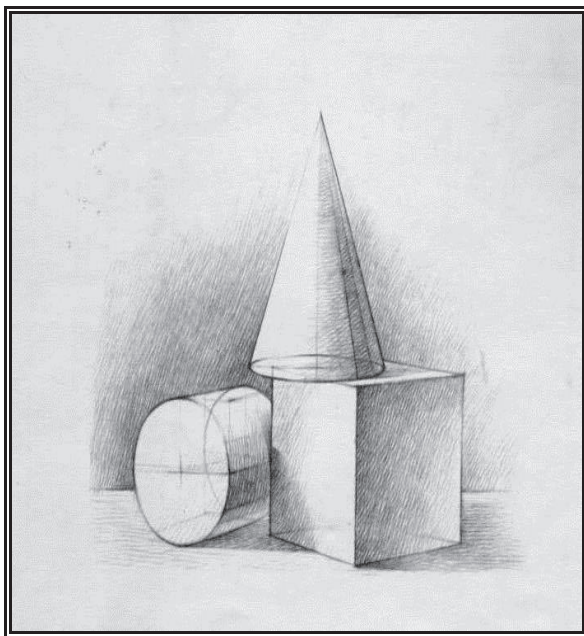
Natyurmort quyılmasın islewde jumıstı bólek-bólek buyımlardan baslap keyin basqalarına ótiwge bolmaydı. Nárselerdiń toparın qaǵazǵa durıs jaylastırıwda, anıqlıq, aralıq hám jaylasıwında qátelikke jol qoymaw kerek. buniń ushın nárseler toplamın jeńil sızıqlar menen belgilep sızıw kerek. Súwretti salıwda nárese hám buyımlardıń perspektivalıq jaqtan qısqaǵanların puxta orınlaw zárúr boladı.

Reńli súwret ushın dáslepki qálem súwret jumısların orınlap atırǵan waqıtta jas xudojnikler nárese hám buyımlardıń tekisliktegi hár túrli jaylasıwı, anıqlıǵı, kólemi, buyımlardıń konstrukciyası sıyaqlı qurılısı wazıypaların tolıq orınlamaydı. Olardıń dıqqat itibarı nárselerdiń kontur sızıqların kórsetiwge qaratılǵan boladı. Olardıń pikirinshe nárselerdiń sırtqı kórinisi sızılsa, onıń forması da durıs sızıladı dep esaplaydı. Buyımniń sırtqı kórinisin sızıp atırǵanda, onıń konstruktiv qurılısı, anıq sıyaqlı ózgeshelikleri de dıqqat itibardan shette qalıp ketiwi múmkin.

Nárselerdiń óz ara jaylasıwı, tárepleriniń baǵdarı naturada ańsat anıqlanadı hám naturanıń baǵdarlawshı hám vertikal (tikke), gorizontal (kesesine) sızıqları járdeminde súwret qaǵazǵa jeńil kóshiriledi. Uzun qálem járdeminde qurılmanıń perspektivalıq múyeshlerin, múyeshlerdiń anıqlıǵın stol tekisliginde óz ara jaylasqan ornın tekseriwi múmkin. Buniń ushın qálemdi soǵan halda vertikal, gorizontal yamasa múyesh astında uslap múyeshlerin perspektivalıq baǵdarın tekseriwge boladı.

Tómendegi súwrette konustıń tiykarǵı bólimin, kubtıń joqarǵı tárepiniń enine qaraǵanda anıqlıǵın qálem menen tiykarǵı shetleriniń múyeshhtiń janına qoyılıp vertikal boyınsha tekseriwge boladı. Naturada bul vertikal kubtıń qaraytırılǵan tárepiniń ortasınan kesip ótedi, qálem súwrette bolsa bunday bolmawı múmkin. Qálem menen kemshiligin anıqlap, onı dárhal

tuwırılaymız. Eger de konustıń shep tárepin dawam ettirsek, ol cilindrdiń aylanasına zorǵa tiyedi. Bul jerde de qálem súwret aytarlıqtay anıq emes. Vazanıń joqarǵı bólegi arqalı gorizontal sızıqtı ótkerip onıń bálentligin konustıń boyına qaray anıqlawǵa boladı. Jáne cilindrdiń eki tárepin dawam ettirsek, qay jerge barıp taqalıwın tekserip kóriwge de boladı. Naturada kubtıń aldınǵı tárepi konustıń orayı menen tuwrı kelmeydi. Qálem súwrette ol dál orayda bolıp kóriniwi de múmkin. Solay etip jáne bir qátesin tabamız. Endi gorizontal jaylasqan qálemniń naturadaǵı kubtıń tiykarına keltiremiz hám qanshelli cilindrdiń astına bul sızıqtıń ótiwin kóremiz. Bunı qálem súwrette tekserip kóremiz.

Nárselerdiń jaylasıwın anıqlap, olardıń perspektivalıq nızamlıqlarına boysınıp qurıw hám jeńil-jelpi sayalardı da beriw múmkin. Bul bolsa nárselerdiń kórinisi de hám olardıń óz ara jaylasqanlıǵı kóbinese anıq jetkeriwge imkaniyat jaratıladı. Stol tekisli-gingdegi nárseler toplamın jaylastırıwda olardıń jaylasıw

negizlerin qurıw júdá zárúr. Hár bir nárseniń ornın anıqlamastan turıp olardıń arasındaǵı keńlikti jetkeriw múmkin emes. Ayırım nárseler hawada «jabısıp» bolıwı yamasa biri ekinshisine «oyılıp» kirgendey kóriniwi múmkin.

Súwretti salıw procesinde ózgeshe nárselerdi hám olardıń bólimleriniń úlken-kishiligin barqulla bir-birine salıstırılıp barıwı tiyis.

May boyawdan islengen reńli súwret ushın tawarǵa kómir járdeminde jaqtılıq hám sayalar menen qálem súwret jumısın orınlawı múmkin. Nárselerdiń kólemlı forması jaqtılıq sayaları menen qurılса qálem súwret onda anıq kórinedi. Tayar bolǵan súwrettiń sırtqı kórinisleri túr-túsi menen sızıp shıǵıp kómirdi bolsa siyle menen qaǵıp taslanadı. Sonday etip islense boyaw ushın zárúr bolǵan natyurmorttıń anıq kórinisi qaladı.

Reń menen islew procesinde formalardıń xarakterine anıqlıq kiritip barıw zárúr. Súwretti salıw procesinde jumıstı basınan aqırına shekem álbette metodikaǵa izbe-izlikte boysınıw kerek.

Endi oqıw natyurmortın ámelde orınlawǵa ótemiz. Dáslep tek ǵana túr-túsli (grizayl texnikasındaǵı reń súwret) keyin reńli (akvarel hám maylı boyawlarda) súwret salıw procesi menen tanısamız.

Natyurmorttıń túr-túsli súwretleniwi (grizayl)

Túr-tús reńli súwrettiń ajıralmas bólimi bolıp esaplanıp ol reńler menen birgelikte súwretlenedi. Tájiriybesiz xudojnikler ózleriniń dáslepki jumıslarında tek ǵana reńler menen áwere bolıp qoymastan túr-túsiniń anıqlıǵın yadınan shıǵaradı, nátiyjede jumıstıń sapası buzıladı.

Reńli súwretti puxta úyreniwde kóplegen jetik xudojnik hám pedagoglar (aq hám qara boyawlarda) naturınıń túr-túsini salıwda úlken itibar bergen. Bul máselede D.N. Kardovskiy bilay degen: «Súwrettiń túr-túsini jaqtılıq arqalı jetkiziwden kóre reńlerde beriw qıynlasadı. Sonıń ushın da reńli súwretke ótiwde jaqtılıqtaǵı túr-túsine bolǵan kónlikpege iye bolıw kerek». Demek reńli súwrettiń baslanǵısh kursında grizayl texnikasında shınıǵıwları orınlawdı usınıs etemiz.

Súwret qálemde puxta islengennen soń, hár bir nársе hám buyımnıń materialı, onıń kólemi, túr-túsinik baylanısları, reńlerdiń járdeminde sheshiwshi rol oynaydı.

Real qálem súwrettiń bunday sıpatlarına hár bir nárselerdegi (shuǵla, jaqtılıq, yarım saya hám saya h.t.b) saya-jaqtılıq gradiciyası hám olardıń reńlerdegi óz ara túr-túsindegi pariqların durıs sheshiw arqalı erisiw múmkin. Túr-túslı pariqlar neni ańlatadı W Reń jaǵınan ayırım nárseler naturaǵa tıǵılıs hám tarlaw, basqaları bolsa ashıǵıraq kórinedi. Ayırım nárselerde jeke saya tarlaw hám tıǵılıs «awır» (máselen, shınnı vaza, shoyın qazanda), basqalarına bolsa sayalar ashıqlaw «názik» (gipsli vaza, qaǵaz rulon h.t.b) kórinedi. Bunday túr-túslı pariqlardı qálem súwrette de keń túrde baylansqan halda kórsetiw gerek. Bul orında nárseler arasındaǵı fondı da esapqa alıw gerek. Natura quyılmasındaǵı bárliq nárselerdi túr-túske qaraǵanda fonnıń ashıq-tuyıqlıǵına baylanıslarınıń durıs alınıp atırǵanlıǵı keńlikti kórsetiwge imkaniyat tuwdıradı.

Túr-túsi baylanıslarınıń eń ápiwayı nárselerinen yamasa tereń ishki sayalardan baslap kórsetiliwi de durıs bolıp esaplanadı. Hár bir nárselerdiń túr-túsinin kúshin bir-biri menen salıstırıw gerek, nárselerdiń óz ara ashıq jerlerin, sayanı, saya menen, yarım tústi, yarım túsler menen salıstırıw gerek. Qanday da bir tuyıq reńdegi ıdıstıń sayası onnan túsiwshi sayası da tuyıǵıraq bolıp kórinedi. Miywelerdegi jaqtılıq onıń eń jaqtı jerine qaraǵanda qoyıwlaw bolıwı da múmkin. Súwrette hám naturadaǵı nárselerdi bir-biri menen barqulla salıstırıw arqalı olardıń arasındaǵı pariqlardıń kemeyiwine erisiw gerek. Eń tuyıq nárseler yamasa onıń sayası-bunday jaǵday baxmal hám kómir reńinde emesligin esten shıǵarmaw gerek. Qara buyımlar hám olardıń sayaların, aq aralas qara túste islew shárt emes. Hátteki qara baxmaldı súwretin salǵanda da qálem yamasa qara boyawdıń bar kúshinen paydalanıw durıs emes, sebebi, qaǵazda yamasa tawarda qara daqlar payda boladı. Sonday-aq naturadaǵı júdá aq nárselerdi taza aq boyawlar menen islewdiń ilajı joq, sebebi, ol aq boyawǵa qaraǵanda biraz tuyıqlaw boladı.

Jumıstıń birinshi basqıshında-tiykarǵı qarım-qatnastı anıqlaw gerek boladı. Naturadaǵı tiykarǵı obektlerdiń jaqtılıq saya qarım-

qatnası, fonnıń ashıq-tuyıqlıǵı, nárselerdiń sırtındaǵı, ashıq-tuyıqlıǵı hám olardıń óz ara bir-birine salıstırılıp anıqlanadı. Dáslep quyılmadaǵı nárselerdiń ulıwma túr-túsi bir qatara qaplanadı. Eger ulıwma munasiybetlerin qáte alatuǵın bolsaq, qálem súwrettegi anıqlıq, keyingi nárselerdiń ólshemli formalarındaǵı jaqtılıq ta, sayada, kórinistiń anıqlıǵı hám haqıyılıǵın, onıń materialın hám keńligin kórsete almaymız. Jumıstı sayadan jaqtılıqqa qaray alıp barıw kerek, bunıń ústine saya jerlerine imkakniyatı bolǵansha joqarǵı tárepin juqa hám názik etip boyaw, jaqtılıqtı bolsa olarǵa qaraǵanda qalıńıraq hám anıq etip boyaw kerek boladı.

Grizayl texnikasında saya, yarım saya, reflekslerin bir-birine kerekli túske boyaw menen qaplaw (iláji barınsha boyawdı qayta-qayta beriwdi tákirarlamay) boyawdı forması baǵdarı boyınsha

háreketlendiriw gerek boladı. Máselen, cilindr kórinisindegi formağa iye bolğan nárselerge túrli kútilmegen baǵdarda boyawlar berilse, bul formanıń aylanǵanlıǵın kórsetiw qıyın boladı.

Salınıp atırǵan súwrettiń naturadan nárselerdiń baylanısların tek ǵana túr-túsi, kúshi boyınsha, al onıń anıqlılıǵında, nárselerdiń sırtlarınıń kontrastınıń shegaraların da kóriwimiz gerek.

Hár bir nárseniń kórinip turǵan sırtqı kórinisi óziniń kóleminde hár túrli boladı, qanday da bir nárseniń kóringen shep tárepin jaqtılıq kúshi boyınsha fongá qaraǵanda jaqınaraq bolıwı múmkin. Sol nárseniń oń tárepindegi shegarası túr-túsi jaǵınan fon menen derlik qosılıp, onıń joqarǵı tárepi fonda anıq ajralıp turadı.

Tiykarǵı nárseler hám olardıń sırtları arasındaǵı túr-tús qatnasıqların durıs kórsetiwden tısqarı, hár bir nárseniń kólemi, formasın, saya, jaqtılıq penen de puxta islewi gerek boladı. Gipsli nárselerdiń shar tárizli, cilindr tárizli formaları (jaqtılıqtan sayaǵa barıp) betinde hár bir millimetri áste-aqırın tezlestiredi, bunıń ústine jeke bir sayasınıń eń tuyıq ornı saya jaǵındaǵı nárshe shegarasın emes, al kerisinshe biraz ishki tárepinde boladı. Sırtqı kórinistiń oń tárepindegi sayası refleks tásirinde jarıtıladı.

Tekislikler menen shegaralanǵan (prizma, kub h.t.b) nárselerdiń jaqtılıq sayaların bir basqısthan ekinshi basqıshqa ótiw izbe-izliginiń ózgesheligi, hár bir tegislik túr-túsinen parıqlanıp óziniń belgili bir kórinisine iye boladı. Bunday nárselerdiń kólemi, barlıq tárepleri tegislik penen shegaralanǵan keńlik bolıp tabıladı. Jaqtılıqqa qaratılǵan tekisliklerdegi jayılıp túsip atırǵan tegisliklerge qaraǵanda, jaqtılıq anıq sáwlelengen boladı. Formalardı hár túrli kórinistegi tegislikler menen islewdiń bunday tártibi bólimlerge de, kishi formalarına da tiyisli boladı.

Túr-túsiniń kórsetiw barısında xudojnikten nárselerdiń uzaqlıǵın esapqa alıw gerek boladı. Eger de bir qatarǵa, birdey nárselerdi túrli aralıqta jaylastırsaq, jaqındaǵı nárselerdiń mayda bólekleri hám materialınıń fakturası bir qansha anıq kórinedi. Uzaqlasqan sayın bunıń anıqlılıǵı joǵalıp buldırıp baradı. Uzaqtaǵı obektler syluweti hám tegis (anıq) bólinip kórinedi. Aldıńǵı kórinistegi buyımlardıń saya-jaqtı jerleri alıstaǵıdan anıq hám tınıq kórinedi.

Nárselerdiń kólemli formasına puxta bezew berilgennen soń, olardı ulıwmalastırıwǵa ótiw kerek. Hár bir nárseniń súwretin salıw procesinde ayrıqsha mayda bóleklerdi, olardıń jaqtılıǵın, sayasın birdey etip islew kerek. Nárselerdiń toparın anıq bir pútin kórsetiw ushın hámмесin bir waqıtta kórip, hár biriniń jaqtı hám saya jerlerin basqalarına qaraǵanda salıstırıw kerek boladı. Nárselerdiń toparınıń anıqlıǵın saqlaw súwretlew óneriniń haqiqıy shártlerinen biri bolıp esaplanadı.

Akvarel boyawında natyurmort islew

Akvarel boyawında dáslepki shınıǵıwlardı orınlaw ushın quyılma (3-5) nárseden ibarat bolıp, reń hám túr-túsinin baylanıslılıǵı bir-birinen pariқ qılǵan forması boyınsha onsha qıyın bolmaǵan buyımlar bolıwı kerek. Ápiwayı quyılmalardı jaqsılap tayarlap unamlı nátiyjelerge erispey turıp, qıyınlastırılǵan natura quyılmaların islewge ótiw qáte boladı. Akvarel boyawında shınıǵıwlardı kúnde orınlap barıw hám olardı áste-aqırın qıyınlastırıp barıw maqsetke muwapıq boladı.

Uzaq waqıtqa mólsherlengen hár qanday wazıpanıń aldınan dáslepki qısqa múddetli etyudlardı orınlaw zárúr. Sol tárizde islengen reńli súwretler islenip atırǵan naturanıń úlken bir kólemine iye bolǵan tawarda yamasa qaǵazdaǵı kompaziciyasın durıs tabıwǵa kómeklesedi hám jumıs procesinde naturadaǵı dáslepki keshirmelerin anıq jetkiziwde hám onıń reńdegi múnásibetleriniń ózine say ózgesheliklerin anıq kórsetiwge úlgi bola aladı.

Natyurmorttıń akvarel boyawları menen reńde islew procesin (kórgizbeli) ámelde kórsetiw ushın biraz qıyınlastırılǵan miywe hám kúndelikli nárselerden dúzilgen natura quyılmaların alamız. Quyılmadaǵı sapal ıdístiń betindegi jaqtılıqqa iye, sonday-aq anıq kórinetuǵın (nur) shuǵlası bar. Barlıq nárseler stoldıń ústine jaylastırıladı hám arqa tárepinde kúl reńli diywal fonı hám sıypaq tawarlar bar. Miywelerde anıq kórsetilgen, jeke, túsiwshi hám yarımsayalar anıq kórinip turıptı. Sapal ıdısta jıllı hám suwıq refleksler bar.

Bunday dúzilgen natyurmorttıń qálem menen islengen kórinisi qıyınshılıq tuwdırmaıdı, biraq reńlerde biraz mashqalalardı payda

etedi, sebebi, miywelerdiń anıq bir reńin kórsetiw ushın reńlerdiń múnásibetlerine qatań ámel qılıw kerek. Boyawdıń dáslepki bólimin qoyıwdan baslap reńlerdiń baylanısındaǵı izbe-izlikti saqlap barıw kerek boladı. Akvarel boyawları kewgennen soń biraz aq túske enip ózgere baslaydı, sonlıqtan da olardıń reńin qoyıw etip alıwımız múmkin boladı. Akvarel boyawları menen súwret salıw processinde nársese hám buyımdaǵı jaqtı bolıp turǵan jerlerin boyamawǵa háreket etiw kerek.

Tájiriyebe artıp barǵan sayın zárúrli túr-tústi tezirek payda etiw múmkin. Qaǵaz betine qanshelli artıqsha boyaw jaǵılsa, nárselerdiń reńi buldıraydı. Sebebi, reńler birden alıp boyalsa, onıń janındaǵı túr-túslerin tabıw jeńil boladı.

Birden tańlap alınǵan reńler naturadan úzliksiz tárizde birinshi keshirmelerdi bir qansha anıq jetkizedi.

Súwretshi hár bir nárseniń keń kólemli formasın, saya jaqtılıǵınıń ózgeriwi menen baylanıslı bolǵan, onıń reńdegi ózgerislerinde itibarǵa alıwı kerek boladı. Qızǵısh reńdegi ıdıy yarım sayada hám jaqtılıqta hár qıylı reńge dónedi. Fónnan túsip turǵan refleksler qızǵısh emes, al sıyareń boladı. Bunnan tısqarı miywelerdiń sayasında refleksler de bar, olar óz ara ashıqtuyıqlıǵı menen hám reńniń túrleri boyınsha parıqlanadı.

Sonıda atap ótiwimiz kerek barlıq nárselerdi (buyımlardı) bir waqıttıń ózinde, ashıq, tuyıqlıǵı, reńlilik hám toyınǵanlıǵın salıstırǵan halda reńler menen boyaw kerek. Demek nárselerdi bóleklemey, kerisinshe toplamdı birdey etip kóriwge háreket etiw kerek. Qatar turǵan eki nárseniń reńdegi parıqların salıstırıw qıyın emes. Eger de aldımıda on nárseden quralǵan natyurmort tursa, hár biriniń reńin jeke halında kóriw, sonday-aq hámмесin birgelikte anıqlap salıstırıw zárúr, orkestrdegi muzıkashılar sıyaqlı salıstırıwımız kerek.

Orkestr-bul muzıka ásbaplarınan quralǵan ansambl bolıp tek ǵana dirijer ansambldegi barlıq muzıka ásbapların bir waqıtta esitedi. Reńli súwrette de áne sonday, tek ǵana anıq bir oy-pikir nátiyjesinde nárseler toparınıń reńlerin, olardıń qarım-qatnasın durıs anıqlawǵa imkaniyat beredi.

Hár bir nárseniń keń kólemdegi formasın bezew beriwde, ondaǵı jıllı hám suwıq reń túrlerin dıqqat penen itibar berip qarawımız kerek. Sonıń menen birge eń tiykarǵı ulıwma túr-tús reńlerdiń jıyındısın (barlıq boyawlardıń birgelikli birligin) názerden qashırmawımız tiyis.

Nárselerdiń shuǵıların salıw procesinde olardıń ájayıp reńlerin umıtıp tek ǵana jaqtılıǵına erisiw menen shegaralanıw kerek emes.

Hár bir nárseniń ashıq-tuyıqlıǵı hám reńlilikigi, fon menen onıń átirapındaǵı nárselerdiń reńi hám ashıq-tuyıqlılıǵına baylanıslı bolsa, nárselerdiń reńin dógeregindegiler boyalmaǵansha tuwrıdan-tuwrı kórsetiw múmkin emes. Eger de bir nárseniń reńi ózgerdirilse, onıń menen birge olardıń dógeregindegi bóleklerin de ózgerditiw kerek boladı. Sayalar tolıqtırılsa jaqtılıq jáne de ashıladı. Biraq, fondı qaraysaq onda nárselerdegi jaqtılıq anıq ajıralıp, sayalardıń kontrastlıǵı joǵaladı.

Nárselerdiń aldınǵı hám artqı tárepindegi kórinisler arasındaǵı keńlikti kórsetiwge de itibar qarawımız kerek boladı. Natyurmorttaǵı nárseler bir-birinen hár túrli aralıqta jaylasadı, jaqındaǵı nárseler, jaqınıraq kórinedi.

Eger de uzaqta turǵan nárselerdiń reńlerin jeńilirek hám daǵalıraq etip alınbasa, aldınǵı qatarǵa shıǵıp ketedi. Natriumort janrın salıw waqtında hawadaǵı perspek-tivanıń tásirin barqulla naturada jeńil seziw qıyın, soǵan qaramastan buni da barqulla yadımızda saqlap, qálem menen sızıw waqtında bir nárseni jaqınaraq jaylastırıp, basqaların uzaqlastırıp salıw kerek. Eger de qıl qálem hám boyawdı suw menen jaqsılap eritip qaǵazǵa túsirilse anıq bir kórinis payda boladı. Biraq, kerisinshe bolsa bunday jaǵdayda qaǵaz betinde qıl-qálem izleri qalıp qoyadı hám jumıs sapasız juwmaqlanadı.

Akvarelde tinbay wazıypalardı orınlaw, hár túrli usıl hám metodlarda jumıs islew arqalı kónlikpe hám tájiriye artıp baradı.

«Jaqtılıq» jazıw texnikası nárseniń materialın anıq kórsetiwde hám tereńnen saya jerleriniń anıq kóriniwine imkaniyat beredi. Eger de jumıs procesinde eki metoddan da unamlı paydalanılsa, barlıq saya jerlerin hám reflekslerin tek ǵana «jaqtılıq» metodında, jaqtılıq hám yarım sayalardı bolsa «ápiwayı» usılda islew jaqsı nátiye beredi. «Jaqtılıq» usılında islew «Ápiwayı» islewden ústin bolıwı kerek.

Nárselerdiń jaqtılǵan jerleri anıq sırtqı kórinisine iye boladı. Saya hám uzaq kórinistegi túr-tús reńlerdiń kontrastları tómen, formaları bolsa anıq sırtqı kórinisine iye bolmaydı.

Saya hám artqı kórinistegi nárselerdiń kórinisi ulıwmalastırılǵan halda bolıwı kerek. Áne sonda qalay islew usılın qollanǵan maqul. Jumıstı baslawdan aldın qaǵaz taza suw menen jumsaq tawar yamasa qıl qálem menen bir qatar ıǵallanadı. Eki-úsh minuttan keyin qaǵaz suwdı ózine tartıp aladı, soń akvarel menen jumısımızdı baslawımız múmkin. Boyaw qaǵazǵa jayıp, bir-biri menen qosılıp jumsaq hám názik kórinislerdi payda etedi. Eger de qanday da bir ornın ajratıw kerek bolsa, qaǵazdı keptirip, kerekli boyaw menen reń beriledi yamasa keptirilgen qıl qálem menen anıq reńdegi shegara talap etilgen jerleri tolıqtırıladı. Iǵallay islew usılı súwretti júdá názik hám sulıw kóriniwine imkaniyat beredi.

Akvarel boyawları menen islew procesinde saya-jaqtılıqtaǵı álsiz jerlerin jeńillestirip barıw kerek emes.

Qurǵaq qaǵazdaǵı kúshli ıǵallanıw boyawdıń daǵı kepgennen soń da júdá anıq konturdı payda etedi. Sonlıqtan da bunday daqlardıń shetki táreplerin keptirmey jumsartıw kerek. Súwrettegi etyud jaqsı shıqpasa, onıń kórinisi anıq bolmasa, jumıstı dárhal toqtatıp, úlken qıl qálem, paralon yamasa jumsaq paxta járdeminde súwretti juwıp taslaw kerek. Soń jumıstı qaytadan akvarel boyawında islew maqsetke muwapıq boladı. Júdá ıǵallanǵan qaǵaz ádette bórtip, iyilip ketedi, biraq kewgennen keyin jáne tartılıp, onda jumıstı dawam ettiriwge boladı.

Akvarel boyawlarında orınlanatuǵın dáslepki oqıw shınıǵıwları barqulla kewildegidey bola bermeydi. Reńler bórtip, kir hám sapasın boladı. Bunnan qorqıw kerek emes, sebebi, ataqlı xudojnikler de dáslepki úyreniw procesinde barlıq qıyınshılıqlardı basınan keshirgen.

Ulıwmalastırıp aytqanda haqıqıy kónlikpe hám tınbay oqıw hám izleniw waqtında hám de jaqsılap ámeliy shınıǵıwları orınlaw arqalı júzege shıǵadı. Kartina tuwralı aytqanda «Bul qalay epshillik penen súwretlengen» dep oylawdan kóre «Qanday ájayıp» yamasa «Qanday sulıw tábiyat» degenniń ózi xudojnik ushın úlken baxıt bolıp esaplanadı.

Reńli súwrette formalardıń anıqlıǵı, ápiwayılıǵı hám mazmunınıń tereńligi úlken áhmiyetke iye.

Ámeliy máslahatler

1. Qaǵazǵa jazıwdan aldın, onıń materialın tekseriw kerek, yaǵnıy boyaw qaǵazdı tekis qaplay alama, suwda ańsat juwılama, qaǵaz hár túrli ózgerislerdi qabıl ete alama h.t.b.

Qaǵaz qattı materialǵa kleylengen bolıwı kerek, sebebi, tolıq ıǵallanıwda qaǵazdıń forması ózgeriwsheń bolsa, unamlı nátiyjege erisiw múmkin emes.

Jumısqa kirisiwden aldın qaǵazdıń aldınǵı tárepi jumsaq paxta yamasa qıl qálem járdeminde eń keminde eki márte taza suw menen ıǵallanıwı kerek. Ekinshi márte ıǵallaw birinshisi kepgennen keyin orınlanadı.

2. Qaǵazdı planshetke kleylew. Taxtay tazalap sıpırıladı. Kleyge mólsherlengen qaǵazdıń aldı tárepın tómenge qaratıp

shetlerine 2-3 sm ólshemde joqarıǵa qaray qayırıladı. Qaǵazdıń beti jumsaq paxta menen ıǵallanıp shetleri qaldırıladı. Shetlerine kley jaǵılıp bolǵannan soń, qaǵazǵı aldǵı tárepin joqarıǵa awdarıp suw menen ıǵallanadı hám shetlerin látte menen áste jabıstırıladı. Qaǵazdı bir tegis barmaqlar menen qarama-qarsı táreplerine tartıladı, bunday process ıǵal qaǵazdı sozadı hám kewgennen keyin tolıqlasıp forması joǵalıp tekislenedi.

Qaǵazdı kardonǵa kleylew

Qálem yamasa reńler ushın qollanılatusın qaǵaz kardonǵa kleylenedi. Kley jaǵılıp bolǵannan keyin, ıǵal qaǵaz kewip kardon tárepke qayırıladı hám tolıq kewgennen soń iyilip qaladı. Buni tuwrılaw ushın tómendegilerdi qollanamız. 1). Eger kardon kewgennen soń qayırılıp qalsa, onıń artına juqa qaǵaz beti jabıstırıladı; 2). Kardonnıń artına qaǵazdı kleylewden aldın onı bir tegis hám suw menen ıǵallanadı. Kardon tuwrılانǵannan soń, qaǵazǵa kley jaǵılıp, kardonnıń aldına jabıstırıladı.

Qaǵazdı materialǵa kleylew

Tiykarǵı buwın sıpatında zıǵır talshıǵınan tayarlanǵan tawar hám jip gezlemelerden paydalanıw múmkin. Materialdıń aldǵı tárepindegi gidirler hám túyinler alıp taslanadı. Bul processtiń tártibi tómendegishe:

1. Tegis taxtay ústine gezleme tartılıp shetleri shege menen qaǵıladı.

2. Gezleme suw menen tolıq ıǵallanǵansha suwlanadı.

3. Gezleme kewgennen keyin, qaytadan tereń tartılıp, bir qatar qoyıw kraxmal kley menen qaplanadı.

4. Kleylenetuǵın qaǵazdıń artına kley jaǵıladı hám gezleme ústine qoyıp tegis tartıladı.

5. Betti tolıq kewgennen soń shegeler suwrılıp alınadı. Qalıń qaǵazǵa, máselen vatmanǵa, kley jaǵıwdan aldın, onıń eki tárepi suw menen ıǵallanadı, taza tawar menen artıqsha suyıqlıqlar sıpırıp taslanadı.

6. Boyawlardı jaqsılap aralastırıw ushın ayna ıdıslardan paydalanǵan maqul.

7. Qağıyda boyınsha dáslep jaqtılıq túr-túsli boyawlar, keyin qoyıw boyawlar jaǵıladı. Yaǵnıy suyıq boyawlar, keyin qoyıwları jaǵıladı. Jaqsı akvarel bolıwı ushın suwlı etip jarqın boyawda jazıw kerek. Buyımdı boyawdan aldın jaqtılıq kúshli túsip turǵan bólimi saqlap qalınadı.

Úlken qıl qálemde birdey reńlerdi jabıw ushın boyawdı ıdistaǵı suwda aralastırıp bolǵannan keyin, oǵan bes-on minuttay waqıt berilip tındırıladı. Keyin taza ıdısqa taza tawar menen súzip alınıp qıl qálem menen boyaw basıladı. Qaǵazdı qıyalap uslap, joqarıdan tómenge qaray reń beriledi. Eger de boyaw ıdıstıń astında shóǵıp qalsa «eritpeni» isletiwden aldın biraz shayqap (basqa qıl qálem menen) azǵana waqıt tındırılıw kerek.

Reńler menen islew hám olardıń bir-biri menen múnásibeti

Eger talaba quyılmadaǵı predmetlerdiń reńlerin hám jaqtılıq sayaların anıq kóre alsa, demek ol reńli kórinisti durıs hám sheberlik penen orınlay aladı dep bolmaydı. Ol biymálel ayrıqsha predmetlerdiń jaqtı-sayaların, kólemin astırtın kóshirip beriwı múmkin, biraq onda eń tiykarǵı táreplerin, yaǵnıy materialdı, hawa hám kórinis sıyaqlılardı anıq súwretley almaydı.

Haqıqıy reńli súwrettiń sırların tereń iyelew ushın, bul bilimniń basınan baslap onıń tiykarǵı eki ózgesheligindegi maqset hám mánisin túsiniw jetiw zárúr. Sonda ǵana jas xudojnik bilim alıw jolına durıs túse aladı, onıń hár bir jaratqan jańa shınıǵıwınıń jumısın reńli súwret sapası boyınsha izbe-izlikke erisedi.

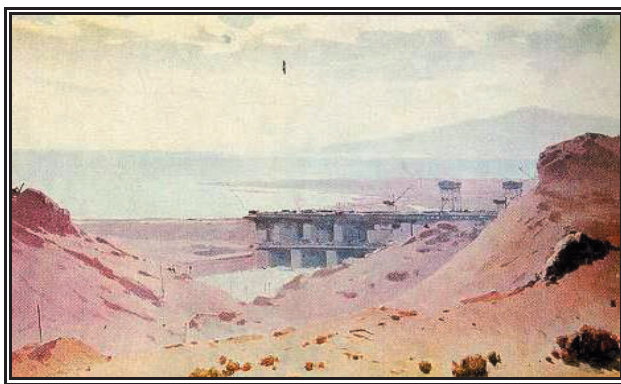
Birinshi ózgeshelik sonnan ibarat, naturadan reńli súwretti sawatlı túrde sızıw, onıń kólemi, materialın kórsetiw, tábiyattaǵı reńlerdiń bir-biri menen baylanısın kórip túsiniw arqalı palitradaǵı shegaralangán boyawlarǵa ústemligin ótkeriw metodına tiykarlanadı. Reńli súwrettegi reńlerdiń baylanısı, mazmunı xudojniktiń kózqarası menen qabıl etilgen múnásibetlerdiń mazmunınan kelip shıǵadı. Biraq, reńli súwrettegi reńlerdiń baylanısı, qurılısı, jarıtılıwınıń ulıwmalıq túr-túsi reńlerdiń jaǵdayın esapqa alǵan halda ámelge asırıladı (kúshke hám jarıtılıwdıń spektor quramına baylanıslı túrde jarıtılıw reńlerine boysınadı). Múnásibetler menen islew metodı-reńli súwret

sawatxanlığının tiykarǵı nızamlarınan bolıp esaplanadı. Xudojnik bul tek ǵana kórinisti kúshli seziw qábiyetine iye bolmay, al reńlerdiń bir-birine múnásibetlerin de seziwge qádir insan bolıp esaplanadı.

Ekinshi ózgeshelik bolsa, natura qurılımasındaǵı nárselerdiń reń múnásibetlerin jaqsı túsinip anıq salıstırıw menen anıqlanadı.

Áne sol eki kásiplik sheberliktiń ózgesheliklerin tereń iyelew nátiyjesinde, jetik, keshirmeleri tásirli súwrettiń koloritin jaratıw múmkin. Bilim alıwdıń dáslepki dáwirinen baslap múnásibetlerdiń metodı menen islew kerek. Hár bir reńdi «dál ózindey» hám basqalarınan ayırıqsha etip kóshiriw múmkin emes.

Bunday unamsız nusxa kóshiriw nátiyjesinde reńlerdiń bir-birine baylanısın, olardıń óz ara parıqların anıqlawǵa bolmaydı.

Sol tárizde nusxa kóshiriw dawam ettirilse, kózqarastıń janlı keshirmelerinen uzaqlasqan kórinis payda boladı. Qálem súwrette de barlıq úlken-kishi ólshemlerdiń kórinisi bir-birine say hám baylanısqa halda sáwlelengenı sıyaqlı, reńli kórinislerdegi barlıq boyawlarda bir-birine qaraǵanda durıs alınıwı kerek. Reńli súwrettegi reńlerdi de tek ǵana onıń átirapın orap turǵan reńler me-nen salıstırıp baylanısız múnásibet-lerin esapqa alǵan halda salıw kerek.

Ataqlı xudojnikler, tek ǵana múnásibetler menen islep reńli súwret-tiń sırların qaǵıydalı, sawatlı iyelew múmkin degen ideanı

alğa qoyıp túsindirip ótedi. Xudojnik hám pedagog N.P. Karimov «Reń, reń súwrettiń múnásibetleriniń maslıǵı menen payda boladı. Eger reńli súwrette múnásibetler qáte bolsa, eń taza hám jarqın reńler aralasıp túsiniksiz bolıp kórinedi» degen edi. Ataqlı reńli súwretshi B. I. Ioganson múnásibetler metodı tuwralı «Jaqtılıq hám reńlerdiń múnásibeti, hám de olardıń túrlerin anıq kórsete alıw, reńli súwrettiń tiykarın quraydı» dep atap ótken edi.

Kórinis múnásibetleri

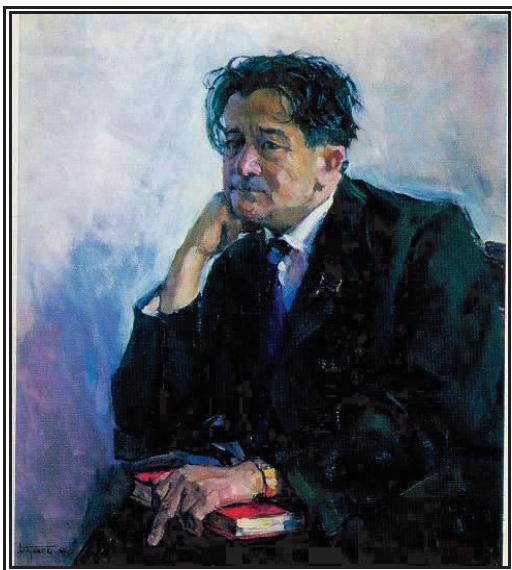
Múnásibetler nızamı-bul xudojniklerdiń oylap tapqanı emes. Múnásibet nızamı-bul átirap barlıqtıń forması, reńi hám materialın kóriw arqalı oylawdıń fiziologiyalıq hám psixologiyalıq nızamı bolıp tabıladı. Olar ózine mas túrde tek ǵana naturanı oylawǵa emes, al qálem súwrettiń túr-túsi reńleri kórinisinde de júzege keledi. Bulardı anıq mısallarda kórip shıǵamız. Biziń átirapımızdı qorshap turǵan buyımlar tek ǵana konstrukciyalıq dúzilisi menen ǵana emes, al tiykarǵı ózleriniń kórinisleri menen de xarakterlenedi. Kórinisler bul ólshemlerdiń múnásibeti bolıp esaplanadı. Bizler «Biyik jaylar yamasa kishi qurılıs», «arıq adam yamasa semiz adam» degende, olardıń kórinisleriniń ózgesheliklerin názerde tutamız.

Máselen, eki shiyshe ıdıstı alsaq, birewi sút ıdıstı, al ekinshisi suw ıdıstı. Eger de olardı salıstırsaq olardıń parqı hár túrli ekenin kóremiz. Bálentligi hám keńligi, ıdıstıń bas bólimi hám tereńligi hár túrli. Olardıń kórinislerin durıs anıqlamay turıp, kórininiw haqıqıy súwretlew múmkin emes. Áne sol sıyaqlı basqa buyımlarda, stol hám stul, ǵarbız hám asqabaq, kúshik hám pıshıq kórinisleri ózine say formaǵa, anıq kórinisleri hám dúzilisine iye. Bálent, sulıw, qayıń hám shaqaları tarqap jayılıp ketken taldıń ólshemlerdegi óz ara múnásibetlerin anıqlamay turıp, olardıń ózgesheliklerin kórsetiwge bolmaydı.

Kóriniste háreketsiz natyurmort, tábiyat, portret, insan qáddi-qáwmetin haqıqıy hám mánili etip kórsetiw múmkin.

Demek, portret ónerinde xudojnik sanalı túrde júz dúzilisiniń tiykarǵı xarakterli kórinislerin, bas hám qáddi-qáwmettiń anıq kórininiw kórsetiwge urnadı. Naturanı kóriw hám qaǵazǵa

ólshemlerdi teńdey etip sızıw xudojniktiń tiykarǵı wazıypasınan biri bolıp esaplanadı.

Bárshege málim, xudojnik buyımlardı óziniń haqıqıy formasında hám úlkenliginde salıw shárt emes. Súwrette ólshemlerdi quyılmadaǵıday etip salıwdıń ózi jeterli. İnsanniń bası 2-3 márte úlken etip yamasa 20-30 márte kishireytirilip isleniwi múmkin, biraq, mánisi saqlanıp qaladı hám kórinistiń haqıqıylıǵı joǵalıp ketpeydi. Kók ekranda hámme náse bir neshe márte kishireytirilgen, kinoteatrlarda bolsa kerisinshe bir neshe márte úlkeytirilgen, biraq, bunday jaǵdayda, kórinis haqıqıy túrinde qabıl etiledi. Kók ekrandaǵı adamlar bizge kishkene hám kinoteatrlarda bolsa hádden tıs úlken adamlar bolıp sezilmeydi.

Eger de barlıqtı hám figuralardı ádettegi haqıqıy formasın buzıp súwretleytuǵın bolsaq, onda haqıqıy kóriniske iye bolmaymız.

Quyılmadaǵı figuranı sızıp atırǵanda onıń haqıqıy formasın salıw shárt emes, tek ǵana onıń ólshemleriniń kórinislerin durıs

kórsetiwdiń ózi jeterli hám joqarıdağı keltirilgen pikirlerden usınday juwmaq shıǵarıwımız múmkin.

Ádette quyılmadağı figuralardı sızıp atırǵanda óziniń haqıqıy ólsheminen kishirek etip sızıladı. Demek topardağı nárselerdiń bárshesin, jeke masshtabtaǵı ólshemde, eki yamasa úsh márte kishireytip sızıwımız zárúr. Predmetlerdiń ayrıqsha bólekleri de ulıwma masshtabtı esapqa alǵan halda kishiretiriliwi múmkin. Bolmasa kórinisi quyılmadağı predmetlerge qaraǵanda uqsashlıǵın joǵaltadı. Demek súwrette sızılıp atırǵan nárselerdiń kórinisleri, anıqlıǵın saqlap qalıw, bul súwrettiń ulıwma masshtabı, shegarasındaǵı bólimlerdiń bir pútinliktegi baylanısın haqıqıy etip kórsetiwden ibarat. Sonda ǵana súwret durıs hám haqıqıy bolıp shıǵadı.

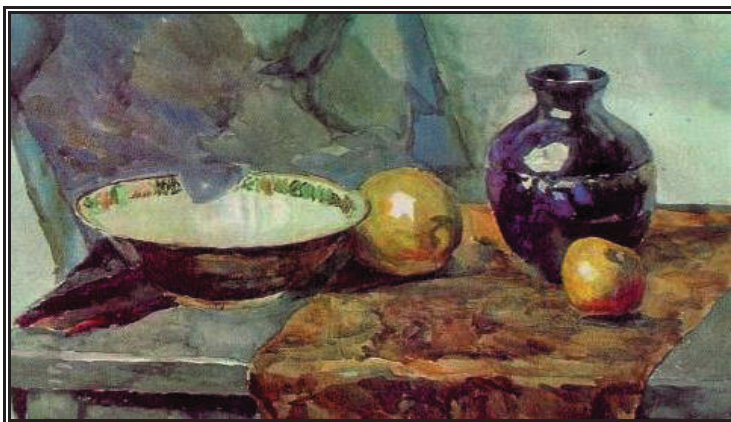
Teń kórinistegi baylanıstı qabıl etiw nızamlılıqları tek ǵana qálem súwrettegi kórinislerdiń baylanısına say bolmay, al jaqtılıq, saya, (túr-tús) hám reńli súwretti túsindiriwge de tiyisli boladı.

Túr-tús múnásibetleri

Predmetlerdiń jaqtılıǵı, reńi hám olarǵa baylanıslı bolǵan materiallar biziń sanamızda, eger predmetlerdiń túr-túsi pariqları súwrette quyılma menen teńdey bolsa (aq predmetler aq bolıp, kúlreń, kúlreń bolıp, qara, qara bolıp kórinedi) haqıqıy bolıp qabıl etiledi. Buǵan mısallar keltiremiz. Kún dawamında jaqtılıq tez ózgeredi, biraq, hár qanday shárayatta da belgili bir sırtqı jaqtılıqtı qabıl etiw derlik ózgermeydi. Máselen, bir bet qaǵazdı bizler kúndiz kúni de, keshte de, ashıq kúni de, bulıtlı kúni de, hátteki aynanıń jaqın yamasa uzaq aralıǵında da derlik appaq reńde kóre beremiz. Eger de neytral jaǵdayda úsh túrdegi disk, aq, kúlreń hám qara reńlerdi jaylastırsaq hám olarǵa kúshli yamasa kúshsiz jaqtılıqtı bersek, biz bunıń axromatika reńlerdiń pariqlarınıń ózgermeytuǵın jaǵdaydaǵı kórinisiniń guwası bolamız. Endi tek ǵana kúl reń diskti júdá kúshli jaqtılıq penen kóremiz hám onıń aq reńnen parqı qalmaydı. Bul hádiyseniń sebebi, predmettiń reńleri óziniń jaqtılıǵı menen ózgerip atırǵan jarıqlıqqa baylanıspaǵan halda, al jaqtılıq kúshiniń kóbeyiwi yamasa kemeyiwi barlıq predmetler ushın birdey hám bir waqıtta tásir etedi. Basqasha etip

aytqanda (álbette belgili bir shegara tiykarında) sırttan jaqtılıq kúshiniń kúsheytiw yamasa páseytiw múmkin, eger de bunıń menen birge teńdey túr-tús múnásibetleri saqlanıp qalsa, olardıń kórinisi ózgermeydi.

Solay etip biziń ishki keshirmelerimiz anıqlıq múnásibetleri menen belgilenedi. Eger qálem súwret hám reńli kóriniste anıqlıq múnásibetleri saqlanıp qalsa jaratılğan shıǵarma biytákirar hám haqıqıy bolıp kórinedi. Buyımlardıń materialı da jaylastırıwıda sáwlelendiriledi.

Kórinistiń bul nızamı túrli-túsli yamasa reńli súwretti islewde júdá áhmiyetli. Buyımlardıń túrli-túsli reńdegi ózgeshelikleriniń haqıqıyılıǵı, eger de olardıń túrli-túsli pańıqları, quyılmaǵa qaraǵanda úzliksiz súwretlengen bolsa, kórinis tekislikte de saqlanıp qaladı. Quyılmadan qálem súwrettiń predmetleriniń tegislikte jaqtılıqtan áste tuyıqlıqqa ótiwin kórsetiw tiyis, quyılmadaǵı eń tuyıq orın súwrette de tuyıq, eń jaqtı jeri, ol jerde de jaqtı bolıw arqalı, ashıq yarım túr-túsleri bolsa eki tárepleme birdey bolıwı kerek.

«Eger de sen sıızıwdı puxta úyrenbekshi bolsań»- dep jazǵan Leonardo da Vinchi «onda áste aqırınlıq penen súwretti sıızıp, reńler menen jaqtılıq arasındaǵı múnásibetlerin durıs bahalay bil,

sol tárizde sayanın eń tuyıq hám ashıq jerlerin parıqlap bil» - degen.

Túr-tús múnásibetlerin súwrette kórsetiw haqqında K. A. Korovin bılay máslahat bergen «Reńdi (boyawdı) tayarlaǵanda tuyıq hám ashıqlıǵına itibar beriw gerek. Shıǵarmadaǵı reńdi qusatıw ushın, bir reńdi basqa reńge qaraǵanda kóbirek ashıq yamasa tuyıqlıǵın salıstırılıp keyin súwret salınadı».

Xudojnik F. S. Bogordskiy bul máselede «Eger biz real reńli súwrettiń tiykarǵı nızamlıqların yadımızdan shıǵarsaq, yaǵnıy súwretke tiyisli obekttiń jaylasıwı, jaqtılıq kúshi, onıń jaǵdayı, tawardıń betinde izbe-izlikti kórsete almaymız. Real xudojnik boyamaydı, ol shıǵarmada anıq bir pútinlikti saqlaǵan halda túrtúsi munásibetlerin izleydi hám shıǵarma jaratadı. Máselen, quyılmadaǵı hawa reń vazanı dáslep jaqsılap kórip shıǵadı, biraq, onı hawa reńge boyawdan aldın fon wazıypasın atqarıp turǵan pushti reń menen salıstırıp qánshelli tuyıq yamasa ashıq túrin anıqlap soń ámeliy jumısqa ótedi» - degen pikirge qatań súyengen edi.

Bulardan túrli-túsli súwret (túrli-túsli qálem súwret yamasa «grizayl» texnikasındaǵı reńli súwret) jaqtılıqtıń múnásibeti dúzilisiniń kórinislerine tiykarlanadı.

Reńlerdegi múnásibet

Reńli súwretti sawatlı túrde kórsetiw ushın naturanıń quyılmada tek ǵana túr-túsli emes, al buyımlardıń reńli parıqların da kóriw waqtında qanday qabıl etilse, súwret salıw procesinde de soǵan erisiw gerek.

Reńlerdegi múnásibetlerdiń jaǵdayı buyımlar menen dógerek-átiraptıń bir-birine baylanısı sáwlelenedi, sonlıqtan da salınıp atırǵan súwrettegi buyımlardıń túrli-túsli hám reńli múnásibetleriniń birligi birdey, koloritli sheshimge keliwge imkaniyat jaratadı.

Tábiyiy quyılmada hár bir buyımnıń formasın, reńli múnásibetlerin durıs kórsetiw ushın birinshi gezekte onıń reńli túr-túsini (hawa reń, sarı, jasıl h.t.b), ekinshiden bul reńlerdiń jaqtılıq múnásibetlerindegi parıqları (kórinisi jaǵınan), yaǵnıy bir-

birine qaraǵanda qánshelli ashıq hám tuyıqlıǵı, úshinshiden hár bir buyımdaǵı reńlerdiń basqalarına qaraǵanda jarıqlıǵı hám tuyıqlıǵın anıqlaw kerek.

Jumis procesinde barqulla tómendegilerdi yadıımızda saqlawımız kerek, hár bir reń jaqtılıqta, sayada, yarım sayada tek ózi emes, al basqa reńlerge de baylanısı menen de áhmiyetli boladı. Onıń ulıwma reńler qatarındaǵı qatnası etip, basqalardan ajıralıp turıwı tiykarǵı rol oynaydı.

Xudojnik tek reńlerdiń parqı hám múnásibetleri menen qızıqtırw zárúr. Sonlıqtan da súwret salıw procesinde bul tábiyiy quyılmadaǵı buyımlardıń birgelikli salıstırılıwı, yaǵnıy múnásibetler menen islew procesinde esaplanadı. Biraq, sol jaǵdayda reńli kóriniste sáwlelengen reńlerdiń parqın tek jaqtılıq boyınsha emes (túr-túsi boyınsha), al jaqtılıq kúshiniń toyınǵanlıǵında saqlap qalıwı zárúr. Reńli súwrettiń haqıyqlıǵın reńlerdegi názik parıqlardıń anıqlıǵında emes, al jaqtılıq hám reńlerdiń múnásibetlerin durıs súwretlew nátiyjesinde bolıp esaplanadı. Túr-túsi hám kúshi boyınsha qáte alınǵan reńler (yaǵnıy jaqtılıq hám toyınǵanlıǵı) múnásibetleri joqarı planda súwretti aljastırwǵa, ásirese súwrettegi salınıp atırǵan buyımlardıń materialınıń sapasına hám jaqtılıq jaǵdayların túsindiriwge de unamsız tásirin kórsetedi.

«Keńlikteni materiallıq reńli súwrette» dep aytqan edi N. P. Krimov, - reń hám túr-tús ajıralmas bir pútinlik. Túr-tús boyınsha

qáte alıńǵan reń, reń emes, ol ápiwayı boyaw hám ol arqalı keńlikdegi kólemli materialdı kórsetip bolmaydı». Sol tárizde reńdi túr-túsinen sheklep qoiw múmkin emes, súwrettiń haqıyqlıǵı reńlerdiń birliǵı menen jaqtılıq múnásibetleri arqalı belgilenedi.

Reńlerdiń múnásibetleri usılındaǵı reńli súwret procesin muzıka seslerine qıyaslawǵa boladı, yaǵnıy ayrıqsha dawıslar, óz-ózinen hesh nárseni sáwlelendirmeydi, biraq basqa sesler menen qosılǵanda kerekli keshirmelerdi bere aladı. Muzıka shıǵarmasın biraz tómenirek yamasa ele de bálentirek dawısta qoyıw múmkin, biraq ol yaqi bul jaǵdayda da ol óziniń muzikalıq keshirmelerin saqlap qaladı. Dawıslardıń bir-biri menen baylanısı buzılsa, namanıń birliǵı joǵaladı. Usınday jaǵdayda reńli súwrette de kóriw múmkin. Túr-túsli reńli múnásibetler kúshli yaqi kúshsiz jarıqlıq hám toyınǵan reńlerdiń jıyındısına qurıw múmkin, biraq onıń menen birge predmetlerdiń túr-túsi hám reńlerdegi kúshiniń naturadan obrazlı kóriwge mas tárizde bir-birine baylanısın saqlap qalıw kerek. Etyud júdá ápiwayı usılda hám júdá jeńil túrde orınlanıwı múmkin. Naturadaǵı reńlerdiń múnásibetin tábiyiy halındaǵı kúshi boyınsha kórsetiw shárt emes. Biraq, belgilep alıńǵan túr-tús boyınsha eń ashıq bóliminen, tuyıqlastırıp barıw procesindegi ayırmashılıqların saqlap qalıw kerek boladı. Bolmasa reńli súwret anıq bir pútin garmonikalıq keshirmelerdi qaldırmay qalıwı múmkin.

Etyuda jaqtılıǵı hám toyınǵanlıǵı boyınsha naturadaǵı múnásibetlerge mas bolmaǵan reńdi tańlaw, muzıkadaǵı jasalma nota sıyaqlı gáp bolıp esaplanadı.

«Reallistik mektebin pitkeren hár bir xudojnik»-deb jazǵan B. V. Ioganson «naturadan súwretlew usılı jaqtılıǵı boyınsha bir-birine jaqın bolǵan túr-túsleriniń názik múnásibetlerin salıstırıwǵa tiykarlanıwın puxta biliwi kerek».

V.I. Surikovtıń reńler múnásibetleri haqqındaǵı ideaların puxta úyrenen P.P. Konchalovskiy bılay -deydi «Naturadan anıq reńdi alıw múmkin emes, sebebi hár bir minutta jaqtılıqqa qaray

reñ özgerip baradı. Sonlıqtan da reñdi dál kóshirmey, tek ǵana natura tiykarında jaratıladı».

Múnásibetlerdiń usılı boyınsha jumıstı óz aldına maqset etip qoyǵan V. A. Serov óziniń «Qızalaq hám shaptalı», «Quyash arqalı jarıtılǵan qız» shıǵarmalarında biytákirar álem gózallıǵın, jaqtılıq hám túrli reñlerdiń sulıwlıǵın sheberlik penen súwretley alǵan. Naturadaǵı reñlerdiń múnásibetlerin ustalıq penen súwretleniwi, kóriw texnikasınıń, mánililigi, xudojniktiń múnásibetlerge tiykarlanǵan koloritin dúziwdiń taza imkaniyatların ashıp beredi. Reñlerdiń baylanısı múnásibetlerdiń jumıs usılın rawajlandırıp, xudojniklerdiń belgili bir maqsetke baǵdarlanǵan koloritiniń kúshin nátiyjeli qollanıp joqarı jetiskenliklerge erisedi. Bulardıń qatarına M. Nabiev, «. Abduraxmanov, B. Jalolov, J. Umarbekov, A. Mirzaev, A. Ikromjonov, I. Xaydarov. O. Qozoqov, B.V. Ioganson, P.P. Konchalovskiy, A.A. Plastov h.t.b xudojniklerdi kiritiw múmkin.

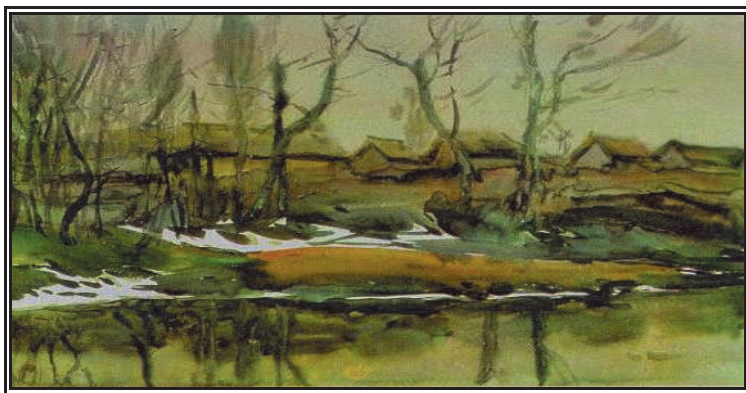
Jaqtılandırıwdıń ulıwma túr-túsli reñli kórinisleri

Joqarıda atap ótilgenindey reñlerdi kóriw, jaqtılandırıw kúshiniń ózgeriwine baylanıslı bolmaǵan múnásibetlerine tiykarlanadı. Biraq, biz jaqtılandırıwda oǵan baylanıslı bolǵan túrtús hám reñde tábiyattıń ulıwma boyawı jıyındısındaǵı tómengi hám joqarǵı bolǵan kúshli ózgerislerdi sezemiz. Quyash járdeminde jaqtılandırılǵan kórinis, aqsham yamasa tańdaǵı jaqtılıq, hawa bult waqıtındaǵı jaqtılıq hám sayanıń pariqları keskin bolmaydı. Jaqtılandırıw kúshi tásirinde tek ǵana predmetlerdiń jaqtılıǵı emes, al onıń reñide ózgeredi. Jaqtılıq tómeh bolǵan predmettiń reñiniń toyınǵanlıǵı páseyip buldırıp kórinedi. Bólmedegi predmet aynadan uzaqlastırılǵan sayın onıń reñi buldıraydı hám tuyıqlasıp baradı. Kúndizgi kúshli jaqtılıq penen jarıtılǵan predmetlerdiń ıssı sayaları payda boladı. Máselen, hawa bult bolıwı menen tábiyattaǵı jaqtılıq hám reñler tez özgerip, ondaǵı kórinis tómehlesip gúmis tárizli reñge túsip qaladı. Usı orında jawın quyıwdan aldınǵı hawa rayın bir eslep

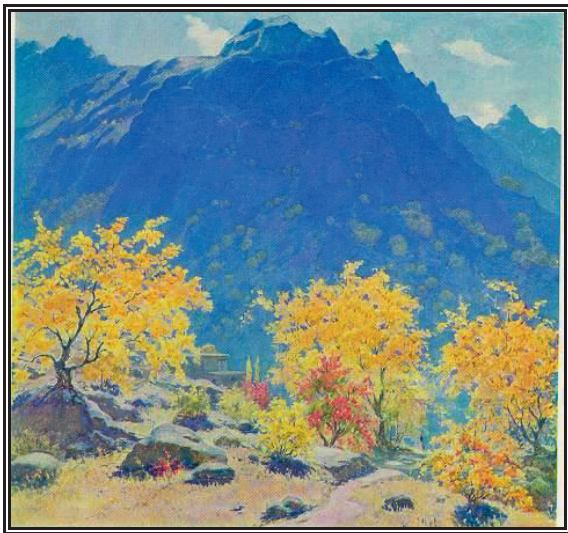
kóriń. Bultlardıń quyını jaqınlasıp, dógerek birden qarańǵılasadı, biraq, bir jerden dalanıń bir bólimi quyash jaqtılıǵı menen tawlanıp turıptı. Demek naturadaǵı reńlerdiń hár qıylılıǵı jaqtılandırıw reńleriniń jaǵdayına boysınadı.

Tábiyyı túrde islengen reńli súwrette tábiyattıń jaqtılandırıw jaǵdayın sheberlik penen kórsete biliw úlken áhmiyetke iye. Reńli súwrette naturanıń ulıwmalıq túr-túsi hám reńlerdiń qaplamalardıń kúnniń belgili bir waqtına say tárizde (tańǵı, pesingi, keshki) yamasa belgili jıl paslı hám hawa rayı shárayatı názerde tutıladı. Kúnniń túrli waqtında, hár qanday hawa rayında yamasa jıllar pasılında islengen kórinisler bir-birinen sonday dárejede parıqlanadı, dál naturadan tańǵı hám keshki, quyashlı hám bultlı kúnde islengen jumıslar sıyaqlı parıqlanadı.

Egerde kóplegen reńli súwrettegi shıǵarmalarǵa názer taslaytuǵın bolsaq, kúnniń túrli waqtında, yaǵnıy tábiyat kórinisi, quyashlı kúnde islengen, boyawlardıń jariqlaw hám sulıw saya, jaqtı jerleri bolsa onnan parıqlanadı. Bultlı hawada bolsa kerisinshe boladı. Bulardıń barlıǵı xudojnik tárepinen jaqtılandırıw kúshi menen anıqlanatuǵın ulıwma túr-tús hám reńniń jaǵdayların saqlay alıwdıń biliwi nátiyjesi bolıp tabıladı.

V. I. Surikovtıń «Qoşılar qatl etiw tańı» shıǵarmasın yadqa alamız. Bul shıǵarma pás diapazonda sızılǵan.

Eger oqshılardıń kóylegin qaǵaz benen salıstırsaq, olar ulıwma aq reńli emes, al kúl reń. Biraq, negizinde shıǵarmada olardıń kóylegi aq reńde bolǵan. Shıǵarmanıń qalǵan bólimleri toq qoyıw boyawlar menen islengen, sebebi, názik tań jaqtılıǵı shárayatında barlıq predmetler jaqtılıqtı ózinde azǵana sáwlelendirgen. Arbada otırǵan kempirdiń júzi de toyınǵan boyawlarda islengen. Eger dıqqattı bir jerge jámlep, kempirge jaqsılap názer salınsa, bul júdá anıq seziledi. Biraq, átiraptaǵı barlıq nárseler ózlerinde azańǵı jeńil jaqtılıq kúshin qabıl etkende kempirdiń betindegi reń tábiyiy bolıp esaplanadı. Eger de shıǵarmanıń qálegen bir bólimine, kúshli jaqtılıqtıń bir bólegin qosatuǵın bolsaq, bul koloritten uzaqlasıp ketedi. Solay etip ulıwma túr-tús hám reńlerdiń jaǵdaylarındaǵı eń jaqtı hám jarqın daqlardı tawarǵa islep atırǵanda barqulla naturadaǵı sıyaqlı eń jariq hám eń jarqın reń qılıp alıw shárt emes. Naturadaǵı túr-tús hám reńlerdiń múnásibetine baylanısın joǵaltıpaw ushın eń dáslep bul múnásibetlerdiń qanday boyawlar jıyındısında islewin, yaǵnıy júdá jaqtı, júdá toq hám qanday reńniń ózgeshelik shegarasında alıw zárúrligin anıqlap alıw kerek. Dáskeikli reńli súwrette

jaqtılanıwdıń ulıwmalıq jaǵdayın tuwrı jetkizip beriw sheshiwshi negiz bolıp esaplanadı.

Eger shıǵarmanı júdá jarqın etip jarıtılıp jiberilse, hám súwretti kóriwshiniń kózqarasınan dál «atılıp» ketip atırǵanday bolıp kóriniw jaǵdayı joǵaladı, yamasa kerisinshe shıǵarmadaǵı ulıwma túr-tústi júdá tuyıqlastırılıp jiberilse, súwret qarayıp, adamlardıń dıqqatın ózine tartadı. Ulıwma kórinisin (ulıwma túr-túsin) jetkizip beriw natyurmort reńli kórinisinde, intererde, insanniń bası hám denesinde júdá zárúr bolıp esaplanadı. Usı maqsette berilgen máseleni sheshiwde dáslep etyudta predmetlerdiń eń jariq hám eń tuyıq daqlarınıń anıqlanıwı, keyingi reń qatarlarınıń dúzilisiniń ózgesheliklerin belgileydi. I.I. Grabardıń «Jıynalmaǵan dasturxan» atamasındaǵı natyurmortında aq dasturxan appaq emes, ol tuyıqlaw kóriniste kórsetilgen.

«Ulıwmalıqtı izleń»-dep aytqan I. I. Levitan, «Reńli súwret ǵana emes, ol tábiyattıń reńli súwrettegi quralların kórsetedi. Shıǵarmada mayda-shúyde detallar menen bolıp qalмай, ulıwma túr-túsin izleń».

Ulıwma túr-tús hám reńlerdiń reńli súwrettegi kórinisti saqlaw zárúr bolıp esaplanadı. Kórinis etyudın salıwda, dáslep eń tiykarǵı, túr-tús hám reńlerdiń múnásibetlerin durıs tańlaw kerek. Máselen, jer, aspan hám suwdı. Eger ulıwma kórinis hám reńlerdiń jaǵdayı esapqa alımbasa, súwrettegi boyawlar óz kúshi hám reńi boyınsha kúsheyip ketiwi múmkin. Bultlı hawa-rayında etyud islep atırǵanda taza aq reń hám ashıq toyınǵan boyawlar isletiledi. Qıs paslında, máselen qar onshellı aq emes, biraq tájiriyesiz xudojnıktıń kózine ol appaq kóriniste, jasıl japıraqlar yamasa maysalardıń jazdaǵı hár qanday hawa-rayı shárayatında da kók-kómbek reńde kórinıwi múmkin. Jol qoyılǵan bunday qáte-kemshilik nátiyjesinde dala korinisi etyudında eń tiykarǵı nárse dógerek átirap bolmaydı. Sebebi, áne usınıń menen kórinistiń keypiyatı hám keshirmelerine tásin belgileydi.

Ullı koloristler boyawlardıń múnásibetin barqulla naturanıń ulıwma túr hám reńleriniń jaǵdayın esapqa alıp jumıs alıp baradı. W. Tansıqbaev, R. Axmedov, A. Mirzaev, Levitan, Korovinler ulıwma jeke boyawlardıń járdeminde etyudtaǵı ot-shópplerdi,

bultlardı hám tereklerdi sheberlik penen súwretlegen hám olardıń sociallıq ózine saylıǵı, reńliliǵı, gózzallıǵı kópshilikti hayran qaldırǵan. Bunıń sebebi, olardıń etyudlarındaǵı reńlerdiń jarıtlıwınıń ulıwmalıq negizgi kórinisin esapqa alıp jaratılǵan.

Keyingi waqıtları shákirt talabalardıń ayırım shınıǵıwlarında ulıwma kórinislerdiń jıyındısıńıń joq ekenligi pánt beredi, natura obektleri predmetlerge say lokal reńler menen boyaladı hám ulıwma jaqtılıq kórinis esapqa alınbaydı.

Ulıwma jaqtılandırıwǵa baylanıslı bolǵan naturanıń ulıwmalıq túr-túsi hám reńleri kúshinen tısqarı, jáne barlıq predmetlerge jaqtılıqtıń spektr quramına tásir etip, ulıwmalastırıwshı kúsh, yaǵnıy jaqtılıqtıń reńin de esapqa alıw kerek.

Keshki jasalma jaqtılıq bólme ishine sarǵısh-sarı tús beredi. Tańda bolsa tábiyat jiltır túske, keshte sarǵısh-sarı, hawa bult bolǵanda bolsa gúmis túske iye boladı. Aydıń tolıq kúshsiz jaqtılıǵında tábiyattıń kúlreń, hawa reń yamasa kúlreń, jasıl túsler payda boladı. Naturadaǵı reńlerdiń sapası, ózgesheligi qanshelli hár qıylı bolsa da, onıń hár bir bóliminde, hár bir bóleginde jaqtılanıw reń bar hám barlıq boyawlar oǵan boysınadı.

Eger biz xudojniklerdiń shıǵarmaların, reprodukciyaların birme-bir salıstırıp kóretuǵın bolsaq (natyurmort, kórinis shıǵarmaları), olarda hár túrli jaqtılıq shárayatında, yaǵnıy quyashtıń batıw aldındaǵı kórinisine názer taslasaq, ulıwma sarı-

qızgısh tústi, ay nurındaǵı kóriniste bolsa jasil-hawa reń túste islengenliginiń guwası bolamız. Bultlı hawada islengen kórinisler ulıwma ózgeshe, biraq ulıwma bir-birine jaqın bolǵan boyawlardıń jıyındısınan quralǵan bolıp kórinedi.

Reńlerdiń birligi hám boyawlardıń baylanısı barlıq waqıtta da tiykarǵı yamasa islenip atırǵan jaqtılıq jemisi spektr menen sheklengen. Sonıń ushın da, naturada islep atırǵanda, xudojnik tek ǵana ulıwma reńler menen múnásibetin belgili bir túr-tús hám reńler masshtabında dúzbey, al koloritli birlik de kórip barıwı kerek boladı. Qaǵazǵa yamasa tawarǵa beriletuǵın ápiwayı bolmawı, birlestiretuǵın hám bir-birine jaqınlatatuǵın aralıqtaǵı ulıwmalıqtı túsinip jetpey turıp belgili bolǵan predmetlerdiń reńlerin alıw múmkin emes. Bunday biriktiriliw hám reńlerdiń koloritiniń birligi etyud hám shıǵarmadaǵı túr-tús reńlerdiń dúzilisiniń tiykarı bolıp esaplanadı.

Real reńli súwrettegi kolorit-bul súwrettegi barlıq reńlerdiń bir-birine óz ara baylanısı, onıń reńli dúzilisi bolıp esaplanadı. Onıń tiykarǵı ózgesheligi, reńlerdiń kópligi hám ózine saylıǵı, naturaǵa maslıǵı súwrettiń salınıw waqtınıń predmet hám jaylasıw sıpatları, jaqtılıq jaǵdayı, jaqtı sayı menen birgelikte kórsetiledi. Etyud yamasa kolorit tómendegishe anıqlanadı. 1. Formanıń kólemin islewde hám jaylasıwın kórsetiwde reńli reflekslerdiń baylıǵı hám hár túrliligi. 2. Jarıtılıwdıń ulıwma túr-túsi hám reńdegi ózgesheligin esapqa alǵan halda naturaǵa múnásip tárizde tiykarǵı reńlerdiń múnásibeti. 3. Naturanıń reńlerin birlestiretuǵın, olardı bir-birine jaqınlastırıp óz ara boysındıratuǵın, jaqtılıq reńiniń jetkizip beriw.

Shıǵarmadaǵı bul máseleni sheshiw ushın, demek kóp nársede kórkem máselelerdi de sheshiw, reńli súwrettegi obrazdıń sebebin, onıń túr-túsi reńiniń jaǵdayın tabıw, hár tárepleme kolorittiń ishki keshirmege tási anıqlanadı.

Insan tábiyat gózzallıǵın seziw menen birge basqa janzatlardan parıq qıladı. Insanlardıń ishki keshirmeleriniń tájiriyesi, olardaǵı seziw dinamikası, keypiyatı, tábiyattıń da

quwanışı, kóterińkiligi hám qapa bolıw koloritiniń jaǵdayları menen baylanıslı boladı. Jaqtılandırıwdıń haqıqıy jaǵdayın durıs sáwlelendiriw, usı shárayatta buyımlardıń kólemin, materialın, jaylasıw tártibin, súwrettegi reńlerdiń sulıwlıǵın sheberlik penen kórsete biliw, tamashagóydiń názik keshirmelerine tásir etip, qanday da bir keypiyat baǵıshlaydı, ishki keshirmelerin estetikalıq jaqtan kóteredi.

Reńlerdi anıq kóriw

Reńli súwrette, qosıq óneri sıyaqlı dawıstı sazlawday sheberlik kózqaras júdá zárúr. Xudojnikke júdá zárúr bolǵan kónlikpeniń negizin kórip shıǵamız.

Joqarı da atap ótkenimizdey reńli súwret etyudın islewge reńlerdiń múnásibeti naturadaǵı buyımlardıń reńlerin úsh túrli ózgesheligin salıstırıw usılı arqalı anıqlanadı, reńlerdiń túr-túsi, jaqtılandırıwı hám toyınǵanlıǵı bolıp tabıladı. Bul úsh túrli jaǵday hár qanday reńlerdiń tolıq kórinisi ushın tiykar bolıp esaplanadı. Biraq, naturadaǵı buyımlardıń reńleri múnásiybetin anıqlaw, olardı gezeklestirip kóriw ózgesheligi menen qıyınlastırıladı. Kóz qarashıǵı, ol buyım-daǵı jıńishke hám juwan sızıqlardı, túr-tústi kontrastları anıq kórinedi. Máselen, buyımlardıń toparın eki kóriniste jaylastırıp, dıqqat penen birinshi kórinisindegi buyımlarǵa názer salsaq, ekinshi kórinistegi buyımlardıń anıq emes daǵal, yamasa kerisinshe bolıwı, eger ekinshi kóriniske dıqqat penen qarasaq olardaǵı reńlerdiń jaqtılıq-saya kontrastı da mayda bóleklerde anıq kórinedi.

Natura quyılmasında túr-tús hám reńler múnásibetin haqıqıy súwretlew ushın naturadaǵı barlıq predmetlerge teńdey qarawdı biliw gerek. Eger ashıq ayna aldında turǵan gúldásteni súwretlemekshi bolsaq, bir waqıttıń ózinde gúllerdi hám aynanıń perdesin hám aynanıń artındaǵı qara kórinisin de kóre biliwimiz gerek.

Reńli súwrettegi kórinisti islew procesinde hám bir bólek jaydıń túr-túsini ayrıqsha emes, kerisinshe anıq túste kóre biliw hám de olardıń múnásibetin de seziw gerek. Ashıq hám tuyıq múmkin jer, olardıń arasındaǵı suwlarda kiredi.

Bóleklerdiń ústinde jumıs alıp bariw procesinde predmetlerdiń toparın yamasa pútin predmetti anıq kóriw tiyis. Naturanıń ayrıqsha bóleklerin anıq kórmey turıp, jeke halında kóriw múmkin emes. Naturadaǵı reńlerdiń múnásibetin tek ǵana bir pútin kóriw arqalı olardı tawarda durıs kórsetiwge boladı. Naturanıń anıq túsiniw tuwralı ingliz xudojnigi D. Reynolds tiykarınan bılay degen.

«Eger xudojnik predmetlerge anıq qarawdı ádet etpes eken, ol qálemlı súwrette de, reńli súwrette de joqarı dárejege erise almaydı».

«Ádette biz reń dep ataǵanımız»-dep túsendiredi R. Falk «predmet boyawlarınan ózge nárese emes, ol biziń anıq kóriw shárayatındaǵı emes. Sol tárizde biziń ushın jańa reńlerden, jańa formalardıń hám múnásibetlerinen quram tapqan jańa bir dúńya payda boladı». Shıǵarmanı ayrıqsha buyımlar emes, kerisinshe óz ara bir-birine baylanıslı bolǵan buyımlar, olardıń turǵan ornı hám siz kórip turǵan orın jaratıladı. Shıǵarma usı óz ara bir-birine baylanıswı nátiyjesinde jaratıladı, ol dawısları sazlanǵan muzıka áspabı sıyaqlı boladı. Ulıwma kóriw, yaǵnıy siz salmaqshı bolǵan súwrettegi buyımlardıń toparın anıq kóriwge háreket etiw gerek. Qarsınıзда turǵan natyurmort, biz ushın bir shıǵarma bolıp kóriwi gerek. Bunıń ushın waqtınsha bul kub, bul anar, alma ekenligin yadıımızdan shıǵarıp turıwımız gerek. Bulardıń qarsı aldındaǵı

reñli shıǵarmanıń reñli bólekleri bolıp tabıladı. Shıǵarmanıń kúshi onıń bir pútinliginde, reñleriniń sulıwlıǵında, yaǵnıy hár túrli ásbaplardıń qatnasındaǵı orkestr sıyaqlı boladı»-dep atap ótedi.

Óziniń reñli súwret usılı tuwralı K.A. Korovin bılay dep aytqan edi «Men anıq biliwge durıs hám júdá anıq kóriwge háreket etemen».

B.V. Ioganson tómendegi usıl menen anıq kóriwdegi múnásibetler menen islesiwdiń mánisin ashıp beredi. Bizdi barqulla salıstırıwǵa hám barqulla paraqların anıqlawǵa, anıq bir reñniń jaqtılıq kúshi hám jeńil reñniń túri boyınsha basqalardan paraqlanıwı da naturadan áne usı paraqlardı ajratıp alıwǵa úyretken. Barlıq nárseni bir jerge jıynap qaraǵanda xudojnik tosattan birinshi dawısqa talpınıp atırǵan jarqın bir anıqlıqtı hám oǵan qosılıp atırǵanlardı sezip aladı, qanday da bir kombinaciyanı óziniń birshi mánisin anıq bildiriw kerek. Basqa kombinacijalar bolsa oǵan boysınadı, óz-ornında úshinshi kombinaciyanı ózine boysındıradı».

Anıq kóriw hám naturanıń barlıq bóleklerin birdey salıstırıw qábitin qalıplestiriw-bul reñli súwret táliminde tiykarǵı másele bolıp tabıladı. Eger háwesker xudojnik bul máselelerdi ózinde jámlestirmese, kelesi jumıslarında unamlı nátiyjelerge erise almaydı. Anıq bir pútinliginshe kóriw hám múnásibetler menen isley alıw eń professional xudojnikti háweskerden ajratıp turadı.

Naturaǵa keń hám ulıwma qaray alıw ushın xudojnikler bir neshe ámeliy usıllardı islep shıqqan. Olardan biri barlıq nárseni birdey saqlaw, naturanı kóriw procesinde kózdi biraz qısıp qarawdan ibarat. Kózdi qısıp qaraǵanda oǵan túsip atırǵan jaqtılıq muǵdarı tómendeydi, bunıń nátiyjesinde aqsham payıttaǵı sıyaqlı naturadaǵı ekinshi dárejeli detallar buldırıp kórinedi.

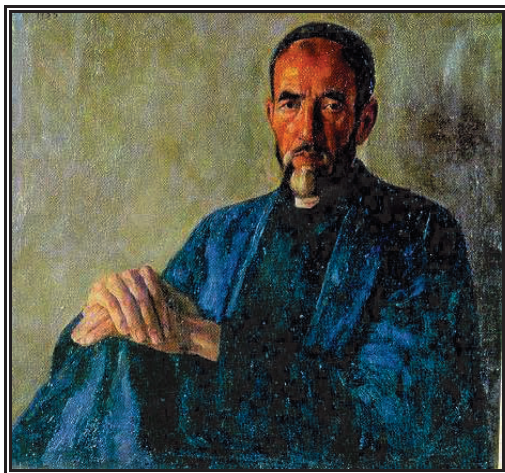
P.P.Chistyakov jaqtı hám saya reñlerdiń múnásibetlerin anıqlaw ushın bılay máslahat bergen «Barqulla qálemde jaqtılıq hám sayanı tabıwda hám koloritti qıyalıy kóz aldına anıq bir aynanı keltirip kóriw kerek, bul múnásibetlerdi anıqlastıradı, sebebi bularsız hámme nársen bóleklenip ketedi».

R. Falk da solay máslahat bergen «ayna betinde birlikti saqlaǵanday etip kóz aldımızǵa keltiriwimiz kerek. Bunda múnásibetti dáslep aynanıń artındaǵı kórinisti islew paydalıraq boladı».

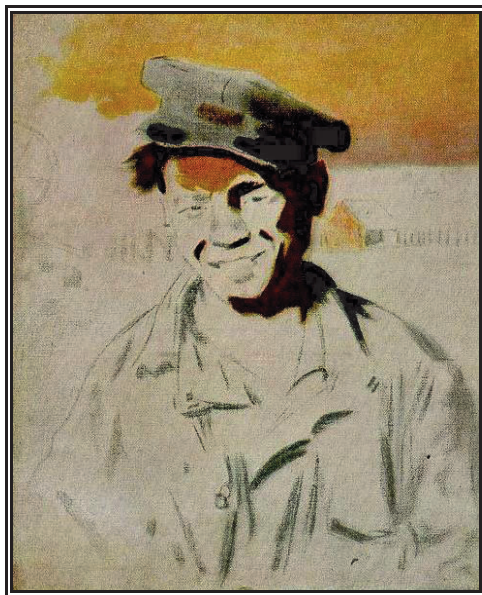
Reñlerdiń múnásibetin durıs bahalaw ushın, ápiwayı ramkalı kórsetkishten paydalanıwǵa boladı. Naturanıń kórinip turǵan bólegin ramkanıń ishine jaylastırıp onı anıq kóriwge ańsat boladı. Sol maqsette jáne de qolaylılıq qattı kardonnan 2x1 sm ólshemdegi tuwrı tórtmúyeshlik kesip alınadı. Jumıstı baslawdan aldın naturanı sol tesiktiń tekisliginde jatırǵan proekciyanı kóriwimiz kerek. Eger biz buyımlardıń toparın ápiway kózqarasta kóretuǵın bolsaq, endi olar boyawları boyınsha jaǵımlı qımbat bahalı taslardıń mozaykasına aylanadı. Solay etip naturadaǵı tiykarǵı reñlerdiń múnásibetlerin anıq kórinisi, reñli súwret obrazı payda boladı.

Súwrettiń anıqlıǵı hám kompoziciya orayı

Formaları puxta islengen hám kórinisi anıq saqlanǵan etyudtı juwmaǵına jetkeriw júdá qıyın másele bolıp esaplanadı. Bunday wazıypanı jas xudojnik dárhal orınlay almaydı. Ádette tájiriyesiz xudojnik shınıǵıw paytında buyım-lardıń barlıq bóleklerin, olardıń reñleri hám túr-túsin, daqların hár túrli orındaǵı kórinislerde jay-lastırıp hám birdey bezeliw kúshlerinde salınadı. Birin-shi hám onnan keyingi qatarlardaǵı buyımlar kózge birden taslanıp, reñlerdi maydalastırıp jiberedi. Bulardıń sebepshisi naturanı bir pútin ulıwmalastırıp kóre bilmey hám de kompoziciyanıń orayın ajırata almawda bolıp tabıladı.

Súwretin anıqlığı hám birligi-bul tek gána kóriwdin emes, al tiykarǵı orın-dı yaǵnıy kompoziciyanın orayın anıqlawdan ibarat. Reñli súwret kompoziciyasın anıqlığı tiykarǵı hám ekinshi dárejeli óz ara múnásibetlerdegi barlıq metodlardı birlestirip jeke shıǵarma halında keltiriwge baylanıslı.

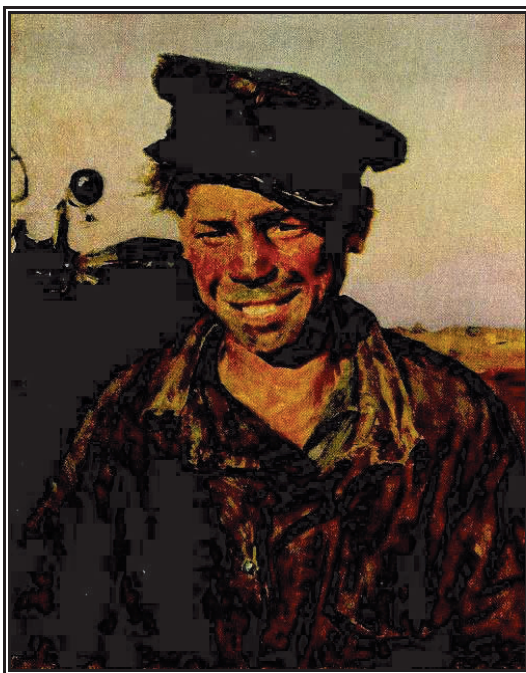

Tiykarǵı ádette súwretin optikalıq orayı jaqınnan jaylasqan boladı. Onı ajratıp kórsetiwge xudojnik detallardı ulıwmalastırıwı, kompoziciya orayınan uzaqlasıp atırǵan buyımlardaǵı túr-tús hám reñlerdin kúshin páseytiriwi, barlıq túr-tús hám reñlerdin múnásibetleriniń tiykarına boysındırılıwı kerek. Bulardin bárshegi tamashagóydin dıqqatın kartınanın tiykarǵı kompoziciyasınıń orayına baǵdarlanıwına imkaniyat jara-tadı.

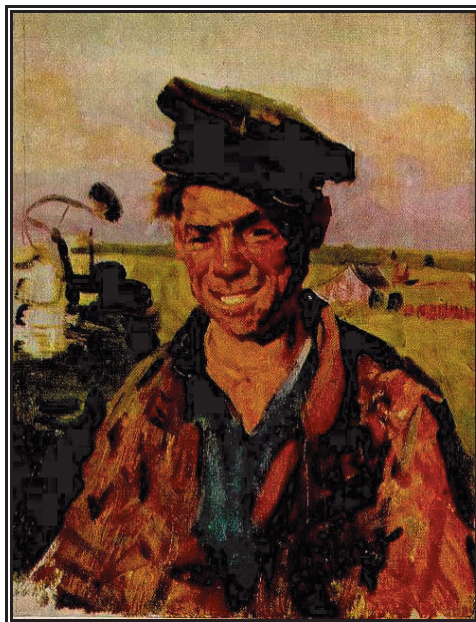
Tájiriybeli xudojniklerdin shıǵar-maları barqulla anıq kórinedi. Eger por-tret bolsa bul jaǵdayda, kiyim, qollar, fondaǵı predmetlerdin negizinen betten ajıralıp adamdı aljastırmaydı.

Bunday tiykarǵı kompoziciyanın orayına boysınıwı natyurmorta da, kórinis-lerde de kóriw múmkin. Eger de súwret

bir tegisliktegi kórinis hám reñler jıyındısın óz ishine alǵan bolsa, ol tamashagóydiń dıqqatın ózine tartpaydı.

Bárshege málim kórilip atırǵan obiektiń obrazlı kórinisin tańlaw hám ulıwmalastırw nátiyjesinde payda boladı. İnsan buyımlar toparına názer taslasa, barqulla kózi bir nárseni ajıratıp, ayrıqsha kóre baslaydı, sebebi, olar kóp nárseni sezbeydi, sonıń nátiyjesinde pútkil itibarı sol orayǵa boysınıp qaladı. Kóriw obrazınıń bul orayınıń bólimi eń kúshli jaqtılıq hám reñlerdiń kontrastına iye bolıp tabıladı. Kóriw maydanınıń shetlerindegi detallardıń anıqlıǵı, jaqtılıq, saya hám reñlerdiń kontrastı kemeyip baradı. Xudojnik kóriw qábiletiniń bunday ózgesheliklerin esapqa alıp hám oǵan maslastırıp pútkilley súwretti ulıwmalastırwǵa hám kompoziciyanıń orayın ajıra-tıwǵa háreket etedi.

Bir pútin anıqlıq, predmetlerdiń barlıgın tiykarǵısına boysınıwǵa bolǵan natyur-mortqa «Balıqlar» oqıw natyur-mortı mısál bola aladı. Balıqlar stoldıń gorizontal tekisliginde jaylastırılǵan bolıp, olardıń deneleri shıǵarmanıń tap ishine kirip ketkendeı kórinedi. Túr-tús hám reń boyınsha biraz tuyıqlaw boladı. Olardaǵı formalardıń anıq modellestiriliwi, ıssı hám suwıq túrlerin mozaykası, bulardıń barlıǵı olardıń real jaǵdayda belgili bir jaqtılandırıwda ekenligin kórsetedi. Natyurmorttıń basqa bólekleri tabaq hám tawarda júdá sulıw, jumsaq islengen bolıp tiykarǵı kompoziciya orayına boysınǵan halda salınǵan. Natyurmorttıń ulıwma túr-túsiniń jaǵdayı júdá tuyıq, tómen jarıtlǵan boyawlardıń gammasın sáwlelenedi.

Temaniń waqıyalarında, shıǵarmalardıń anıqlıǵı da kórinip atırǵanda barlıq buyımlar hám obektlerdiń kompoziciya orayına boysındırılıwı menen jaratıladı. Islenip atırǵan háreketler mazmunı, personajlarınıń ruwhıy jaǵdayları, óz ara háreketleri súwrettiń ulıwma anıqlıǵın jaratıwda qatnasadı. Bularǵa

kompoziciya dúzilisiniń barlıq elementleri xızmet etedi, olar qaraw noqatı, simmetriya hám norma, túr-tús hám reńlerdiń kontrastları, kórinistiń texnikalıq usılları, tawardıń ólshemi menen baylanıslı boladı.

Naturanı salıwda gúzetiwdiń tártipsizliginen qutılıw ushın, kompoziciyalıq oraydı ajratıw máselesine mas tárizde súwretti mazmunlı alıp barıwǵa, natura quyılmasınıń úsh túrli variantta orınlanıwın usınıs etemiz, olar 3-5 predmetten ibarat bolǵanı maqul.

Birinshi reńli kórinis, kóriw orayınıń bir jerge baǵdarlanıwı kerek, máselen shep tárepte turǵan predmetke (basqa predmetlerdi shette qaldırmastan). Keyingi etyudlardı islegende bar dıqqattı gezeklestirip basqa predmetlerge de qaratıw múmkin. Máselen, oraydaǵı predmetke yamasa ekinshi kóriniske. Bunnan soń jumıslardı kompoziciyalıq orayınıń sheshimli xarakteri boyınsha salıstırıw kerek. Qaraw orayına túsken buyımlardıń kólemi boyınsha bórttirilgen forması boyınsha anıq kórinisi hám reńi boyınsha dónip turıwı kerek. Qaraw orayınan uzaqta bolǵan buyımlar bolsa kerisinshe, kóleminiń bórttiriliwi, kúshsiz, islep beriliwi, kemeygen kórinis kontrastı páseygen kórinisler ulıwmalasqan, formasınıń shegaraları bolsa anıq emes bolıp kórinedi.

Naturada súwretlew procesi

Naturada reńdi súwretlew procesi óziniń belgili bir nızam-qaqıydalarına iye. Jumıstıń baslanıw bóliminde nelerdi islew, ortasında qaysı máselelerdi sheshiw hám aqırında onı qalay juwmaqlaw kerekligin biliwi kerek. Reńli súwrette tómendegi tiykarǵı máselelerdi sheshiw kerek boladı.

- Ulıwma kórinis hám reńlerdiń jaǵdayı hám natura boyawlarınıń bir-birine jaqınlıǵınan kórinis hám reńlerdiń bir-birine múnásibetin biliw;

- Úlken reńli kórinistiń múnásibetleri shegarasındaǵı reńli kórinislerdiń sozılıwı ayrıqsha buyımlardıń kólemi, formalarınıń reńleriniń qayta isleniwi;

- Súwrettiń ulıwmalığı, anıqlığı hám de kompoziciya orayın kórsete biliw.

Bul máselelerdiń hár biri ne menen juwmaqlanıwın izbeizlikte kórip shıǵamız.

Súwrettiń tolıq reńli kórinisiniń dúzilisi, naturanıń tiykarǵı bólimleri aralıǵındaǵı kórinis hám reńlerdiń múnásibetin anıq hám tolıq kórsetiliwi menen anıqlanadı. Natyurmortta olar fon, natura quyılmasındaǵı stoldıń beti hám buyımlar bolıp esaplanadı. Kóriniste bolsa-aspan aralıǵındaǵı jerdiń beti hám dáryadaǵı suw, aldınǵı, orta hám arqa aralıқтаǵı kórinisleri bolıp esaplanadı. Eger de bul tiykarǵı reńlerdiń múnásibeti (parıqları) etyudta qáte túsirilse, súwrettegi obektler yamasa buyımlardıń formasındaǵı reńlerdiń súwretleri, refleksleri hám predmettiń bólekleri ústinde qansha berilip islese de, joqarı dárejeli jetiliskeń reńli súwretke erisip bolmaydı. Qálem súwretti islegende de shamalı máseleler islenedi, dáslep buyımnıń konstrukciyalıq ishki qurılısı, kórinisleri, anıqlığı ulıwma óz kórinisin tabadı. Xudojnik sonday shárayatlarda da bunday máselelerden sirá sheginbey, naturanı ulıwma hám anıq kóredi. N.N. Ge xudojniklerdi «Naturadaǵı bas bólimlerin belgilep, kórinislerdi tekseriw ushın dárhal tiykarǵı saya hám jaqtılıqtı jaqsılap úyrenip shıǵıń hám barqulla, hár bir waqıttaǵı kórinisti basınan aqırına shekem ulıwmalstırǵan halda sızıń, mayda bóleklerge itibarlılıq penen kirisin. Mine sizlerge sızıwdıń sırı» dep biykarǵa eskertpegen.

Reńli súwrette de jumıs baslawdan aldın naturadaǵı ulıwma reńlerdiń múnásibetlerin dıqqat penen úyrenip shıǵıw gerek. Sonlıqtan da bul máselege 5-10 minut waqıt sarplap, naturanıń ulıwmalıq reńdegi múnásibetin túsiniwi gerek boladı, eń ashıq hám tuyıq daqlap, qay jerde, kórinisi hám reńlerdiń kúshi boyınsha tiykarǵı parıqlar (toyınǵanlıǵı) qanday ekenligin tabıw gerek. Máselen, naturadaǵı sarı almalar, fondaǵı sarı tawar menen salıstırılsa, almalar tawardan ashıǵıraq, olardıń sarı túsi, sarı tawarǵa qaraǵanda jaqtıraq (toyınǵan) bolıp kórinedi. Reńlerdiń úsh túrli ózine saylıǵı boyınsha natura quyılmasındaǵı buyımlardıń tiykarǵı reńdegi ózgesheligi bar.

Obekttegi ulıwmalıqtıń tabılıwı xudojniktiń naturadaǵı ekinshi dárejeli belgileri, onıń mayda bóleklerine, koloritli máselerge baylanısqan halda itibar beriwden, ulıwma kórinis hám reńlerdiń jaǵdayların, tiykarǵı kórinis hám reńlerdiń múnásibetlerin payda etiwdi aljastırıwǵa háreket etedi. Solay etip naturanıń reńlerdegi nızamlılıqlarında da, tiykarǵısına erisiledi, etyudtıń keyingi mayda detallarınıń jumıslarına negiz jaratıladı.

Reńlerdiń múnásibetlerin dáslep eń ashıq hám intensiv reńlerdi izlewden baslaw kerek, keyin eń tuyıǵın tawıp, qalǵanların bolsa solarǵa qaray anıqlaǵan maqul. Keyingi kórinislerge biraz intensiv bolǵanlar hám basqalar kiredi. Qıyınlastırılǵan kúlreń kórinisler bolsa aqırında beriledi.

Dáslepi hám juwmaqlawshı kórinislerdi barqulla eń ashıq hám tuyıq, toyınǵan bolıp alınbaydı. Quyılmadaǵı eń ashıq jerler de aq bolıp qalmaydı, tuyıq jerler bolsa qara bolmaydı. Kúshli toyınǵan ashıq reńler de kemnen-kem ushıraydı. Natyurmorttaǵı qızıl pomidordı ádette jaqtılıǵı boyınsha taza qırmızı reńde emes, al onı 50% ge tómenlew túske beriw maqulıraq. Hátteki báháragi ot-shóplerdiń súwretin salǵanda da júdá itibarlıraq bolıw kerek. Onıń jaqtılıǵın sonday dárejede salıw kerek, nátiyjede ol tábiyiy kórinisten basqasha bolıp shıǵıp qaladı. Sonıń ushın, jumısqa kirisiwden aldın, ulıwma túr-tús hám reńlerdiń kúshin anıqlap alıw kerek boladı. Múnásibetlerdi qanday boyawlar jıyındısında orınlaw, ashıq hám tuyıq jaqtılıqtıń (toyınǵanlıq) qanday shegarasında bolıwın da anıqlaw múmkin boladı. Qısqasha etip aytqanda, naturanıń ulıwma túr-tús hám reńlerdiń kórinisleriw biliw kerek. Bunday jaǵdaydı saqlap qalıw ushın, bálkim reńlerdiń múnásibetin shegaralanǵan boyawlardıń da súwretin salıwǵa durıs keledi.

Jumıstıń eń ashıq hám tuyıq hám jarqın kórinislerden baslaǵanda, palitradaǵı barshe reńlerden, sonıń menen birge, eń jarqın hám keskin boyawlardan paydalanıw shárt emes.

Jaqtı saya hám reńlerdiń múnásibetlerin anıqlawda apiwayıdan qıyınǵa qaray barıw kerek boladı. Dáslep tiykarǵı

obekt aralıǵındaǵı túr-tústiń paraqların tabıw zárúr boladı. Natyurmortta, máselen, stoldıń betine fon aralıǵındaǵı gúze, chaynek hám gúzege túsip turǵan jaqtılıq h.t.b. Kórinistiń súwretin dáslep aspan hám jerdiń ózgeshe bóleklerin bir-birine hám olardıń anıqlıǵına bolǵan reńlerdiń múnásibetlerin anıqlaw kerek boladı. İnsan qáddiniń súwretin yamasa portrette usınday etip orınlanadı.

Xudojniklerdiń ámeliy tájiriyesinde sonday bir terminler bar yaǵnıy «úlken jaqtılıq», «úlken saya», «úlken forma», «úlken reńlerdiń múnásibeti». Bulardan maqset natura obektin anıq kóriw hám olardıń súwretin jaqsılap salıw.

Naturanı anıq túsingende, jaqtılıq tikkeley tásir etip atırǵan jerdegi nárselerdiń jeke bir bólimin quraydı hám ondaǵı daqlardıń kópshilik boyınsha saya bólimindegige teń kele almaydı. Usılarıdı jeke hám túsip atırǵan sayalarǵa maslastırıw múmkin. Olar kórinisi boyınsha yarım saya menen jaqsı shıǵıladı, yarım saya bolsa kórinistiń jaqtılıq bólimlerindeki kúshine teń kele almaydı. Sayadaǵı refleks yarım sayadan ashıq bola almaydı, biraq, jeke sayanıń ulıwma kórinisine boysınadı. Obekttegi bunday úlken formalar yamasa buyımlardıń toparı túr-túsi reńleriniń durıs saqlanıwı súwretke anıqlıq hám jaqtılıqtıń durıs bolıwına túrtki boladı.

Ulıwma reńlerdiń múnásibeti hám gezektegi jumıstıń dawamı naturaǵı say koloritin esapqa alǵan halda bolıwı kerek. Naturadan kem islengen, tájiriyesiz xudojnikler ol yaki bul natyurmort reńlerinde etyudtıń, kórinis yamasa portretin orınlay almaydı. Naturada islew procesinde hár bir anıq jaǵdayda koloritti túsip jetiw, kórinis hám reńlerdiń jaǵdayınıń ózgeshelilerin kórsete biliwi kerek. Barlıq gáp natura boyawlarındaǵı ulıwma kórinis, reńlerdiń jaǵdayı hám kolorittiń birligin kóriw hám túsiniw jetiwinde ekenligin umıtpawımız kerek.

Iri plandaǵı kórinis múnásibetlerin anıqlap alǵannan keyin, jaqtılıq saya jerlerin modellestirip, hár br buyımnıń, yarım saya jeke hám de túsip turǵan sayaların tawıp kólemlı formasınıń reńli etip súwretiniń salınıwına ótiwge boladı. Usı orında buyımlardıń ústińgi bólimi hám reńli túri boyınsha da, jaqtılıǵı boyınsha da

toyinganlığı boyınsha da jaqtılıq nurınıń aralıqlarına, sınıq múyeshliklerine hám átirapında orap turǵan buyımlardıń reflekslerine hám kontrast múnásibetlerine baylanıslı túrde ózgeretuǵınlıǵın yadıımızdan shıǵarmawımız kerek. Jaqtılıqqa, yarım sayaǵa hám sayada izbe-iz turǵan qanday da bir eki predmetlerdegi nárselerde birdey jaqtılıq shárayatın kóriw múmkin emes. Buyımınıń barlıq bólimin palitrada tabılǵan reńler menen oǵan ashıq hám toyingan reńlerdi qosıp islew múmkin emes. Buyımınıń hár bir bólegi ushın taza hám jáne de taza boyawlardıń aralaspaların tabıw kerek boladı. Ádette lokal (buyım) reńi yarım sayada sezilerli dárejede boladı, sebebi, yarım saya jaqtılıq nurınıń tiykarǵı hám sızılıp atırǵan táreplerinen bir qansha tómen tásir etedi. Buyımınıń kólemli formasınıń tartımlı hám natura quyılmasınıń anıqlıǵın durs ańlaw ushın, jıllı kórinis penen qatar kontrast kúshi de insanniń kózi suwıq reńlerin kóredi, bir reń basqasına qosımsha bolǵan reńdi sezedi. Bunıń nátiyjesinde naturadaǵı suwıq reńlerge jıllı reńler barqulla joldas boladı. Eger bir buyımınıń sırtında ózgesherik reńdi kórsek, onıń menen birge álbette ashıq kók reńdi kóremiz.

Jıllı hám suwıq kórinisler súwrettiń sulıwlıǵın arttıradı, naturada tábiyiy kórinisti kórsete aladı.

Buyımınıń úlken formasın modellestirip atırǵanda, mayda bóleklerdi sızıp atırıp, úlken formanıń da jaqtılıq hám sayadaǵı jaylasqan kóplegen kishi formaların anıqlanǵan kórinislerdi asırıp jiberemewimiz kerekligin yadıımızdan shıǵarmawımız kerek. Jaqtıda yamasa sayada jaylasqan mayda predmetlerdiń kórinisleriniń anıqlıǵın ilip alıw ushın, jumıs procesinde dógerek átirapqa baylanıslı bolmaǵan buyımlarǵa da itibar beriw shárt emes. Aytıp ótilgenindey buyımlardı anıq kórip, barqulla olardı óz ara salıstırıp turıw zárúr. Buyımınıń ashıq ornın sızıp atırıp, qaysı noqatta yamasa jaqtılıǵı hám reńiniń qoyıwlıǵı hám qay jerde kem bolıwın, keyin kólemli predmettiń qalǵan tárepinde tabılǵan kórinis penen salıstırıp anıqlaw kerek. Esletip ótemiz, reńlerdi úsh ózgesheligi boyınsha salıstıramız, jaqtılıǵı, reńiniń kórinisi hám toyinganlığı menen kóremiz. Eger qanday da bir reń jaqtılıǵı boyınsha durıs tabılıp, basqa ózgeshelikleri anıq bolmasa, bul

reñdi duris dep aytıwǵa bolmaydı-múnásibetler reñiniń kórinisi hám toyınǵanlıǵı boyınsha da anıqlanǵan bolıwı kerek. Buyımlardı salıstırıp uqsaslıǵın yamasa olardıń arasındaqı parıqların anıqlaw solay jeńillesedi, eger hawa reń buyımnıń basqa bir kórinisi basqa buyım menen salıstıratuǵın bolsaq, bunday salıstırıwlar biziń kóriw qáiletimizdi egewlep, olardaǵı reñli kórinisti anıq kóriwge járdem beredi.

Buyımlardı reñi boyınsha salıstırǵanda mınanday jaǵdaylardı da esapqa alıwımız kerek boladı. Izbe-izliktegi reñlerdiń kontrastı sebepli, kúlreñniń názik kórinisi onı ne menen salıstırıwǵa baylanıslılıǵın, geyde jıllı, geyde suwıq bolǵan jaǵdaylarda seziledi. Eger kúlreñdi qızıl reń menen salıstırısaq, ol suwıq kóriniste, hawa reń menen salıstırısaq jıllı kóriniste kórinedi. Sonlıqtan da buyımnıń názik kórinisin anıqlaw barısında, jıllı reñdi jıllı reń menen, suwıq reñdi suwıq reń menen, ashıq reñdi ashıq reń menen, tuyıq reñdi tuyıq reń menen óz ara salıstırıw kerek boladı.

Salınıp atırǵan súwrettegi buyımlardı tek ǵana joqarıda atap ótilgen úsh ózgesheligi boyınsha emes, al sırtqı kórinisiniń anıqlıǵı boyınsha da salıstırıw kerek. Salınıp atırǵan súwrettegi buyımlardıń shegarası barlıq jerde de birdey kórine bermeydi. Birdey buyımlardıń silyweti jaqsı kórinedi, basqa jerde bolsa fon menen birigip ketedi. Buyımnan túsip turǵan sayalardıń shegarası barlıq jerde de birdey bolmaydı. Jumıs dawamında barqulla múnásibetler menen pikirlew kerek boladı. Tawarǵa salınıp atırǵan bir qansha súwretlerdegi buyımlardı naturadaǵıday birdey buyımlar menen salıstırıp barıw maqsetke muwapıq boladı. Birinshi kórinistegi buyımlardıń toparınıń reñleri ekinshi kórinistegi buyımlardıń reñine qaray júdá ashıq hám toyınǵan kóriniste boladı. Olardıń naturadaǵı bunday parıqların sezgennen soń, palitrada reñlerdi ayrıqsha birdey etip emes, al birden bir neshe reñlerdiń múnásibetlerde tańlawǵa boladı.

Háwesker xudojnikler súwrettegi kórinisti sızıp atırǵanda onı aldı tárepinen baslaǵanı maqul. Eger reñlerdiń qatlamların arqa kórinisten kóre baslasa, onıń reñi hám kórininiwin arttırıp jiberip,

birinshi kórinisti bórttirip kórsetiwge boyawlardıń kúshi jetpey qaladı.

Tawardıń tolıq betindegi boyawlar menen pútkil qaplanıp, múnásibetler durıs alınbaǵansha haqıqıy boyawlardı, jaqtılıq kúshiniń hám súwrettiń buyımlarınıń qunın seze almaymız. Palıtradaǵı jarqın boyawlar, ele tawardaǵı jarqın kóriniste bolmasa, onıń qaptalındaǵı kórinisler durıs tabılmasa, qanday da bir reńlerdiń kórkemligine erisip bolmaydı.

Reńli súwretti islew barısında reńlerdiń múnásibetin durıs anıqlaw menen birge, biz tek ǵana ápiwayı reńlerdiń daqları menen emes, al anıq bir predmet ústinde de is alıp barıwdı yadıımızdan shıǵarmawımız kerek. Reńlerdiń múnásibetin izlewden maqset, durıs tabılǵan reńleridiń kórinisi menen naturanı, onıń kólemi, formasın durıs tabıw bolıp esaplanadı. Eger buyımnıń reńler boyınsha jaylasıwı, materialı, hám anıq formasın kórsetpey turıp, onıń súwrettegi mánisi joǵaladı. Ashıq hám tuyıq reńli hám reńsiz boyawlardıń jaǵılıwı qanday da bir buyımnıń formasına, obektine tiyisli bolsa ǵana, onıń materiallıǵı, reńlerdiń birikkenligi hám koloritin jaratadı.

Súwrettiń keńligi máselen, tek ǵana hawa perspektivası sebepli reńlerdiń ózgeriwshenligin kórsetip beriwshi reńli daqlarda emes, al jer betinde jaylasqan nárseler hám obektlerdiń, terekler, qurılıslar, tuwrı tórtmúyeshlik hám tekis emes maydanlardıń ólshemleri hám sızıqlardıń anıqlıǵı reńlerde ózgerip súwrettegi kórinistiń uzaqlasıwına alıp keledi. Tawlardı, máselen, ekinshi hám alıs kóriniste, ulıwma reńlerdiń daqların túsindirip beriw múmkin emes. Reńler menen olardıń relefin hám ósimliklerdi sızıw kerek boladı.

Jumıstıń juwmaǵında natyurmort, súwret yamasa portrettiń qanday da bir jerleri kerekli jaqtılıqtı almay qalǵan bolıwı múmkin yamasa kerisinshe hádden tıs kórinis hám reńi boyınsha kúshli, ulıwma reńler kórinisinen ajıralıp kóriniwı múmkin. Jarıtılǵan jerlerdegi kórinisi boyınsha júdá keskin bolıp, qaǵaz yamasa tawardıń betine sızıp ketiwı múmkin. Geyde saya jerler sezilerli mayda detallarǵa iye bolıp, maydalasıp kórinedi. Bulardıń barlıǵın ulıwmalastırıw máselelsi sheshiledi, mayda

bóleklerdiń keskin shegaraları kishireytiriledi, buyımlardıń reńleri kúsheytirilip daǵallastırıladı, keskin kórinisler ashıqlastırıladı hám tuyıqlastırıladı.

Ulıwmalastırıw basqışında naturaǵa anıq qaraw, hámme nárseni birden kóriw, yaǵnıy tigilip qaraw kerek boladı. Buyım toparlarınıń bárshesi tarqalıp turǵanday bolıp túyiledi, biraq usı waqıtta kórinistiń múnásibetlerin, naturanıń anıqlıǵın tezirek túsiniw múmkin. Gezek penen naturaǵa da, etyudqa da anıq qaraw kerek boladı, sonda qay jerde qanday qátege jol qoyǵanın túsiniw alıwǵa boladı. Pútinley, anıq kóre alıw qábiletin, jumıstıń ulıwma ózgesheligine qaray hám onnan da ulıwmalastırıp qaraladı. Jumıs dawamında anıq kóriw, reńli súwretti islew sheberliginiń tiykarı bolıp esaplanadı. Tek ǵana usınday kónlikpege iye bolǵan xudojnik, naturanıń obrazlı kórinisin durıs túsindiriw, ondaǵı tiykarǵı hár bir bólektiń óz ornın tabıwı, jumıstıń juwmaqlawshı dárejesin hám de kompoziciyalıq orayına boysındırılwın nátiyjeli orınlay aladı.

Súwrettegi predmetlerdiń jıyındısı, anıqlıqqa teń emesligi sebepli, anıqlıq, bul predmetlerdiń jıyındısına, birlik hám birbirine boysınǵanlıǵı hám jámlengenliginen qosıladı. Akademik E. A. Kibrik súwrettiń anıqlıǵı tuwralı «Anıqlıq nızamına boysınbay turıp naturadan, qálemnen hám reń menen sızıwǵa bolmaydı. Forması da, reńi de óz-ózinen belgili bolmaydı, tek ǵana anıqlıq tárepi sıyaqlı boladı» dep jazǵan edi.

Kórinis

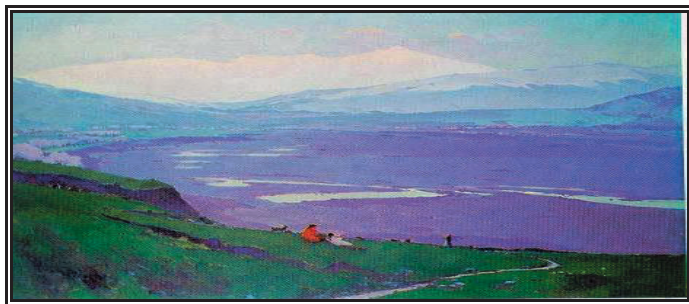
Kórinistiń reńli súwreti-reńli súwret dástúrińinń kerekli bólimi bolıp xudojnik pedagoglardı tayarlawda úlken áhmiyetke iye.

Tábiyat júdá kórkem hám gózzal, quyash nurı hám dógerek átirap sheksiz túrli reńlerdi payda etedi.

Kórinis súwretlew óneriniń eń tásirsheń janlarınan biri bolıp esaplanadı. Gózzal kórinis shıǵarmalar óziniń kórkem tásiiri menen insannıń ruwhıy bayıwına erisedi.

Ana tábiyattıń qoynında bolıw, dóretiwshilik pikirleriniń tuwılıwı hám ruwhlandırıwdıń ózgermes quralı bolıp esaplanadı. Xudojnik qanday da bir jerdi sızǵanda sol jerdi tereńnen úyrenbey

turıp, kórip shıqpay turıp qıyalında súwretti salsa bul jasalma jumıs bolıp esaplanadı, tamashagóydi ózine tarta almaydı. Kórinis belgili bir jumıstı xudojnik názik sezıwge hám tábiyattıń belgili bir jaǵdayın reńli hám kórinisli ózgesheliklerin tolıq jetkeriwge úyrenedi.

Dala ámeliyatında dóretiwshilik penen shuǵıllanıw bóleme ishindegi jumıs shárayatınan parıqlanadı. Kúshli jaqtılıqtı payda etiwshi jaqtılıqtıń kópligi, reflekslerdiń hár túrliligi, súwrettegi obektlerdiń kóriwshiden alıslığı, jaqtılıqtıń tezligi menen almasıwı, jıl paslı hám hawa-rayınıń hár túrli jaǵdayı, bulardıń bárshesi jas xudojnikke ádetke aylandırılmaǵan shárayat bolıp esaplanadı.

Kórinis etyudınıń tiykarǵı abzallığı-tábiyattıń belgili bir jaǵdayın jaqtılandırılǵanlıǵı, dógerek-átiraptıń tásinin mánili mákanın jetkiziwden ibarat. Kórinistegi súwrettiń bul táreplerine xudojnik hawa perspektivasınıń nızamlıqlarına ámel qılıwı, reńlerdiń múnásibetleri menen islew metodu, ulıwma kórinis hám reńlerdiń jaǵdayın durıs tabıw nátiyjesinde erisiledi. Kórinis obektleri hám nárselerdiń reńleri, ashıqlığı hám toyınǵanlıǵı boyınsha salıstırıw, olardıń naturadaǵı parıqların belgilew, bular etyudtı sheberlik penen súwretin salıw bolıp esaplanadı. Demek onıń olardıń reńlerdegi múnásibetin naturada kórinip atrǵanday uqsatıp orınlaw bolıp esaplanadı. Bunday talaplar natyurmorttıń reńli súwretinde de mas bolǵan. Kórinis etyudtıń birinshi shınıǵıwlarınan-aq naturanı haqıqıy súwretin salıw ushın reńlerdiń ashıq-toqlıǵına, reńlerdiń múnásibetlerin anıq tabıw kerekligin túsiniw kerek.

Súwrettegi kórinisti kúshli quyash nuri menen jaqtılanıw dárejesin xudojnik tezirek palitraniń boyawları sheńberinde ótkeredi, soń tamashagóy etyudtaǵı kórinisti absolyut jaqtılıqta emes, al naturaǵa teń túrde etyudtaǵı reńlerdiń múnásibetleriniń ornatılǵanlıǵı sebepli qabil etiledi.

Súwrettegi jaqtılıq dárejesi kúsh jaǵınan da, reńi jaǵınan da júdá tez ózgeriwsheńliginde boladı. Ol jıl pasıllarına qaray, bultlı hawa, jaqtılıq nurlarınıń túsiw múyeshine (azanda, kúndizi, keshte) qaray ózgeredi. Kúnniń qálesek pesindegi jaqtılıǵı, azanǵı hám keshtegige qaraǵanda júz márte artıq kúshi bolıp tabıladı. Sonlıqtan da etyudtaǵı kórinis múnásibetleri belgili bir túske hám reńlilik dárejesinde saqlanıp turıwı kerek. Ayırım jaǵdaylarda reńlerdiń múnásibetlerin túsindiriwde palitraniń ashıq hám jaqtı boyawları (quyashlı kún), basqasında bolsa kem toyıǵan, qoyıw qara boyawlar qollanıladı (bultlı kún). Solay etyudtı súwretlegende jaqtılıq kúshi ulıwma kórinisi esapqa alıw kerek. Buǵan bolsa dáslep barlıq nárselerdiń jaqtılıǵı, reńlerdiń toyıǵanlıǵına boysınıw kerek. Sonıń ushın da etyudtıń súwretin salıwdan aldın tómenдеgi máselelerdi sheshiw kerek boladı: Natura etyudında kóbirek jarqın hám toq, toyıǵan daqlar, reń hám jaqtılıq kúshi jaǵınan qanday boladı. Solar átirapında etyudtıń barlıq nárseleri hám obektleri reńlerdiń múnásibetlerinde dúzilgen bolıwı kerek.

Kózdıń maslasıwı dep atalıwshı (jaqtılıqqa kózdıń seziwsheńliginiń kóteriliwi hám páseyiwi) natura (tábiyat) hár túrli jarıqlıqta, hár túrli keshirmelerdi júzege keltiriwi múmkin. Máselen, quyash nurlarında ushırasatuǵın tábiyattıń tosattan bultlar menen qaplanǵan barlıq reńleri ózgerip qoyıwday bolıp kórinedi.

Kórinistegi súwret etyudların orınlaw barısında salıstırıw hám múnásibetler menen islep atırǵanda naturanı anıq kóriw kerek, bolmasa naturanıń kórinisi hám reńi múnásibetlerin durıs anıqlaw hám etyudtıń kórkem kórinisine erisiw múmkin emes.

Reńli súwretti islew barısında kórinis obektleri hám nárselerden anıq kórip turıw zárúr. Ámeliyat waqtında birinshi kórinisti jaqtı reńlerde keyingi kórinislerdi bolsa qaralaw (daqlı) reńlerde islew kerek. Tek anıq kóriw arqalı kórinistiń

perspektivalıq ólshemlerin, olardıń túrli kórinistegi reńlerdiń múnásibetin durıs anıqlaw hám súwretke erisiw múmkin.

Naturanıń reń múnásibetlerin islep atırǵanda, reńlerdiń birdemligin de názerde tutıw kerek boladı. Bul bolsa jaqtılıq spektor dizimin jaratadı. Azanda naturada altın tárizli sarǵısh boyawlar, keshte bolsa sarı reńde, bultlı kúnde neytral gúmis tárizli reńler ústinlik etedi. Toǵayda jasıl jıllı reńler barqulla ústin turadı. Aydın keshede kúlreń, hawa reń hám jasıl reńlerdi kóriw múmkin.

Naturada islew procesinde xudojnik reńlerdiń múnásibetleriniń baylanıslılıǵın, ulıwma reń hám kórinis jaǵdaylarınıń salmaǵın gúzetip qoymay, reńlerdiń koloritin hám reńlerdiń garmoniyasınıń anıqlılıǵına erisiw kerek boladı.

Kolorit sezimlrıdiń tamashagóyge tásir kúshi bolıp onda kartinadaǵı nárseler, obekt yamasa waqıya belgili bir jaqtılıq shárayatlarında koloriti jaǵdayın haqıqıy etip kórsete alsa «Kim men ushın haqıqıy kolorit esaplaydı»-dep D. Didro ózi juwap beredi. «Tábiyat reńleriniń durıs jaqtılandırılǵanlıǵın súwretley otırıp, kartinadaǵı baylanısqa erise alaǵan xudojnik» degen edi.

Planer shárayatında múnásibetler menen islew usılı kópshilik metodikalıq ádebiyatlarda avtorlar tárepinen yamasa itibarǵa alına bermeydi, yaki anıq túsiniq berilmeydi, kóbinese ulıwma nadurıs «múnásibetler» túsiniq degende reńlerdiń túrlerin, bir-biri menen baylanısın, etyud hám natura tamashagóy obrazında reń múnásibetleriniń parıqlanıwınıń anıq emesligin názerde tutadı.

Xudojnikler kóp ásirler aldın nárselerdiń reńleri, dógeregi menen, jaqtılıq shárayatları menen, ózgerislerdi bilgen. Oyanıw dáwirinen baslap xudojnikler reńli súwret tuwralı hár túrli kitapshalar jazıp, sızıqlı hám hawadaǵı perspektivalıq qaǵıydaları, naturanıń reńlerdegi kórinisinde dógerek átiraptıń ornı (Leonardo Da Vinchi, A. Dyurer, D. Konstebıl, D. Reynolds) tolıq bayan etilgen. Solay bolsa da bul xudojnikler plenerli kórinisti izzertlemegen. Belgili bolǵanıday plener reńli súwreti XIX ásirdiń ekinshi yarımında xudojniklerdiń súwreti mánili hám reń kólemin saqlaǵan halda múnásibetler metodı menen islew islewdi baslaǵan waqıtta payda bolǵan (V.D. Polenov, I.I. Levitan, K.A. Korovin h.t.b).

Kórinis reńli súwret boyınsha birinshi shınıǵıwlar kórinistiń tiykarǵı obektleri arasındaǵı reńlerdiń parqın sızıwǵa qaratılǵan qısqa waqıtlı etyudlar bolıwı kerek (bina silueti, aspannıń ulıwma daǵı, jer júziniń ulıwma tegisligi, dáryanıń aynalı betiniń birdey reńi h.t.b).

«Etyud súwretin salǵanda aspanǵa qaraǵanda jer hám suwdıń kórinis múnásibetlerin birden esapqa alıp salıw kerek» dep jazǵan K.A. Korovin.

I.I. Levitan jas xudojniklerge «Biz ele kórinislerdegi jer, suw, aspandı ulıwmalastırıw, bir-birin baylanıstırıw kónlikpelerin tolıq iyelegenimiz joq, hámmesi aldında, ayrıqsha, teń hám anıq kórinbeydi, sebebi, eń tiykarǵı hám qıyın kórinis suw, jer hám aspannıń durıs reńine jetiw bolıp esaplanadı» -dep máslahat beredi.

Mısal ushın N.N. Geniń «Bultlar», «Teńizde quyastıń batıwı» hám A. E. Ayvazovskiy «Batus kórinisi» shıǵarmaların kóriwimiz múmkin. Xudojnik N. N. Ge aspan, suw hám jerdiń múnásibetlerin, aldǵı tárepiniń kórinisinen, ishki tárepinen shekem reńlerdiń perspektivalıq ózgerislerin názik súwretlegen. A. E. Arxipovtıń etyudı bolsa tártipsiz tuyıq reń menen aspan, jerdiń tiykarǵı múnásibetleri, kól boyındaǵı úlken bolmaǵan dem alıw ornı súwretlegen. Bunday dáslepki bir seanslı etyudlarda naturanıń iri reń múnásibetlerin anıq kórsetiw talabını kórinis etyudındaǵı reńlerdiń dúzilisi, onıń materiallıq hám jaylasıw sıpatlarınıń, hám de tábiyattaǵı túrli jaqtılıq jaǵdayların sheberlik penen jaratıw kónlikpelerin rawajlandıradı.

Jaqtılıq jaǵdayın esapqa alıp ulıwma reńlerdiń múnásibetlerin qısqa waqıtlı etyudta orınlaw boyınsha biraz tájiriybege iye bolǵannan keyin, eki-úsh seansqa mólsherlengen shınıǵıwlarǵa ótiwge boladı. Uzaq waqıtlı etyudlardı islew barısında da dáslep tiykarǵı reń múnásibetlerinde (tiykarǵı daqlar), anıq boyawlardı paydalanıp qollanıw, keyin aldǵı hám orta kórinistegi mayda bóleklerdi islewge ótileidi h.t.b.

Tájiriybesiz xudojnik uzaqta jaylasqan (100-300 mm) shóplerdiń reńin aldında turǵan shóptiń reńindey etip kóredi. Biraq, uzaqtaǵı reńler ulıwma basqasha kórinedi, jasıl reńniń názik reńleri hám onıń toyınǵanlıǵı uzaqlasıw tásirinde álbette ózgeredi. Tájiriybesiz xudojniklerdiń tiykarǵı kemshiligi, jumıstı

anıq kórmew, mayda detallardıń súwret salıw menen sheklenip jumıstı nátiyjeli juwmaqlay almaydı.

Tábiyattaǵı nárselerdiń reńleri, jaqtılıq kúshi hám spektr birikpelerine baylanıslı (kúndiz, keshte, quyashlı kúnde, bultlı hawa rayında) ózgeredi. Máselen, keshte quyash batıw waqtında qayın tereginiń denesiniń reńi qızıl aralas qara túske kiredi. Sonday bolsa da tájiriyesiz xudojnik qayın tereginiń denesin aq reńde kóredi.

Kórinisti reńli súwretlew barısında nárselerdiń predmetlik reńlerin yaddan shıǵarıw kónlikpesine erisiw (jeke reńdi), jaqtılıq tásiri hám uzaqlasqandaǵı reńlerdi seziw sheberligin rawajlandırıw kerek. Ásirese, tálimniń baslanǵısh dáwirinde reńli súwret boyınsha wazıypa hám shınıǵıwlar usılarǵa baylanıslı bolıwı kerek.

Reńli súwrettegi kórinistiń baslanǵısh dáwir dástúrin júdá jaqsı ózlestiriw ushın tómendegi temalardaǵı wazıypalardı islew kerek.

1. Plener ashıq hawa shárayatında naturanı anıq seziw hám reńlerdiń múnásibetleri menen islesiw usılı.

2. Tiykargı reńli múnásibetlerdi qabil etiw hám súwretlew.

3. Ulıwma kórinis hám reńlerdiń jaǵdayı.

4. Kórinis obektleriniń koloriti anıqlıǵı hám jaqtılıq reńleri.

5. Kórinistiń mayda bólekleriniń súwreti.

6. Súwrette keńlik.

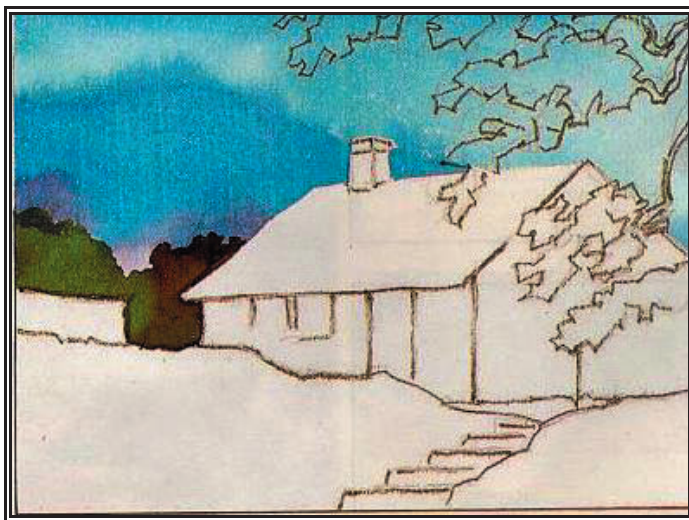
Plener ashıq hawa shárayatında naturanı anıq seziw hám reńlerdiń múnásibetleri menen islesiw usılı

Haqiqıy súwrette etyudtıń reńli qatarınıń qurılısı, naturanıń reń múnásibetlerine baylanısına tiykarlanadı. Reńlerdiń múnásibetlerin anıqlanıwı bir waqıttıń ózinde kórinis obektlerin anıq salıstırıw ámelge asırıladı. Sonlıqtan da plenerde islewden aldın itibarımızdı belgili bir kórinistiń hámмесin anıq seziwge baǵdarlawımız tiyis. Sonday anıq kóriw kórinistiń tiykargı obektleri (aspan, jer, suw aldınǵı hám uzaqtaǵı kórinisler) arasındaǵı reńlerdiń parqın anıqlawǵa imkaniyat jaratadı. Kórinistiń (aspan, jer, dárya h.t.b) barlıq obektlerin islew

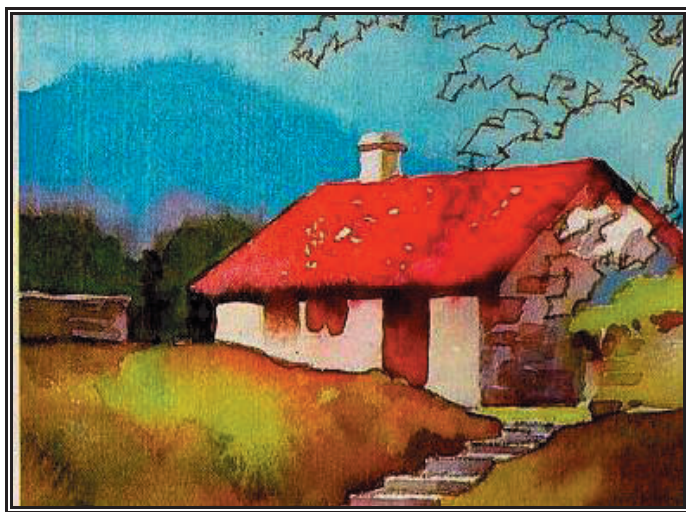
waqtında birden anıq kóriw qıyın. Kórinistiń barlıq obektlerin anıq kóriw ushın, kórinis maydanın keńirek alıw talap etiledi. Naturanı anıq qabıl etiwde járdem beretuǵın shınıǵıwlarǵa intererdegi natyurmorttıń orınlanıwı, keyin bolsa **aywandaǵı** yamasa ashıq ayna aldında turǵan gúllerdiń dástesi, ayna perdesi, aynanıń artındaǵı qala kórinislerin de birden seziw kerek boladı.

Tiykarǵı reńli múnásibetlerdi qabıl etiw hám súwretlew

Hár qanday súwret mayda predmetlerden emes, anıqlıqtan baslanadı. Dáslep úlken predmet tabıladı, keyin bolsa mayda bólekleri islenedi. Usı múnásibet penen súwret salıw barısınıń qaǵıydası belgili bir ulıwmalıqtan mayda bóleklerge hám jáne de ulıwmalastırıwǵa ótedi. Kórinis etyudın islew anıq tiykarǵı múnásibet-lerdi kóriwden, súwrettiń tiykarǵı obektleri (aspan, suw jer, aldınǵı, orta hám alıstaǵı kórinisleri menen) arasındaǵı reńlerdiń pariqlarınan baslanadı. Súwrettiń obektlerindeki tiykarǵı múnásibetlerdiń durıs alınıwı keyingi reńlerdiń dúzilisin, mayda bóleklerin salıwdaǵı jumısın jeńillestiredi. Eger de tiykarǵı reń múnásibetleri qáte tabılǵan bolsa, refleksler hám reńlerdegi názik pariqlar mayda predmetlerdi qáshelli anıq úyrenilsede onnan mazmunlı súwret payda bolmaydı.

Plenerde dáslepki jumis barısında kishi etyudlardı (15x10 sm) orınlaw kerek. Quyılmadağı úzliksiz kontrastlardı (túrli-túsli hám reńniligi) kóriw tásirsheńligi boyınsha salıstırıladı. Birinshi gezekte aldınǵı kórinis, alıstaǵıǵa qaraǵanda anıqlastırıladı. Qaǵıyda boyınsha kishi ólshemdegi etyudlarda maydalanǵan predmetlerdi oylaw múmkin emes. Jas xudojnik naturanı kóshirmey, al anıq reńlerdiń múnásibetleri menen súwretleydi.

Túr-túsi hám reńlerdiń múnásibetleriniń metodı menen etyudtı orınlaw negizinde naturadaǵı ashıq tuyıq, intensiv hám tuyıq reńlerdiń daqların anıqlawdan bas-lanadı. Olardıń aralıǵındaǵı túr-tús hám reń daqların kúshi jaǵınan salıstırıladı. Kóriniste, má-selen, quyash nurı menen jarıtılǵan jasıl maydan-lardaǵı jaqtı hám reńleri boyınsha jarqın bolıwı, tuyıq túste bolsa aldınǵı tárepi kórinedi.

Kórinistegi ulıwma reńdegi múnásibetlerin tabıw maqsetinde talaba wazıypanı jeterli dárejede sawatlı túrde ámelge asıra almasa, qısqa waqıtlı etyudlardı kóbirek tákirarlawı kerek. Dáslep súwret ushın onsha qıyın bolmaǵan jabıq keńsilikte syuwretleri (máselen úydiń dógeregi, úy sırtları h.t.b) obektler bolıp xızmet etiwı múmkin.

Keyin wazıypanı biraz qıyınlastırıp bir neshe kóriniske (aldı, orta hám uzaq) iye bolǵan ashıq keńliktegi kórinisti tańlaw gerek boladı. Bul etyudlarda bolsa itibardı hawadaǵı perspektivaǵa, aspan reńin, kórinistiń barlıq obektleriniń názik pańıqları boyınsha ashıq tuyıqlıǵı hám toyıǵan reńleriniń ózgerislerine qaratıw gerek. Olardı birdey seziwde kórinistiń barlıq jerlerin salıstırıp jolı menen seziw múmkin. Máselen, aldınǵı kórinistegi dáryanıń qurǵaǵın, ekinshi hám alıstaǵı kórinisler menen bir waqıtıń ózinde aspanıń suwdaǵı sáwlesi menen salıstırıladı. Etyudtıń reńli múnásibetlerin anıq belgilemegenshe, onıń bir bólegin tamamlaw múmkin emes. Hár bir etyud 30 minuttan 1 saatqa shekem dawam etedi.

Jaqtılıqtıń ulıwma kórinisi hám reńlerdiń jaǵdayları

Etyudlı súwrette sheshiletuǵın tiykarǵı wazıypa hár túrli hawa rayında, kúnniń qálegen waqıtın, jaqtılǵan jaǵdayların salıwdan ibarat. Professional tilde bunı ulıwma túrli-túsi hám reńleriniń jaǵdayın kórsetiwge aytıladı. Qálegen etyudtıń reńler qatarı tek nárselerdiń reńlerdegi túr-túsi hám reńi múnásibetlerine mas bolmawı gerek. Etyudtıń reńdegi pańıqların álbette naturanıń jarıtılǵan baǵdarın esapqa alıw gerek boladı.

Bultlı kúnde shópplerdiń reńi bir qansha qoyıwlasıp (qaralaw) hám kem toyınǵan boladı. Qas qarayǵanda hámme nárseler qoyıwlasadı, qızıl, qızǵısh hám sargısh reńlerdiń toyınǵanlıǵı jaǵınan buldırap, jasıl menen qızǵısh reńler bolsa aktivlesedi. Sonıń ushın da bunday jaǵdaylardı esapqa almay súwretti salıp bolmaydı. Kúnniń qálegen waqtında yamasa túrli hawa rayı shárayatında salınǵan etyudlı súwretler, ulıwma túr-túsi hám reńleri jaǵınan bir-birinen paraqlanıwı kerek.

«Súwret»-deydi R. Falk «tiykarǵı hawa rayı shárayatınıń reńli jaǵdayı bolıp esaplanadı».

Súwrettiń kórinisin joqarı yamasa tómen dárejede jarıtılǵan jaǵdayın salıw ushın tolıq diapazonlı ashıq, tuyıq, jarqın hám qara boyawlardan xudojnik birdeyine paydalana almaydı. Jumıstı baslawdan aldın xudojnik naturanıń etyudtaǵı eń jaqtı hám intensiv táreplerin qanshelli jarıq hám kúshlerge iye ekenligin anıqlaydı. Quyashlı kúnde etyudtı orınlaǵanda palitradaǵı jarqın hám sulıw diapazondı tolıq qollanadı. Keshte yamasa bultlı kúnde etyudtaǵı reńlerdiń múnásibetlerin toq hám kem toyınǵan boyawlar menen kórsetedi. Súwretshi solay etip túr-tús hám reńlerdiń kólemin saqlap qaladı. Máselen, I. Repinniń «Kursk guberniyasındaǵı shirkew kórinisi» kartinasında reńler júdá tartımlı etip berilgen. Bul shıǵarmada quyash nurın xudojnik sheberlik penen sezdire alǵan. Onıń «Qadaǵalawshınıń qamaqqa alınıwı» kartinası qoyıw qara boyawlar menen salınǵan.

Etyudtıń súwrettegi jarıtılıwı jaǵdayın puxta úyreniw ushın bultlı, quyashlı kúnde, jaz hám qısta anıq bir temanıń súwretin salıw júdá paydalı. Qatar orınlangan etyudlardı salıstırıp, súwrettiń hár túrli jaǵdayların tartımlı ózgesheliklerin seziw múmkin, barlıq etyudlarda eń jarqın hám anıq daqlar palitranıń jarqın toyınǵan boyawlarında súwretlegen.

Súwret obektlerinde kolorittiń birligi hám jaqtılandırıw reńi

Súwretti múnásibetler metodı menen salıw barısında jas xudojnik tábiyattıń haqıqıy boyawların túsiniwge, olardıń sap taza reńin ulıwma túr-túsi menen maslıǵın kóriwge birden erisiwge

bolmaydı. Tábiyattağı boyawlardıń qáte úyreniliwi nátiyjesinde xudojnik reń hám túr-tús múnásibetlerin adastırıp etyudtı tartımlı shıǵıwına erise almaydı. Ásirese, tájiriyesiz xudojnik jaqtılıqtıń ulıwma reńi tásirinde tábiyattağı ózgergen reńlerdi jaqsı sezbeydi.

Azanǵı quyash nurı barlıq nárselerge hám súwret obektlerine push-sarı názik reńdi, kúndizgi quyash bolsa-altın tárizli, keshtegi kórinis-toq sarı yamasa qızıl reńdi usınadı. Túngi ay jaqtısı nárselerdiń reńin kókshil jasıl tárepke ózgerdedi. Elektor togında nárseler, ashıq-tuyıq, sarını, sham bolsa toq sarı boyawdı kórsetedi. Demek jaqtılıqtıń ózgeriwshen shárayatında nárselerdiń reńi jaqtılıq tásirinde boladı.

Birden bultlardıń úyiri qaplanıp jaqtılıq tarqalǵan aspanda nárselerdiń jeke reńi-kóbirek payda boladı. Bultlı kúnniń jeńil, bir tegis jaqtılıǵı nárselerdiń jeke reńlerindeki xarakter hám ózgesheliklerin anıqlawǵa imkaniyat jaratadı.

Súwrettiń hár túrli jarıtılǵan jaǵdaydaǵı etyudların orınlaw ushın bultsız, quyashlı kún, bultlı aspandaǵı quyashtıń jaqtılıǵı, kún batıw waqtı, bultlı kún, qas qarayǵan payıtların tańlaw múmkin.

Bunday jaqtılıq shárayatlarında shınıǵıwları orınlay otırıp bar itibarımızdı tábiyattağı ulıwma túr-tús hám reńlerdiń jaǵdayınıń ózgerislerine qaratıw kerek boladı. Súwret etyudlarında túr-tús hám reńlerdiń anıqlıǵı hám birliginiń joqlıǵı reńlerdiń maydalasıwına hám tártipsiz bolıwına jol qoyılıwı jumıstıń sapasın buzadı. Bunday etyud mánili bola almaydı hám tamashagóyge óziniń názik tásirin tiygize almaydı. M.A. Vrubeldiń «Nastarin» hám I.N.Kramskoydıń «Aydın keshe» temasındaǵı shıǵarmaları reńlerdiń tartımlılıǵı menen hám de shıǵarmanıń anıqlılıǵınıń tabılıwı menen adamlardı ózine tarta aladı.

Súwrette mayda bóleklerdi salıw

Mazmunı jaǵınan qıyın hám uzaq dawam etetuǵın súwret etyudların islewge ótiwden aldın naturanıń ulıwma reńlerdegi múnásibetleriniń súwretin salıwǵa qısqa waqtlı etyudlardı orınlaw menen, máselen kesilgen terektiń denesiniń bir bólegin

yamasa bir neshe taslar, aspandaǵı bultlardıń toplamı sıyaqlılardı islew zárúr.

Reńlerdiń daǵı ózliginen yamasa obekttiń anıq predmetlersiz bezelgen súwretten basqa hesh nárseni bildirmeydi.

«Tábiyattıń súwretin tolıq hám onıń gózzallıǵın anıq kórsetiw ushın, terekler jerde bekkem turıwı, olardıń shaqaları bolsa alǵa ilgerilep polotno ishine kirip ketkendey iyiliwi, adamlar terektiń átirapında aylanıp óte alatuǵınday seziwi kerek. Hár bir boyaw ústirtin boyalmay, hár bir boyaw anıq bolıwı hám qanday da bir nárseni anıq túsindiriwi kerek» -dep aytqan edi T. Russo.

Etyudta anıq obektlerdiń súwretin salıw naturadaǵı kórinis hám dógerek átiraptaǵı detallardaǵı tiykarǵı reń múnásibetlerin anıqlawdan baslanadı. Keyin bolsa obekttiń forması, onıń kólemi h.t.b tárepleri anıq islep shıǵıladı. Bulardıń bárshesi jaqtılıqtıń ulıwma koloriti jaǵdayın esapqa alıp reńler menen sheshiledi.

Tábiyat súwretin salıwda onı anıq úyreniwdi talap etedi. Hár bir terek ayrıqsha óziniń xarakterli dúzilisine iye.

Tábiyattı túrli jaǵdaylarda shópler menen putaqlar, hár qıylı terek túrleriniń xarakterli ózgesheliklerin reńler menen súwretin salıwı úyreniw ushın naturadan júdá kóplegen etyudlardı orınlaw kerek boladı. Súwrettegi obektlerdi boyawlar arqalı salıw menen birge qálem menen olardıń qıyın formaların sızıw kerek boladı.

Súwrettiń ayrıqsha obektlerin hám mayda bóleklerdiń islenbelerine qaratılǵan shınıǵıwılardı orınlaw menen birge ashıq hawada natyurmortlar islense jaqsı boladı. Plenerde (quyashta, sayada h.t.b) jaqtılıq shárayatına qaray natyurmortı jaylastırıp bir qatar shınıǵıwılardı orınlaw maqsetke muwapıq boladı.

Terektiń sayasına qoyılǵan natyurmort aspan hám tereklerdiń japıraqlarınıń refleksleri tásirinde ózgeshe kórinedi.

Jasıl japıraqlar hám kók aspan, bul eki reńniń natyurmorttıń barlıq reńleri qatarın belgileydi. Bunday natyurmortqa misal retinde A.A. Plastonniń «Jaz» kartinasın kóriwge boladı. Terek sayasında qız benen hayaldıń súwreti salınǵan, aspanda gúmis tárizli suwıq reń sayaları bolsa jasıl reńlerge iye.

Kóplegen kórinis hám shuǵlalardıń barlıǵı sebepli bulthı hawa rayında jaqtılıq sayalar óziniń kontrastlıǵın joǵaltadı hám jeńil

sırtqı kórinisleri hám jumsaq sayaları menen jaylasıw ornın jaratadı.

Formalardı modellestiriw hár bir nárseniń kólemin hám materialın ulıwma jaqtılıq táhiri nátiyjesinde payda bolǵan názik reńler menen kórsetiledi.

Bultlı hawada kolorittiń xarakterli jaǵdayın A.A. Plastovtıń «Qırım» kartinasınıń natyurmort bóliminde kóriw múmkin. Kartinadaǵı waqıya bultlar menen qaplangan tús waqtında bolıp ótken. Natyurmorttaǵı nárselerdiń jaqtılıq sayısı bir-birinen kem parıqlanadı. Keshki jaqtılıq jaǵdayındaǵı natyurmort reńli súwretiniń misalında xudojniktiń basqa «Traktorshılardıń keshki awqatı» shıǵarmasında kóriw múmkin. Nárselerdiń jaqtılandırǵan bólimi qızıl qoyıw sarı reńler menen, sayaları bolsa qoyıw reńlerde boyalǵan. Kartinada reńlerdiń keskinlesken gammasınıń oyını bolıp, shıǵarma júdá sulıw etip jaratılǵan.

Súwrette keńlik

Reńli súwrettegi kórinistiń keyingi basqışında kóp seanslı dawamlı etyud shınıǵıwları bolıp, aldın ózlestirilgen teoriyalıq qaǵıydalardı eslew ámeliy kónlikpelerdi qollanıw hám jańa bilimlerde ózlestiriw gerek. Uzaq múddetli etyudlarda formalar puxta isleniwi menen parıqlanıwı gerek. Olardı orınlaw waqtı 2-4 saat (bir seanslı) bir neshe on saatlıq (kóp seanslı) dawam etiwı múmkin. Kóp seanslı etyud quyasha da, bultlı hawa rayında da belgilengen bir waqıtta orınlanıwı tiyis.

Súwrettiń mazmunı onıń ómirdegi teması naturanıń anıq kórinıwi, plastikalıq kompoziciya múnásibetlerinde de, koloritte de tiykarǵı anıqlanıw kompo-ziciyasınıń ajıralmas bólegi bolıp esaplanadı. Sonıń ushın da dawamlı etyudtı orınlaw barısında kompoziciya syujetin puxta oylaw, kórip shıǵıw, soń súwretin salıw gerek boladı. Súwret tegisliginde obektler hám nárselerdiń jaylasıwın tereńnen oylaw gerek. Súwrettiń obektine jaqınlap yamasa uzaqlasıp orınıń ózgesheligin úyreniw, kóriw tochkasın tabıw múmkin. Kompoziciyada aspan menen jerdiń hám basqa obektler arasındaǵı múnásibetlerdi anıqlaw júdá zárúr.

Naturadan súwret kompoziciyasın jaratıw, natyurmort quyılmaları ushın nárselerdi tańlaw menen ayırım uqsaslıqlarǵa da iye boladı. Etyud kompoziciyasın jaratıwda xudojnik tereń pikirlewi, orındı tańlay biliwi, perspektiva nızamlıqlarına ámel qılıwı hám eń tiykarǵısı jaylasıw keńligin sheberlik penen kórsete alıwı zárúr. Súwrettiń temasın tańlawda, jeke **diydi**, kórkemlik hám kompoziciyanıń shıǵarmada normada salınıwı, reń hám kórinis múnásibetlerinde jumıstı anıq juwmaqlay alıw xudojniktiń professional sheberligine baylanıslı boladı.

Bárshege málim, nárseler úlken aralıqta kólemin, relefligin joǵaltıp, silueti, tegislik xarakterine iye boladı. Aldıńǵı kórinistegi nárseler úlken, sayası, jaqtılıǵı kontrast bolıp kórinedi. Jaqında

jaylasqan jasıl dala aralıǵı uzaqlasqan sayın jasıl reñli boyawlar ástelik penen ashıq kók reñge ótedi. Alıstaǵı nárseler aqshıl hám kókshil bolıp kórinedi. Quyash nurında bultlar hám uzaqtaǵı daqlardıń tuyıq sızıqları da qızıl tuyıq sarı reñlerge kiredi.

Duman, shań yamasa tútin menen toyınǵan jerler nárselerdiń siluetiniń anıqlıǵı páseyedi. Taza hawada aradaǵı formanıń anıq sırtqı kórinisi azǵana ózgeredi.

Aldınǵı kórinislerdi salıwda nárselerdiń jeke reñleri uzaqtaǵılargá bolsa shártli reñ zárúr orındı iyeleydi. Hawada shártli reñler nárselerdi uzaqlastıradı hám kerisinshe, jeke nárselerdiń reñi olardıń aldınǵı kórinisindey bolıp turganday seziledi. Jumıs dawamında aldınǵı kóriniske qanday da bir nárseni jaqınlastırw kerek bolsa, qansha lokallıq (nársé) mazmunın reñge qaratıw kerek. Etyudtıń qanday da bir bólimin uzaqlastırw zárúrligi payda bolsa onda shártli túrde reñlerdi qollanıwdıń ózi jeterli boladı.

Jaylasıw sıpatların anıqlawda zárúr bolǵan shınıǵıwlar bolıp temanıń súwreti ashıq, jaylasıw aralıqları menen salıw, máselen, tawlardaǵı kóplegen kórinisli dara yamasa úyir-shúyir arıqlar hám aldınǵı kórinistegi terekli toǵaylıqlar, bir neshe tereklerdiń kórinisi menen shóplikler xızmet etedi.

Uzaq kórinistegi aqshıl reñniń toyınǵanlıǵı, reñniń túr-túsin durıs anıqlaw ushın hámмесin anıqlap kórip mayda detallarǵa

itibar berilmey qaraw kerek boladı. Sonda ğana aldınđı, orta hám alıs kórinisindegi reńlerdiń pariqların anıqlap súwretlewge boladı.

Bul boyınsha A.A.Deyneka «Hawanıń súwretin salǵanda, ásirese, aldıdaǵı kórinisti, uzaqtaǵı kóriniske qaraǵanda múnásibetlerin anıqlap hám durıs jetkiziliwi áhmiyetli orın tutadı. Sonda ğana reńli súwret óz sheshimin tabadı, shıǵarmada, dógerek átiraptıń jaǵdayın durıs kórsetiwge erisiledi»-deydi.

Plener reńli súwretiniń baslanǵısh tálim basqıshında qısqa múddetli hám uzaq dawam etetuǵın etyudlar orınlanadı.

Keyinshelli bolsa súwrettiń etyudları jumıs barısında tábiyattıń názik jaǵdaylarınıń súwretin salıwǵa háreket etiw múmkin.

Súwret salıw barısında xudojnik tábiyattıń názik ózgerislerin kórer eken, ózindegi ishki keshirmelerdi bolajaq shıǵarmasında kórsetiwge háreket etedi.

Demek, naturada tiykarǵı reń daqların ulıwma hám úlken reń múnásibetlerin durıs tabıw hám sheberlik penen súwretley alıw, reńli súwrettiń tiykarı bolıp esaplanadı. Usılar tiykarında súwret obektleriniń mayda bólekleriniń názik pariqları ámelge asırıladı. Tábiyattıń boyawları hádden tis reńli bolsa, ot-shópler, terekler jasıl reńde bolsa da tábiyattaǵı bul reńler hár túrli kórinislerge iye. Shóplikte ósip atırǵan maysalar, gúzgi biyday eginleri, palız ónimleri, tereklerdiń hár qıylı túrleri, hámmesi de ózine say jasıl reńdegi kórinislerge iye. Tábiyat júdá názik, áne usılardıń ózine say ózgeshelikleri súwrettiń etyudında salıp biliwdiń ózi xudojnikten úlken bilim hám kónlikpe, tájiriyebe hám tınbaytuǵın izlenislerdi talap etedi.

Ámeliy máslahatler

1. Etyudtı orınlaw waqtında xudojnik jaqtı reńlerde kiyingen bolsa palitra hám kartina tegisliginde kúshli reflekslerdiń túsiwi anıq boladı. Kúshli quyashlı jaqtılıqta bul reńler, refleksler palitradaǵı boyawlardı durıs qabıl etiwdi qıyınlastıradı hám etyudtıń reńli gammasın ózertip jiberedi. Bunday jaǵdayda etyud kiyimniń reńine qosımsha ulıwma reńdi arttıradı hám álbette, naturanı haqıqıy súwretlewge kesent etedi. Sonlıqtan da

etyudlardı terek sayası yamasa diywaldıń qasında sızıw múmkin emes, sebebi, palitraǵa, qaǵaz yamasa tawarǵa aspannıń kókshil yamasa terek japıraqlarınan jasıl reńler túsip jumıstı ózǵertip jiberedi. Quyashlı kúnde etyudtı sayaman astında orınlaw kerek. Tawar palitraǵa quyashtıń nurları túspewi ushın kerek.

2. Aq nur menen jaqtılǵan qızıl buyım, quyash nurınıń qısqa tolqınlı bólimin ózine jutadı, ózi sáwlelendirgen qızıl reńge tiyisli tolqınlar bunnan jıraqlasadı. Qızıl jaqtılıq penen jarıtılǵan qızıl buyım, intensiv qızıl bolıp qabil etiledi. Bul náirse qızıldan tısqarı basqa reń menen jarıtılsa, buldırap qońır yamasa qara bolıp qabil etiledi.

Gúmis tárizli reńdegi kórinisti (ásirese kokshil reńdegin) suwıq kóriniste jarıtılıwda kóriw múmkin. Impressionistlerdiń názik qońır reńleri bunday jaqtılıqta bir qansha tuyıqlaw bolıp kórinedi.

3. Etyudta reń hám kórinis múnásibetleriniń máselesin anıqlawda tayanış bolıp xızmet etiwshi dáslepki qıl qálem yamasa akvarel boyawlarınń aralaspası járdem beriwı múmkin.

Súwrettiń tiykarǵı obektlerine belgili bir túr-túsli reńdegi múnásibetine say boyawlar aralaspasın palitrada tayarlap alınadı. Bul bolsa óz gezeginde etyudta ulıwma anıqlıq koloritin ańsat tabıwına tiykar jaratadı.

N.N. Volkov naturadan úlken ólshemdegi qaǵazǵa etyudtı akvarel boyawları menen islew tájiriybesin tómendegishe jazadı «Men tútin tárizli sarı, úzik-úzik aspandı hám qoyıw toq jasıl suwdıń súwretin saldım. Tiykarǵı másele úsh reńdi tańlap alıw boldı. Suw, nárseler hám aspan, tańlaw kúshli úshlikti jaratsa-bul jetiskenlik boladı. Tańlangan úshlikke boyawlardı keselerde tayarlaw kerek.

Boyawda biraz kóbirek tayarlaw zıyan etpeydi, sebebi, qayta tayarlangan boyaw aldınǵısınday bolmaydı».

I.E. Repinniń oqıwshısı M.N. Toidze ustazın lipassız kórsetiw jumısı tuwralı óziniń eslewlerinde bılay jazadı «ol birden tiykarǵı tuyıq kóriniste jumısın baslar edi. Boyaw menen emes al dene menen, daqlar menen kórsetiw zárúr dep úyreter edi. Onıń palitrasında ortasha qoyıwlıqtaǵı tiykarǵı aralaspası yarım túste

bolar edi. Zárúrlík tuwılıwı menen oğan geyde qızıldı, geyde basqa boyawlardı aralastırıp jumıstı dawam ettirer edi».

K.A. Korovin de tiykarǵı reńlerdi palitrada aldınnan aralastırıp soń olardı tawarǵa ótkeretuǵın edi. «Jumıstı eń taza toq jerlerinen baslaǵandı jaqsı kóremen»-deytuǵın edi. «Bul bolsa jumısta aq reńdi kóp isletiwge jol qoymaydı». Korovin ustaxanasında oqıwshıları baxmal tawarǵa jalańash modeldi súwretlew shınıǵıwlarında qatnasqan B.V. Ioganson bılay esleydi «Palitrada qara baxmal kórinisi qaralaw etip tayarlanǵan taza halında lazuri, toq kraplak qızıl hám indiya sarı boyawına uqsas tınıq boyaw, lak olardıń quramına kiredi. Keyin bolsa palitranı ózinde ol qara barxattıń átirapındaǵı bárshe kórinislerdi tawıp atırıp túrli materialdıń sayadaǵı bólimlerin hám shashtıń saya bólegin tapqanday kametron sıyaqlı reńlerdiń palitrasın ózinde jámlegen».

Natyurmort, portret, peyzaj kompoziciyasın orınlaw

Súwretlew óneri óz ishine bir neshe túrlerdi hám janrlardı qamtıydı. Olar arasında natyurmort janrınıń ornı bólekshe. Usı janrdı ózgeshe qalıpte kórip shıǵıw wazıypalarımızdıń bırı bolıp tabıladı. Solay etip, natyurmort sózi - francuz tilinen biziń tilimizge awdarǵanımızda «Jansız tábiyat» degen mánisti ańlatadı. Bul janrdıń sheberleri miywelerdi, güllerdi, palız ónimlerin, hár qıylı kórinislerdegi buyımlardı súwretlep kórsetedi. Bul janr XVII ásirde Gollandiya hám Ispaniyada payda boldı. Ol waqıtqa deyin natyurmort kartinanıń bir bólegi yamasa bir element esabında keldi. Mısalı: Veneciya súwretshileriniń shıǵarmalarınan bul kórinislerdi kóriwge boladı. Mádeniyat tariyxında eki túrli natyurmort kóriledi. Natyurmort dóretiwdiń birewlerinde zatlar ózleri haqqında emes, al olardıń iyesi tuwralı sóz etedi. Basqa sóz benen aytqanda adamlarǵa minezleme beredi. Kartınada adamnıń ózi súwretlenbese de, sol adamnıń jaqın jerde bar ekenligi, házir qaytıp keletuǵınday bolıp seziledi. Zatlardıń dúzilwi kompoziciyası sonday tábiyǵıy etip dúzilgen, turmıstaǵı kórinisi kózge taslanadı. Bunday tariyxıy obraz beretuǵın klassikalıq kórinisler Gollandyalıq súwretshilerdiń natyurmortlarında jiyi gezlesedi (XVII ásir). Al, natyurmorttıń

basqa túrinde zatlar kóbinese qandayda bir bahalı dúnya retinde súwretlenedi. Bunda olar ózleriniń kólemi, túr-túsleri, materiallıǵın kórsetedi hám ayrıqsha sulıwlıǵı menen ózine tartadı. Natyurmorttıń bul túri XVIII ásirdegi jaratılǵan hám sol dáwirde berman kiyatırǵan klassikalıq kartinalarda, ásirese Ispaniyalı súwretshi Syurbaran dóretpelerinde kóbirek ushırasadı. Gollandiyalılar hár qıylı zatlar sáwlelengen kartinalardı «Tınısh ómir» dep ataǵan. Biziń pikirimizshe bul anıqlama tuwrı keledi. Sebebi shıǵarmalardıń mazmunı hám mánisin poetikalıq xarakterin ádewir bay dárejede jıyınalıq etip beredi. Kartınadaǵı sulıw gezlemeler, güller, ıdıslar, adamlar tınısh ómirde jasap atırǵanǵa usaydı. Basqa janrlar sıyaqlı natyurmort tematikalıq bolıpta orınlanadı. Ayırım natyurmort platonlıǵı, adamnıń qatnasın, reńlik sheshimine, zatlardıń, buyımlardıń bir-birine qatarların, olardıń kórinisleri hám basqada qatnas-sheshimlerine baylanıslı hár qıylı sezimlerdi payda etedi. Usı buyımlarǵa hám olardıń jaylastırılıwına jaǵdaylarına qarap dóretpelerge hár qıylı temalar qoyıwǵa boladı. Mısalı : «Ana jer jemisleri», «Báhár gülleri», «Gúzgi japıraqlar», «Gúz sawǵaları», «Tábiyat inamları», «Tańǵı natyurmort», «Nan ónimleri» hám taǵı basqalar.

Natyurmorttıń tariyxıylıǵı tuwralı aytıwımız shárt. Sebebi, áyne zatlar bolıp ótken waqıyalardı, ótken dáwirlerdi tariyxıy tárepten úyreniwimizde úlken orın tutadı. Sonıń ushında arxeologiya tarawında hár qıylı tabılmalar, buyımlar, olardıń kórinisleri, islew usılları, qollanıwı, reńleri, formulaları úlken áhmiyet beriwı múmkin. Usı buyımlar arqalı esteliklerdiń payda bolıwı, rawajlanıwı dáwirin anıqlawǵa boladı. Hár dáwirde óz aldına talaplarǵa say buyımlar islenedi. Bul buyımlardıń qollanıwı, islew jaǵday hám texnikası, materialı hám bezekleri arqalı zatlardıń qashan hám qaysı dáwirge tiyisli ekenligi belgilenedi.

Kóplegen xudojnikler natyurmort dúzip, usınday jaǵdaylarǵa itibar beredi., zatlardı bir-birine baylanıstırıp súwretlewge háreket etedi. Mısalı: J.Izentaev dóretken «Sońǵı xat» dep atılǵan natyurmortında súwretlengen zatlardı bizge tariyxtaǵı

hádiyselerdi qosımsha súwretlew menen tereń maǵanada jetkerip beredi. Bul súwret Ullı Watandarlıq (Ekinshi dúnya júzlik urıs) dáwirlerine baǵıshlangan. Kóplegen natyurmort janındaǵı kartinalar arqalı sezimlerdi, hár qıylı keypiyatları biliwimizge boladı. Bul sezimlerde quwanış, bayram, qayǵı, ayanış, oylandırıw uqıbına iye buyımlar jıynaǵı kiredi. Bunday natyurmortlar eske alıw, qayǵırıw, tásirlewiw sıyaqlı sezimlerdi payda etedi.

Sonday-aq, natyurmort arqalı sol dáwirdi, jaǵdaydı keypiyatları kóz aldımızǵa keltiriwge boladı. Bul jerde bir temaǵa baylanıslı bolǵan buyımlar dúziledi. Mısalı: zergerlik buyımlarınan dúzilgen natyurmort. Bul natyurmortqa hár qıylı taǵınshaqlar hám gezlemeler kiredi. Ayırım jaǵdaylarda zergerdiń islew jobaları, ásbapları da qosa súwretleniwı múmkin. Usı jaǵday kásipti kórsetiwshi natyurmort toparına ótkiziwimizge jol ashadı. Buǵan mısıl retinde N.Qoblanovtıń «Aǵash ustaxasında» («Baltalı natyurmort») degen kartinasın kórip shıǵamız. Pútin platnoda kórsetilgen natyurmort, hár qıylı buyımlar, aǵashan islenip atırǵan, ele pitpey turǵan yamasa tayar bolǵan aǵash buyımlar, shashılıp jatırǵan aǵash qıyqımları, ramalar hám taǵı basqa da zatlar bul jerde adamnıń bar ekenligin (yaǵnıy onıń jaqın jerde ekenliginen) derek beredi. Burın aytıp ótkenimizdey, natyurmort basqa janr menen qosa súwretleniwı múmkin. Bunday kespe janrlı kartinalar tiykarınan turmıstı súwretlewshi (bitovoy janr) ayırım jaǵdaylarda portret janrında da boladı.

Bul pikirimizge mısıl retinde M.Ishanovtıń «Gulayım portreti» kartinasın alıp qarayıq. Bunda portrettegi natyurmort diywalǵa ornatılǵan lampa stol ústindegi hár qıylı kitaplar, jurnallar (hátte «Tvorchestvo» degen ataması da anıq etip kórsetilgen). Shekesin qolına tayanıp, shuqır oyǵa shúmip otırǵan jas hayal obrazın elede tereńirek túsiniwge baǵdarlanıp isletilgen. Buyımlar súwretlenip atırǵan obrazdıń oy-órisi, onıń kásibi tuwralı bizge anıq maǵlıwmat beredi. Súwrettegi Gulayım Sayıpova bolıp, ol belgili kórkem-óner izertlewshisi esaplanadı. Jáne bir mısıl retinde belgili súwretshi G.Abduraxmanova dóretken «Farida portreti» dóretpesin kórip shıqsaq boladı.

Kartinada qolına zergerlik buyımı bolğan qaraqalpaq hayal-qızları taǵınshaǵı «Haykeldi» uslap turǵan jas hayal súwretlengen. Onıń arqa fonında diywalǵa ildirilgen bir qatar milliy qaraqalpaq taǵınshaqların kóriwge boladı. Yaǵnıy bul hayal qaraqalpaq mámleketlik kórkem-óner muzeyinde xızmet etip atırǵanı haqqında maǵlıwmat beredi. Dál usı jaǵday G.Abduraxmanovanıń «Zergerlik dúkánı aldında» dep atalǵan kartinada da kózge taslanadı. Polotnoda zergerlik dúkánı aldında turǵan qaraqalpaq milliy kiyimleri menen kiyingen jas kelinshek zergerlik buyımların tamashalap turǵan kóriniste súwretlengen. Onıń átirapında aldına zerger tárepinen satıw ushın hám kóriw ushın dizip jayıp qoyılǵan háykel, árebek, tumar, túymeler, shartúymeler ol, shep hám oń táreplerinde asılıp turǵan sırgalar, qalqaplı sırgalar, ónirshe hám ónirmonshaqlar haqıqıy túrinde súwretlengen. Kartinanı tamalashap turǵan adam ózi sezbeǵen halda taǵınshaqlardı dıqqat penen kóre baslaydı hám de usı sulıw taǵınshaqlar ortasına jaylastırılǵan kelinshekti de eń sulıw bezek sıpatında kóre aladı. Bul súwretshi tárepinen payda etilgen sezimdi kompozıcıyalıq sheshim arqalı jáne reńler úylesimligi, buyımlardı shınlıq penen súwretlew arqalı ámelge asırǵan.

Dekoratıv natyurmortlar XX ásirdeń baslarınan, anıǵıraǵı 1920-1930 jıllardan berli belgili. Keyingi waqıtlarda keń taralǵan kórgizbe, jurnallar hám albomlarda usı kórinistegi natyurmort dóretpelerdi jiyi ushıratıwǵa boladı. Kóplegen Batıs Evropa, Rossiya, Ózbekstan jáne Qaraqalpaqstan xudojnikleri arasında dekoratıv kórinistegi natyurmort jaratıp atırǵan súwretshiler dóretpeleri ózgeshe orın tutadı. Dekorativ natyurmortlar hár qıylı jaǵdaydaǵı, kórinistegi, toplamdaǵı zatlar hám buyımlardıń ózgeshe, yaǵnıy jarqın reńler menen, formaların ayrıqsha kórsetiw, kontur sızıqlardı qollanıw, ózgeshe reńler gammasında súwretlew kibi usıllarda kórsetiledi. Belgili súwretshiler-Madilyanı, Pol Sezian, Vinsent Van Gog, N.Kustodiev, I.Malıkov, N.Korovin, K.Malevich, N.Kuprin, U.Tansıkbaev, A.Shpade, G.Abduraxamanova, S.Baybosınov hám taǵı basqa kóplep xudojnikler óz dóretiwshilik ómiri dáwirinde hár qıylı tematikada, túrli kórinistegi hám mazmundaǵı dekorativ

natyurmortlár dóretken. Francuz xudojnikleriniń biri Pol Sezani dóretken «Almalar», Rossiyalı xudojnikler B.Kustodievtıń «Shay ishiw» hám «Nanlar», N.Mashkovtıń «Nan ónimleri», N.Kiprinniń «Aq shaynek hám kók shiyshele natyurmort»), qaraqalpaq xudojniklerinen A.Shpadeniń «Aq basqur fonındaǵı natyurmort», E.Joldastovtıń «Qumanlar», S.Baybosınovtıń «Jıńǵıl menen natyurmort» hám taǵı basqa natyurmort dóretpeleri joqarıda atap ótilgen belgileri menen dekorativ kóriniske iye bolıp, hár qıylı tásirlerde tamashagóylerdiń dıqqat-itibarın ózine tarta aladı.

Natyurmort túrleriniń jáne biri –bul filosofiyalıq pikirlerdi payda etiwshi natyurmortlar. Bul kórinistegi natyurmortlar kóbinshe tematikalıq kartinalarda, olardıń sezımtallıǵın asırıw, bolıp atırǵan waqıyanıń tamashagóylerge ayrıqsha tásir etiwı kúshin kóbeytiw ushın qollanıladı. Bunday natyurmortlar hám qıylı kórinis, sezimler, kúshler jaǵdaylardı kórsetiwshi kórinisler, usı jaǵdaylardı tımsallar hár qıylı ańlatıwshı buyımlardan ibarat boladı. Mısalı: janıp turǵan shamlar, orta ásirlerde belgili bolǵan qural-jaraq, sawıt-saymanlar, beti ashılıp turǵan kitap, adamnıń bas súyegi, saat qusaǵan buyımlar filosofiyalıq oylanıw, tımsal maǵanaların beredi. Mısal retinde «Oyanıw dáwiri» nde jasaǵan hám dóretken Tician jaratqan «Táwbege kelgen Mariya-Magdalena» dep atalǵan belgili kartinasın alıp qaraytuǵın bolsaq, polotnoda shashları iynine tógilip turǵan, kózlerinen jas aǵıp aspaǵa qarap táwbege kelip turǵan jas hayaldıń súwretin kóremiz. Onıń bet-álpeti, pútin tulǵası hám otırǵan jaǵdayı onıń ishki tolǵanıslar, tereń qayǵırıw qusaǵan sezimlerde ekenin kórsetip atır. Onıń aldında bolsa betleri ashılǵan diniy kitap, janıp turǵan sham hám adamnıń bas súyegi shuqur maǵanaǵa iye bolǵan filosofiyalıq túsiniqlerdi payda etedi. Sebebi, ulıwma baǵdardaǵı filosofiyalıq túsiniqlerdegi tımsallar bul-adamnıń bas súyegi-adamzattıń ótimish ekeni, janıp turǵan sham- adam ómiriniń tawsılıwı, waqıtshalıǵı (adam ómiri bir shamnıń janıp-óshiwı, yaǵnıy hár bir baslamanıń aqırı bar ekenligi), al, ashıq turǵan kitap bolsa, insannıń hár bir háreketi, islegen isleri, jaqsı-

jaman háreketi, oy-pikirleriniń esap-sanaǵı bar ekenligin bildiriwshi timsallar esaplanadı [11; 36-37].

Tımsallıq túsiniqlerdi beriwshi natyurmort kórinisi ayırım sezimlerdi oyatıwshı kartinalarda da ushırasadı. Qaraqalpaq xudojnikleriniń biri G.Abdurahmanovanıń «Bir ózi...» dep atalǵan kartinasında bólme ishinde stol aldında bir ózi otırǵan qartayǵan hayal súwretlengen. Stol ustinde ashılmaǵan xatlar, bir shaynik, bir stakan turıptı. Al, onıń artında ramkaǵa salıp fotosúwretler, saat diywalǵa ildirilgen. Kishi kólemdegi ayna bolsa kelte perdeler menen perdelengen. Bul buyımlardıń barlıǵı hayaldıń jalǵızlıǵın, ol hátte sawatsız bolǵanı ushın perzentlerinen kelgen xatlardı oqıy almaytuǵın dárejede ekenin júdá tásirli etip súwretlegen hámde usı tásirlerdi elede kúsheytip tur.

Solay etip natyurmort janrına tiyisli kartinalardı elede kóplegen shaqaplarǵa bólip, mayda kórinisleri hám mánislerin esapqa alıw, yaǵnıy analitik dárejede maydalap kórip shıǵıwǵa, sonıń menen birge olardı bir-biri menen salıstırmalı túrde analiz júrgiziwge de boladı.

Joqarıda ayıtılıp ótilgen kartinalardı tek bir tárepten talqılawǵa da bolmaydı. Óytkeni, bir kartina mısasında bir neshe natyurmort tuwralı hár qıylı túrlerin túsindiriwge boladı. Mısalı: tariyxıy, milliy lirikalıq, sezimtalıq barlıǵı bir waqıtta túsiniwi múmkin.

Hár qanday dóretpeniń negizin kompoziciya quraydı. Kompoziciyanıń tiykarǵı talabı ulıwmalıq, simmetriyalıq hám tábiyat jaratqan kólemlerde jaylastırıwda dúziliste anıq kórinip turadı. Natyurmort dúziw ózinshe dóretywshilik penen baylanıslı bolıp, onda xudojniktiń ózgeshe talǵamı, juwapkershiligi hám aldına qoyǵan maqseti kompoziciyalıq mádeniyatın bildiredi. İnsan qolları menen jaratılǵan nárselerde tábiyatqa eliklew, tábiyattıń jaratqan kólemleriniń sulıwlıǵınan nusxalar alıwǵa tırısıw kózge taslanadı. Ádette, súwret sızıwdı úyreniw boyınsha sabaqlar natyurmort islewden baslanadı. Sebebi natyurmort qálem hám boyawlar menen jumıs islewdiń tiykarǵı nızamların úyreniwde zárúr bolǵan kónlikpelerdi júzege keltiriw ushın júdá qolaylı. Oqıw natyurmortı tvorchestvolıq natyurmorttan bir qansha pariqlanadı. Oqıw natyurmortın dúziw ushın zatlardı

tañlap alıwda olardıń quramalıǵı dárejelerin esapqa alıw hám seziw kerek bolǵan wazıypalardı anıq kóz aldına keltiriw kerek boladı.

Natyurmort súwretin sızıwdaǵı bul eki túrdegi jumısları ushında kompoziciyanıń dúziliwi hám súwretleniwi qurallarınıń orınlı qollanıwı menen baylanıslı boladı. Oqıw natyurmortı kompoziciyasın bir tárepten estetikalıq talaplarǵa, ekinshi tárepten tálimniń didaktikalıq talaplarına juwap beriwi lazım. Jáne onıń tiykarǵı talaplarınan biri zatlardıń ólshemi reńler jaǵınan ajralıp turıwı hámde súwret tegisliginiń orayına jaqın jaylasıwı menen de baylanıslı. Natyurmort dúziw ushın :

1. Tema tañlap alıw.

2. Natyurmort temasına say keletuǵın nárseler hám gezlemelerdi tawıp, olardıń óz ara baylanısların anıqlaw.

3. Nárselerdiń kólemi, dúzilisi túr-túsi hám reńlerin esapqa alıp jaylastırıw.

4. Nárselerdiń kólemliliginiń anıq kórinetuǵın tárizde jaqtılandırıw zárúr.

5. Natyurmort penen baylanıslı bolǵan basqa da jaǵdaylardı esapqa alıw. Arqa fon hám átiraptaǵı basqa kórniislerdi esapqa alıw.

Ilmiy izlenisler hám ámeliy processte bir qatar nızam hám qaǵıydalar islep shıǵılǵan bolıp, oqıwshılar ózleriniń oqıw procesinde hámde tvorchestvolıq jumıslarında olarǵa ámel qılıwı shárt.

Realistlik súwretlew ónerine naturaǵa qarap predmetlerdiń formaları hám reńlerin haqıyqıy súwretlew, bizdi qorshaǵan barlıqtıń obektlerin hám qubılısların súwretlew bolıp tabıladı. Kópshilik professional xudojnikler hár qıylı zamanda, hár qıylı sharayatta, hár qıylı jaǵdaylarda ózleriniń qálewi hám meńgeriwine qaray hár qıylı stil hám aǵımlarǵa boysınǵan halda kartınalar dóretip kelgen. Biraq bul keyingi basqıshlarǵa tuwrı keledi. Dáslep, hár bir xudojnik akdemiyalıq súwretlew basqıshlarınan ótiwi tiyis. Bizdi qorshaǵan ortalıq, átirapımızdaǵı zatlardı, qubılıslardı real sezbesten turıp, qandayda bir stilde jumıs baslaw múmkin emes. Naturanı haqıyqıy súwretlew – bul

predmetlerdi konstrukciyalı hám perspektivalı qurıw, olardıń proporciyaların, kólemin, materiallıǵın, boslıqta jaylasıwın kórsetiw, qálem súwretti yaki –etyudtı reńlik birgelikke hám pútinlikke keltiriw, súwretlenip atırǵan predmetler hám obektlerdiń xarakterlik ózgesheliklerin, olardı estetikalıq qásiyetlerin hám gózzallıǵın anıqlaw hám taǵı basqa da jumıslar bolıp tabıladı. Usı atı atalıp ótilgen jaǵdaylardıń barlıǵın realistlik súwret salıwdı oqıtıwdıń dáslepki basqıshlarında oqıw natyurmortların orınlawda meńgerip alıwǵa boladı. Súwretlew óneri bilimleriniń tiykarların úyreniwde súwretlewdiń eń ayrıqsha hám bahalı obekti-bul natyurmort bolıp tabıladı. Natyurmorttıń súwreti hám jivopisi –bul qatań jivopis mektebi hámde tvorchestvolıq eksperiment bolıp tabıladı, bunda baslawshı súwretshi reńlik garmoniyanıń nızamların úyrenedi. Natyurmorttı jivopistıń klassikalıq muzıkası dep te ataydı. Ol arqalı reńli mazoklardıń qoyılıw sheberligin ańǵarıwǵa, koloritiniń úylesimligi hám formalar plastikasını bahalawǵa boladı. Natyurmorttı úyrene otırıp jivopistıń tiykarǵı nızamların ózlestiriwge boladı – bul perspektivalıq hám konstruktivlik qurılıs, formalardıń jarıqlıq-saya koncepciyası hám kóleńkelik jaǵdayları, súwretlenip atırǵan zatlardıń boslıqtaǵı uzaqlasıwı hám materiallıǵı, tonlıq hám reńlik pútinlik, birgeliklik hám garmoniya- yaǵnıy peyzaj, interer, adamnıń bası hám figurasın súwretlewdegi ulıwma bolǵan bilimlerdiń bári usı nızamlardı jaqsılap úyreniwden baslanadı. Yaǵnıy- «natyurmort»-bul tiykar hám bul jerde kórkem mektep bekkem turıwı tiyis [21 ; 33-34].

Natyurmort jaydıń ishinde hám ashıq hawada jaylastırılıp isleniwı múmkin. Sonday-aq, quyash jaqtılıǵında hám kóleńkede, tábiyǵıy yaki jasalma jaqtılıqta islew kerek. Bul nárse kópshilik jivopisliq, oqıwlıq hám tvorchestvolıq máselelerdi sheshiwde múmkinshilik beredi.

Súwret salıw boyınsha oqıw procesindegi baslanǵan sánelerinde natyurmorttı súwretlewdegi praktikalıq sabaqlarda ádette naturaǵa qarap bir, eki predmet, sońınan bir neshe predmetlerden quralǵan kishigirim zatlar toparın úyreniwden baslanadı.

Zatlar toparın súwretlegende natyurmort kompoziciyasın dúziw áhmiyetke iye, bul náirse eki jaǵdaydan quraladı. Naturalıq postanovkanıń ulıwmalastırılıwı (real predmetlerdiń saylanıwı)-bul birinshiden, al, ekinshi tárepten jaǵday-bul naturaǵa qaray kóriw tochkasın saylaw hám onıń súwretlew tegisligindegi kompoziciyası.

Ekinshi jaǵday boyınsha aldın ayıp ótilgenlerdi eske alıw durıs. Professional súwretshiler dóretken natyurmortlardıń kópshiligi olardıń anıq hám sulıw kórinuwin támiyinlewshi kóriw tochkasınan islengen. Bul jerde súwretlenip atırǵan buyımlar, miyweler ózleriniń bar múmkinshiliklerin, sulıwlıǵın, reńleriniń kórkemligin kórsetiwleri shárt. Álbette, eń jarqın, eń sulıw predmetler, ásirese, tema boyınsha tiykarǵı roldi atqarıwshı zatlar birinshi planǵa qoyıladı.

Sonıń menen birge, tvorchestvolıq natyurmortlarǵa salıstırǵanda oqıw natyurmortı kishigirim wazıypalardı óz ishine aladı. Bunda zatlar konkret oqıw máseleleri anıq sheshiliwi ushın arnawlı saylanıp, toparlanıwı hám jaqtılandırılıwı úlken áhmiyetke iye.

Sonıń ushında oqıw natyurmortları belgili bir shártler tiykarında qurıladı. Tvorchestvolıq natyurmortlarda bolǵanıday, oqıw natyurmortlarınıń orınlanıwınıń jaǵdayları, isleniw orınları ayrıqsha rol oynamaydı. Bunday natyurmortlarǵa drapirovkalar kirgiziledi hám bul náirse kóbinshe oqıw jaǵdayların kórsetip turadı, olar fon xızmetin atqaradı hám predmetlerdiń formaların shıǵarıwda úlken járdem beredi. Jáne jarıqlıq hám reńlik kontraslardı payda etedi hám predmetler toparın biriktirip turǵan reńli daq bolıp xızmet etedi. Drapirovkalar hár qıylı kórinislerde, qalın yaqi juqa, doǵal yaqi sıypaq, súwreti sızılıp atırǵan buyımlardıń reńlerine úylesimli, qarama-qarsı hám neytral túslerde bolıwı múmkin.

Natyurmort kompoziciyasın qurıw álbette naturalı postanovkanıń predmetlerin dúzbesten aldı burın jaqsılap oylap shıǵıladı. Oqıw yaqi tvorchestvolıq natyurmort tiykarında súwretshiniń sanasında syujet, naturalı postanovkanıń obrazları dóretiledi. Natyurmortlardı dúziwde sırtqı forması mayda detallar

menen toliqtırılğan yaki nağısları kóp bolğan buyımlar hám konstrukciyası quramalı bolğan buyımlardı súwretlewden baslawğa bolmaydı. Bunday qıyın sızılatuǵın predmetlerge jıyıqları kóp gezlemeler de kiredi. Reńleri hám formaları hár qıylı zatlardan ibarat bolğan júdá quramalı natyurmortlar predmetlerdiń reńleriniń qatnasınıń mazmunın túsiniwdi qıyınlastıradı, olardı bir pútinlikke hám birgeliklikke keltiriw ańsat bolmaydı, kolorittiń sheshimlerin hám ulıwma tonların anıqlaw júdá qıyın boladı.

Kontrast fonda hár qıylı fakturalı buyımlardan dúzilgen natyurmortlardı dúzip atırıp zatlardıń biyikligine, formasına, reńine, olardıń jaylastırılıwına itibar beriw gerek. Predmetlerdiń barlıǵı bir tárepke jıynalıp qalmawı gerek. Predmetler júdá qolaylı jaylastırılıwı hám olardıń hár qaysısın kóriw múmkinshiligi bolıwı gerek. Predmetlerdiń óz ara jaylasıwı olardıń hár qaysısınıń xarakterli ózgesheligin kórsetip, zatlardıń tonlıq hám reńleriniń ózgesheligin kórsetip turıwı gerek.

Naturalı postanovkanıń predmetleriniń reńleri qaysıdır tárepinen bir-birine jaqın hám úylesimli bolıwı maqsetke muwapıq boladı.

Itibarğa iye bolğan jáne bir jaǵday-oqıw postanovkalarında fon úlken áhmiyetke iye. Ol óziniń jaqtılıq hám reń, bir waqıtta kontrastlıǵı menen predmetlerdi kóriwde áhmiyetli orındı tutadı. Ashıq fonda predmetlerdiń sayı hám yarım sayı tárepleri anıq kórinedi. Al, qarańǵı fonda olardıń jaqtılıǵı kórinedi. Ton boyınsha fon onsha ashıq ta emes, júdá qarańǵı da bolmawı tiyis, ol tegis reńi jaǵınan birgelki, tınısh bolıwı hám ol naturalı postanovkanıń boslıǵında kórinbewi gerek. Fon hám stoldıń gorizontal tegisligi tábiyǵı bolǵanı maqul. Bólmeniń diywalı, intererdegi boslıq, aǵashtan islengen diywal, yaki bolmasa uzaqtaǵı peyzaj kórinisi natyurmort ushın fon bolıwı múmkin. Kópshilik tvorchestvolı natyurmortlar usınday fon qollanǵanı ushın ayrıqsha kóriniske iye. Mısalı, A.Antonovtıń «Senej fonındaǵı natyurmort», Bazarbay Serekevтіń «Ayrınlı natyurmort», J.Izentaevтіń «Maskalı natyurmort» h.t.b. lar. Hár

qanday jaǵdayda da fon naturalı postanovkaǵa haqıyqatlıqtı hám turmıslıq isenimdi berip turıwı kerek.

Oqıw natyurmortlarınıń kompoziciyaları hár qıylı bolıp sheshiliwi múmkin. Biraq realistik kórkem óner tárepinen kórsetilgen eń baslı talaplar hesh qashan ózgerilmeydi. Bul–haqıyqatlıq, kórkemlep kórsetiw, oqıw-metodikalıq máselelerdiń konkretliginen ibarat.

Tvorchestvolıq natyurmort ushın postanovka dúziwde de turmıslıq hám jasalmalıq (yaki tábiyǵıyılıq) principi basqarıladı. Bunday sharayatlarda eń sulıw hám qızıqlı predmetler toparları kompoziciyaları turmıstan alıp qarawǵa boladı. Eń baslı jivopislıq másele–bul predmetlerdi olardıń kólemlik hám materiallıq qásiyetleri menen boslıqtaǵı jaqtılıq-hawalıq ortalıqqa kórsetip beriw hám usı arqalı xudojnıktiń pikirin obrazlıq mazmunın ashıp beriw bolıp tabıladı.

Natyurmort kompoziciyasın dóretiwdе onıń eń mazmunlı bolıp kórinetuǵın kóriw noqtasın tabıw kerek. Baslawshı yaǵnıy jańa súwret salıwdı úyrenip atırǵan xudojnıktiń súwreti qaǵaz yaki xolst tegisliginde jaylastırıp kompoziciyasın dúziwdegi tiykarǵı jetispewshiligi (nuqsanları)–bul súwretlew plastikalıq sheshimlerdi izlemegenligi bolıp tabıladı. Bunday izlenisler ádette natyurmort kompoziciyasınıń formatqa tuwrı kelmeytuǵın halda predmetlerdi ápiwayı jaylastırıp menen almasıradı. Shashırańdı jaylasıwlar, baslı komponentlerdiń belgilenbewi hám ekinshi dárejeli zatlarıń baslı zatlarǵa boysındırılmawı–bulardıń barlıǵı kompoziciya qurallarınıń anıqlanbaǵanlıǵınan kelip shıǵadı. Naturalı postanovkalardıń hár bir túri ózine tuwrı keletuǵın formalardı talap etedi. Bir jaǵdayda bul kvadrat formada bolsa, basqasında–tuwrı múyeshlik hám basqada kórinisler bolıwı múmkin.

Natyurmort islewdegi súwretlenip atırǵan predmetler format tegisliginde qolaylı jaylastırılıwı kerek, olar bir-birine júdá jaqın bolıp, «tıǵılısıp» qalmawı, qaǵazdıń bir shetine úyilip qalmawı kerek. Qaǵaz betinde júdá mayda etip jaylastırılса kózge túspeytuǵın, jáne ekinshi dárejeli bolıp qaladı. Súwretlew barısında naturalı postanovkada qanday da bir predmeti eń baslı

itibardı ózine tartadı hám kompoziciyalıq oray xızmetin atqaradı, al, qalğanları bolsa onı tolıqtırıp turadı. Sızılıp atırğan súwret bolsa usıǵan modullestiriledi hám kartına kórip atırğan kórermenniń usı orayǵa qarawın baǵıtlaydı. Kóbinshe kompoziciyalıq oray optikalıq orayǵa jóneltiriledi, yaǵnıy kartina tegisliginiń orayına jaylastırıladı.

Bunday izlenislerdiń barlıǵı ápiwayı naturalı postanovkalardan baslanadı. Al, sońın ala geometriyalıq denelerge uqsap ketetuǵın formalarǵa iye turmıslıq buyımlardan ibarat boladı. Sonnan keyin barıp hár qıylı formalardaǵı, reńleri hám materiallıǵına iye bolǵan kúndelikli turmısta qollanıluwı múmkin, hámmege tanıs bolǵan buyımlardan dúzilgen natyurmortlardı sızıw usınıs etiledi. Bunday natyurmortlar intererde (bólme ishinde) yaki plenerde –ashıq hawadaǵı sharayatlarda qurastırılıwı múmkin.

Natyurmortlardaǵı zatlar toparın olardıń hár bir predmetin bólek-bólek kórip, súwretlewden baslawǵa bolmaydı. Bunday jaǵdaylarda aldın predmettiń birewi, sońınan ekinshisi hám taǵıda basqalar keyin birewi-birewine qosılıp bara beredi. Bunday jaǵdayda olardıń óz ara úlkenlikler sisteması buzıladı, al, barlıq zatlar toparı qaǵaz betinde qáte jaylastırılǵan boladı yaki forma talabına tuwrı kelmewi hám zatlardıń kólemleri naduris kórsetilgen bolıwı múmkin. Natyurmorttı ulıwma kóz aldına keltiriw gerek, yaǵnıy qaǵaz betine jaylastırılǵan kóriniste kóz aldına elesletiw gerek. Jeńil sızıqlar menen predmetlerdiń barlıǵın qaǵaz betine túsiriwshi sızıqlar júrgiziledi.

Sońın ala predmetlerdiń barlıǵın qaǵaz júzine jayǵastırıwshi sızıqlar júrgizip bolǵannan soń predmetlerdiń proporciyaların ornatiw, durıs perspektivalıq qısqarıwlar, stoldıń gorizontal tegisliginde predmetlerdi jaylastırılıwları orınlaw gerek.

Predmetlerdiń óz ara jaylasıwların, qálegen qabırǵalardıń baǵıtın anıqlaw naturaǵa qarap anıqlanadı hám qaǵaz betinde súwretti durıs jayǵastırıw vertikal, gorizontal hám naturanıń óziniń baǵıtlanǵan sızıqlarınıń járdeminde ámelge asırıladı.

Predmetlerdiń proporciyaların anıqlap olardıń perspektivasın qurıp atırıp sol waqıttıń ózinde áste-aqırınlıq penen sayalardı

kórsetip keliwge boladı. Bul nárise proporcıyalardıń anıq kórsetiliwi hám predmetlerdi óz ara jaylastırılıwın anıqlawda járdem beredi. Stol tegisliginde predmetlerdi jaylastırıwda olardıń tiykarların qurıw úlken áhmiyetke iye. Hár bir predmettiń ornın belgilemey turıp, olardıń arasındaǵı boslıqtı kórsetiw múmkin emes. Ayırım predmetler hawada «asilip qalıwı» múmkin yaki bir-biriniń arasına «kirip» ketiwi múmkin.

Natyurmort súwretin sızıw boyınsha alıp barılatuǵın jumıstıń bul basqışında hámme waqıt hár bir predmetti hám olardıń bóleklerin bir-biri menen salıstırıp turıw shárt. Bunday jaǵdayda bir waqıtta barlıq predmetler toparına tolıq qaraw kerek. Hár bir predmettiń súwretin salıp atırıp onı forma massası dep túsiniw, onıń siluetin seziw kerek. Dáslep tek ton menen súwretlengen súwretlew protsesi, sońınan reńli súwretlew maqsetke muwapıq boladı.

Ton-jivopistıń ayırılmas bólegi bolıp tabıladı hám ol reń menen birge kórsetiledi. Baslawshı jivopis xudojnikleri ózleriniń dáslepki jumıslarında tek ǵana reńlerdi izlew menen basladı. Olar reńlerdiń jaqtılıǵı haqqında umıtadı, sonıń menen birge, súwrettiń reńler garmoniyasınıń buzılıwına alıp keledi. Bul xudojngiklerdiń ishinde usı máseleni durıs sheshimleri, yaǵnıy akvarel yaki maylı boyaw texnikasında tonlıq súwretlew máselelerin durıs orınlaǵanları ǵana jivopis islewde úlken tabıslarǵa erise alıwı múmkin.

Tonlıq qatnaslarında dáslep eń qarańǵı reńli predmet yaki tereń kóleńkeden baslaw kerek. Hár bir predmettiń tonlıq kúshin, basqa sayalardı usı ton menen salıstırıp barıw tiyis. bul jerde tek kóleńkeni kóleńke menen, yarımtonlıqtı yarım ton menen salıstırıp ǵana qoymastan, al, predmetlerdiń eń jaqtı jerlerin de salıstırıp otırıw zárúr. Mısalı, qandayda bir qalıń diywallı ıdıstıń óziniń sayası onnan túsip turǵan sayadan qarańǵılaw boladı. Máselen, miywelerdegi jariqlıq. Farfor vazanıń eń jariq jerinen qarańǵılaw bolıwı, biraqta fongá qaraǵanda ashıǵıraq bolıwı múmkin hám taǵı basqa jaǵdaylar.

Jumıstıń birinshi basqış-tiykarǵı qatnaslardı tabıw bolıp tabıladı. Naturanıń tiykarǵı obektleriniń jariqlıq-kóleńkeli

qatnasları anıqlanadı. Fonniń jarıqlıǵı predmetlerdiń ústindegi jarıqqa qatnası, zatlardıń birew-birewiniń tonlıq qatnasları. Aldın ala qoyılmanıń predmetleriniń ulıwma tonları túsiriledi. Egerde usı ulıwma qatnaslar basqa qáte belgilense, onda súwrettiń anıq kórsetiliwi, bólek hár bir predmettiń kólemlik formalarınan jaqtılıq-kóleńkelik jaǵdayınıń kórsetiliwi súwrettiń haqıyqıylıǵın támiyinley almaydı, zatlardıń materiallıǵı hám basqa anıq kórsetilmeydi. Jumıstı sayalardan jaqtılıqqa qaray alıp barıw kerek, al, kóleńkelik jerlerdi juqa boyaw qatlamı menen kórsetiw kerek. Naturaǵa qarap súwret salıwda tek tonlar kúshine qaray predmetlerdiń bir-birine qatnasın belgilewden tısqarı, predmetlerdiń shegaralarınan kontrastlıǵı, anıq belgilerin baqlap barıwımız kerek.

Tiykargı predmetlerdiń hám olardıń sırtqı kórinisleriniń arasındaǵı durıs tonlıq qatnaslardı kórsetiw menen birge, hár bir predmettiń kólemlik formasın kórsetiw kerek.

Tonlıq súwretlewdiń sheshiliwinde predmetlerdiń súwret salıwdan uzaqlıǵına itibar qılıw kerek. Uzaq planlardaǵı obektler tegis hám ulıwma kóriniste kórinedi. Jarıqlıq hám saya aldınǵı plandaǵı predmetlerde arttaǵılarǵa qaraǵanda anıǵıraq, kishirek kórinedi. Bulardıń bárin kóp planlı natyurmortlar yaki intererdi súwretlegende, tereń boslıq planlardıń sheshiliwi kerek bolǵan sharayatlar qollanıw kerek. Zatlardıń kólemlik formaları tolıq islep shıǵılǵannan soń olardı ulıwmalastırıwǵa ótiw kerek. Hár bir predmetti súwretley otırıp olardıń hár bir detalın tolıq súwretlew menen ataqlı bolıwımız múmkin, olardı jaqtılıq-kóleńkelik kontrast bolǵan tonda júdá anıq súwretlep jiberiwimiz hám usı bánesinde ekinshi planda jaylasqan predmetler aldınǵa shıǵıp ketiwi múmkin. Hámme predmetlerdi birgelikli bir pútin qılıp bir toparǵa toplaw ushın hámme nársege bir waqıtta qaraw kerek, olardı bir pútin kóriw, jarıqlıqtıń hár bir bólektegi kúshin hám jaqtılıq-sayanıń basqa zatlarǵa qatnasın usı waqıtta bahalaw kerek. Predmetlerdiń tolıq toparınıń ulıwma kórinisin saqlaw-realist súwretlewdiń tiykargı shárti. Jivopis islew áste-aqırın qıyınlastırıp barılatuǵın sistemalıq shınıǵıwlardı talap etedi. Apiwayı postanovkalardı zárúrli nátiyjelerge jetispey turıp

qıyınlastırılğan naturalıq postanovkalarğa ótiwge bolmaydı [22; 51-53].

Súwretshiler ustaqanaları, kórgizbe zalları hám golleriylarğa barıw hámde olardan nusqalar alıw

Milliy buyımlardan tematikalıq natyurmort islew ushin milliy kórinislerdegi turmıslıq buyımlardan qara úy bezewleri –kerege, ergenek, aq basqur, qızıl basqur, kergi, qarshın, gilemler, mıs qumanlar, dúń, qabaqlar-suw qabaqlar, lágenler, aǵash tabaqlar hám qasıqlar, gúlál ıdıslar, zergerlik buyımları, kiyim-kenshekler, milliy sazandeler ásbapları (duwtar, qobız, sıbızǵı, shıń qobız h.t.b.), aǵashan islengen zatlar-keli-kelsap, sandıq, sabayaq taǵı kóplegen milliy kórinislerdi bere alatuǵın zatlardı natura retinde paydalanıwǵa boladı. Bunday natyurmortlardı islew, ásirese natyurmort dúziw ushın olar bir-birine úylesimli hám wazıypaları bir-birine jaqın bolǵan buyımlardı tańlap alıw maqsetke muwapıq boladı. Mısalı, J.Izentaevtıń «Saz ásbapları menen natyurmort», B.Tájimuratovtıń «Duwtar menen natyurmort», J.Izentaevtıń «Keli-kelsaplı natyurmort», A.Shpadeniń «Gilem menen natyurmort», B.Serekeevtıń «Ayrınlı natyurmort» hám jáne basqa da qatar natyurmort kartinalar usınday qalıpte orınlangan. Mazmunı jaǵınan júdá qızıq hám bay bolǵan bul kartinalar tek ǵana sulıw kórinislerdi júzege keltiriw bolıp qalmastan usı buyımlar arqalı tariyxıy, etnografıyalıq, xalıqlıq, milliy maǵlıwmatlardı bere aladı. Sonıń ushında bul kartinalardaǵı natyurmort ushın durıs dúzilgen zatlar toparı sáwleleniwi tiyis. Egerde joqarıda aytıp ótilgen pikirler hámde usınıslarǵa tayana otırıp jumıs alıp barılsa, mazmunlı hám bahalı kartinalar dóretiwe boladı.

Reńlerdi úyreniw ushın reńtanıw ilimiy tiykarları menen tanısw zárúr. Tábiyatta belgili bolǵan reńler tiykarǵı reńler jáne quramalı reńler bolıp bólinedi. Bunnan tisqari reńler gammaları, qarama-qarsı yaǵnıy kontrast reńler, bir-birine úylesimli bolǵan bir nyuanslı reńler h.t.b. larǵa bólinip úyreniledi. Endi usı aytılǵanlardı anıǵıraq dárejede úyreniw kerek.

Tábiyattaǵı reńler óz qásiyetlerine qaray eki túrge: axromatik hám xromatik yamasa reńsiz hám reńli bolıp bólinedi.

Axromatik reńlerge aq, sur hám qara reńler kiredi. Basqa reńler bolsa xromatik reńlerdi quraydı. Olar óz ara aralastırılǵanda bolsa jáne bir qansha túsdegi reńlerdi payda etedi. Birer bir xromatik reńge anıǵıraq sur reń qosılsa onıń sulıwlıǵı páseyip nursızlanadı. Bul jaǵday reńnin kem toyınǵanlıǵınan derek beredi. Demek, reńniń toyınǵanlıǵı yaqı toyınmaganlıǵı degende sur reńge salıstırǵanda reńlilik dárejesi, tazalıǵın túsiniw kerek.

Reń sheńberi teń eki bólekke bólinse, birinshi yarımında qızıl, sarı, sarǵısh reńler, sıya reń hám usıǵan uqsas reńler tursa, al, ekinshi yarımında bolsa aspan kók, kók, ashıq kók, jasıl kók reńler jaylasadı. Sheńberdiń birinshi yarımındaǵılar jıllı reńler, ekinshi yarımındaǵı bolsa suwıq reńler dep bólingen. Reńlerdiń bunday atalıwına sebep-qızıl, sarı, toǵın sarı janıp turǵan ottı, qızıp turǵan temirdi, shoqtı elesletedi, ol aspan kók, kók, jasıl reńler muzlardı, suwdıń reńlerin esletip turadı.

Bul eki spektr reńleri ústeme-ústi túsirilse, reńler bir-birine qosılıp quramalı reń payda etedi. Mısalı: qızıl reń aspan kók, sıya túrlerdegi reńler menen aralastırılǵanda júdá sulıw tústegi ashıq qızıl, toq qızıl, sap-sarı reńlerdi payda etedi. Bir-biri menen aq reń beretuǵın spektrli reńler qosımsha yaqı tolıqtırıwshı reńler dep ataladı. Sebebi, olar aq reńdi payda etkenge shekem bir-birin tolıqtıradı. Bunday reńlerge sarı, aspan kók, qızıl, sıya reń, jasıl reńler kiredi.

Boyawlardıń qosılıwı menen spektrliq reńlerdiń qosılıwı arasında pariq bar. Úsh tiykarǵı spektrlik reń-qızıl, jasıl hám aspan kók aralastırılǵanda aq reń payda boladı. Spektrdiń sarı hám aspan kók reńleri qosılıwı nátiyjesinde aq reń payda boladı. Biraq sarı hám aspan kók boyawları qosılıwınan bolsa qara reń payda boladı.

Demek, eki reńdi optikalıq aralastırıw nátiyjesinde aq yaqı oǵan jaqın ashıq kúlreń (sur) payda etetuǵın reńler óz ara tolıqtırıwshı (qosımsha) esaplanadı. Mısalı, toq qızıl hám jasıl, jasıl-kók hám sıya reń, qızıl, sarı, aspan kók, sarǵısh jasıl hám ashıq sıya reńler óz ara tolıqtırıwshılar bolıp tabıladı.

Kúndelikli turmısımızda, turmıslıq tájiriye tiykarında belgili bir buyım hám zatlardıń ózine say reńleri anımızǵa sińip baradı (paxta-aq, shópler-jasıl, aspan-kók, teńiz-kók, ot-sarı h.t.b.lar). Bul reńler buyım hám nárselerdiń jeke reńi bolıp esaplanadı. Biraqta, buyım hám nárselerdiń jeke (menshikli) reńleri hár túrli jaqtılıq tásirinde óz ara ózgeriwshi qásiyetke iye. Qarama-qarsı reńlerdiń tásirinede buyımniń reńi túrlishe kórinedi. Qızıl ortalıqtaǵı sur reń buyım kógis-jasıl túske kiredi, al jasıl ortalıqta bolsa-ashıq qızǵısh (rozoviy), sarı reńdegi ortalıqtaǵı-kógis bolıp ózgeredi.

Qızıl qaǵazdan dóńgelek formadaǵı bólekti qırqıp alıp, onı sur reńli qaǵazdıń ústine qoyılsa sur reńli qaǵaz jeńil jasılısmaq reńge kiredi. Eger qızıl dóńgelek qaǵazdıń ornına jasıl reńli qaǵazdan dóńgelek qoyılsa, onda sur reńli qaǵazda qızǵısh tús payda bolǵanlıǵın kóriwge boladı. Hár bir jaǵdayda da qarama-qarsı reńlerdiń túsleri (qosımsha) payda boladı. Sol sebepli da tábiyatta «buldıraǵan» neytral reńler ushıraspaydı. Hátte buyımlardaǵı sayalar da názik jeńil reńler menen toyınǵan. Bir-biri menen jaqın turǵan qosımsha reńler óziniń jarqınlıǵın kúsheyttiredi (qosımsha hám qarama-qarsı reńler bul-qızıl hám jasılısmaq- aspan kók, aspan kók hám sıya reń, sarı hám kók, sarǵısh-jasıl hám ashıq sıya reń (siyrek), jasıl hám álwan reń). Buyımlar reńleri baqlawshıdan uzaqlasqan sayın da ózgeredi (bul jerde hawa perspektivasın yadqa túsiremiz).

Joqarıda sanap ótilgen tásirler nátiyjesinde buyımlardıń reńleri, reńlerdiń túsleri boyınsha da, jaqtılıq boyınsha da, toyǵınlıǵı boyınsha da, yaki usı úsh qásiyetler boyınsha bir waqıtta ózgeriwi múmkin. Bunday ózgergen reń endi buyımniń jeke, yaǵnıy menshikli reńi emes, al shártli reńi bolıp esaplanadı.

Háwesker súwretshiler ádette joqarıda kórsetilgen shártli ózgerislerdi sezbeydi. Olar túrli jaǵdaylarda da buyımniń jeke reńin kóredi. Jasalma elektr jaqtılıǵı túsip turǵan aq qaǵazdı olar tap tábiyǵıy jaǵdaydaǵıday aq dep ataydı, rasında bolsa jasalma jaqtılıqta ol sarı yaki qızıl-sarı túslerde kórinedi. Dem alıs baǵlarında aldı hám arqa kórinisdegi túrli terekler reńleri tús

boyınsha da, jariqlıq boyınsha da toyınǵanlıǵı boyınsha ózgeredi. Jáne bir mısal retinde kórip shıǵamız.

Tájiriybesiz súwretshi sarı almaǵa qarasa, onıń toyǵınıraǵ jerin tap jariq jeri sıyaqlı sarı reńde kóredi, biraq jaqtılıǵı hám túsi boyınsha saya jerdi almanıń reńi ózgeredi. Jáne aytıp ótetuǵın jeri, háwesker súwretshi tek ǵana reńlerdi, al buyımnıń formasınıń perspektivalıq ózgerislerinde sezbeydi. Jas balalar sızǵan súwretlerge dıqqat awdarsaq, olar perspektivalıq ózgerislerdi sezbesten, úylerdi tuwrı múyeshli etip, uzaq aralıqtaǵı buyımlardı bolsa kishireyttirip sıızwdı bilmesten súwretleydi.

Buyımlardıń forma hám reńleriniń haqıyqıy hám tábiyǵıy jaǵdayların kóriw hám qabıl etiw ádetin psixologlar ádetiy kóriw dep ataydı. İnsanlar buyımlardı kóriwde hám qabıl etiwde tek ǵana túrli úlkenlik hám reń daqların kóre bermeydi, al nárselerdi haqıyqıy konstruktivlik dúzilisi hám reńlerin de usı qatarda qabıl etedi [24 ; 31-33].

Ádetiy kóriw nátiyjesinde háwesker súwretshiler qatar «kolorit» xarakterdegi qátelerge jol qoyadı. Olar hawa búlt bolǵan kúnleri jerdegi qardıń súwretin salıwda aq reńnen basqa reńlerdi kórmeydi. Jasil japıraqlar yaki shópler kúnniń reńlerindeki bir qıylı jasil, tap olarda aspannıń aspan kók túsi hámde tábiyǵıy jariqlıqtıń ózgeriw kúshi óziniń tásirin ótkizbey atırǵanday.

Tájiriybeli reń súwretlewshi hár qanday buyım hám nárseniń shártli reńniń kóre biliwi hám sheberlik penen súwretley alıwı zárúr. Sonda ǵana tamashagóy dóretpeniń haqıyqıy ómirdegi kórinisin tamashalawǵa miyassar boladı. Áyne shártlilik reńleri haqıyqıy jivopistiń tiykarǵı súwretlew usılı bolıp esaplanadı.

Tájiriybeli súwretshiler jaqtılıq reńleri tásirindeki tábiyatta bolıp atırǵan názik ózgerislerdi de boyawlar járdeminde sheberlik penen súwretleydi. Egerde biz túngi ay nurında súwretlengen bir qatar dóretpelerdi kózden ótkersek, hámмесinde kógis-jasil túsler jıyındısın kóremiz, quyash batıwı yaki aqsham waqtında, jasalma elektr nurında jaqtılandırılǵan súwretlerde sarǵısh-qızıl reńler yaki qızǵısh koloritte kóriwge boladı.

V.Serov, I.Repin, M.Nabiev, U.Tansiqbaev, R.Axmedov, A.Muwminov, I.Haydarov, P.Beńkov, Z.Kovalevskaya, N.Kashina, B.Serekeev, J.Izentaev, Q.Saipov, B.Tájimuratov, B.Toǵızbaevlardıń kóplegen shıǵarmalarında jasalma elektr jaqtılıǵı quyash batıwı, aydın kesh yaqı bultlı hawada buyum hám nárselerdegi shártli reńlerdi joqarı dárejede súwretlegeniniń guwası bolamız. Ayrıqsha mazmunǵa iye bolǵan natyurmort kartinasın jaratıw haqqındaǵı pikir súwretshi qıyalında uzaq waqıt dawam etken baqlawlar yaqı birer nárseden yamasa hádiyseden tásirleniw nátiyjesinde tosattan payda bolıwı da múmkin. Biraq hár eki jaǵdayda da súwretshiniń kóz aldında bolajaq natyurmort tolıǵı menen gewdelendi hám oǵan say nárseler tańlap, itibar menen jaylastırıw haqqında pikir júritiledi. Sonnan soń járdemshi, qaralama eskizler sıızladı hám usı eskizler tiykarında kompoziciya dúziledi.

Naturadan súwretlep atırǵan reń kórinisi koloriti kúnniń qaysı waqtında, qanday jaqtılıq orayı menen jaqtılındırılǵanına baylanıslı boladı. Belgili rus súwretshisi, pedagog P.P.Chistyakov usı másele boyınsha «Reńlerdi anıq kóriw ushın, tábiyat nızamlıqların biliw kerek. Bilim kóriwge járdem beredi» degen másláhát beredi.

Natyurmort sózi francuz tilinen biziń tilimizge awdarǵanımda «Jansız tábiyat» degen mánisti bildiredi. Bul janrdıń sheberleri miywelerdi, gúllerdi, palız ónimlerin, hár qıylı buyımlardı, nárselerdi súwretlew arqalı hár qıylı kólemlerdegi, mazmunlı kartinalar jaratdı. Usı janrdıń ásirler dawamında rawajlanıwı nátiyjesinde hár qıylı ózgerisler, bekkemleniwler, kolorit, kompoziciya, tematikalıq mazmunlarınıń túrliwini júzege kelgen. Onıń rawajlanıwı tariyxına názer taslasaq bul janr XVII ásirde Gollaniyada hám Ispaniyada payda boldı. Sol dáwirge shekem natyurmort kartinanıń bir bólegi yamasa ayırım elementi esabında keledi. Mısal retinde Veneciya xudojnikleriniń shıǵarmalarınan usı jaǵdaylardı kóriwge boladı. Tariyxta kóp ushırasatuǵın bul janrdıń ulıwmalıq úyreniliwinde eki túrli jaǵdaydı kóriwge boladı. Bul janrdaǵı kartinalardıń birewlerinde zatlar ózleri haqqında emes, al olardıń iyesi tuwralı sóz etedi.

Basqa sóz benen aytqanda adamlarğa ózinshe minezleme beredi. Kartınada adamnıń ózi súwretlenbeydi, biraqta sol adamnıń jaqın jerde bar ekenligi, házir usı jerge qayıtıp keletuǵında bolıp seziledi. Zatlardıń dúziliwi, olardıń kompoziciyası, natyurmortqa qoyılıp atırǵan zatlardıń turmısta atqaratuǵın wazıypaların esapqa alǵan halda sonday tábiyǵıy etip dúzilgen hám usı kórinis arqalı adamnıń kelbeti, xarakteri, onıń kásip-óner, milleti, jasaw jaǵdayları, qızıǵıwshılıǵı, hátte ómirdegi óz ornı hám túsiniǵı ulıwmalıq kóriniste kózge taslanadı. Bunday tariyxıy obraz beretuǵın klassikalıq obrazlar Gollandiyalı súwretshilerdiń natyurmortında jiyi gezlesedi. Natyurmorttıń jáne bir klassikalıq túrinde zatlar kóbinese qandayda bir bahalı dúnya retinde súwretlenedi. Bul jaǵdayda olar ózleri haqqında sóz etiwı menen ajıraladı. Kartinalarda zatlar ózleriniń kólemi, túr-túsleri, sulıwlıǵı menen ózine tartadı. Natyurmorttıń bul túri XVII ásirde beri kiyatırǵan klassikalıq kartinalarda, ásirese Ispaniyalı xudojnik Syurbaran dóretpelerinde kóbirek ushırasadı. Gollandiyalılar hár qıylı zatlar sáwlelengen kartinalardı «Tınısh ómir» dep ataǵan hám biziń túsiniwimizge qaray bul anıqlama tuwrı keledi. Sebebi shıǵarmalardıń mazmunı hám mánisin poetikalıq xarakterin ádewir bay dárejede jıynaqlı etip ashıp bere aladı. Kartinalardaǵı sulıw reńli hám kórinisli, mısalı, qalıń, juqa, sıypaq, jipek yaki maqpal, názik yaki qopal, daǵal yaki tegis súwretleri bar yaki bir tegis reńli h.t.b. kórinisleri seziletuǵın gezlemeler túrleri, güller (güller toplama, hár qıylı yaki bir túrdegi güller, dara-dara güller h.t.b.), ıdıslar, adamlar tınısh ómirde jasap atırǵanǵa uqsaydı. Basqa janlar sıyaqlı natyurmort tematikalıq bolıp orınlanıwı da múmkin. Bazı bir natyurmort túrleri adamlardıń qarım-qatnasları, nárselerdiń hám buyımlardıń kórinisleri, olardıń bir-birine qatnasların, reńlik sheshimlerine baylanıslı hár qıylı sezimlerdi payda etedi. Usı buyımlardıń dúzilisi, olardıń qollanıw páziyetleri, islengen materialları, ulıwma natyurmorttıń maqsetine say saylanıp alınǵan buyımlardıń tobtı yaki olardıń reńleri qásiyetleri, usı buyımlarǵa kórgende yaki arnawlı tańlap alınǵan jaǵdaylarında tamashagóylerde payda bolatuǵın sezimlerdi payda etedi. Usı jaǵdaylarǵa qaray hár qıylı temalarda

kartinalar dóretiledi. Mısalı : «Ana jer je-misleri», «Gúzgi natyurmort», «Báhár gúlleri», «Tábiyat sawgaları», «Toǵay je-misleri», «Zergerlik dúkánında», «Xudojnik ustaxanasında», «Qabaqlar», «Azan-ǵı awqat» hám taǵı usı mazmundaǵı temalar bolıwı múmkin. Natyurmort kartinaları hár qıylı maǵlıwmatlar beriwı múmkin. Bunday natyurmortlar arqalı sol dáwirde, jaǵdaydı, insanlardıń keypiyatların kóz aldımızǵa keltiriwge boladı. Bul jerde bir temaǵa baylanıslı bolǵan buyımlar dúziledi. Mısalı : zergerlik buyımlarınan dúzilgen natyurmort. Bunday natyurmortqa hár qıylı taǵınshaqlar hám gezlemeler kiredi. Ayırım jaǵdaylarda zergerlerdiń jumıs islew jobaları, sızılmaeskizleri, ólshemler túsirilgen qaǵazlar, ásbap-uskuneleri da taǵınshaqlar menen qosılıp súwretleniwı múmkin. Usı kórinisler kásipti kórsetiwshi natyurmort toparına ótkiziwge jol ashadı. Usınday natyurmort kartinalar kóplep ushırasadı hám mısal retinde N.Qoblanovtıń «Aǵam ustaxanasında» yaqı «Baltalı natyurmort» dep atalǵan kartinasın kórip shıqsaq boladı. Kartinanıń bárshe kórinisinde kórinip turǵan natyurmort hár qıylı buyımlardan quralǵan bolıp, bul jerde aǵashtan buyımlar tayarlaw ustaxanasınan kórinisti kóriwge boladı. Álbette, bul jerde usı kásipte tán bolǵan kórinisler sáwlelengenliginiń guwası bolamız-aǵashtan tayarlanıp atırǵan, ele tolıǵı menen pitkerilip bolmaǵan yamasa tayar bolǵan buyımlar, aǵashtıń ján-jaqqa shashılıp atırǵan qıyqımları, artıq bolǵan aǵash bólekleri, aǵashtı tegislegende payda bolatuǵın qırındılar, aǵash ramalar hám basqa da zatlar bul jerde adamnıń bar ekenligin, yaǵnıy aǵash ustasınıń jaqın jerde ekenligin, ol táp házir ǵana shıǵıp, bir nápes bul jerden ketip, dál házir qaytıp keletuǵınday seziledi.

Ápiwayı buyımlardan dúzilgen natyurmort

Natyurmort eń dáslep basqa janrlar quramında, sol kartinanıń bir bólegi sıpatında bolıp, tıyanaqlı, óz aldına janr bolıp ajuralıp shıqpastan burın dál usınday bolǵan edi.

Natyurmortlarǵa qarap, usı kartina jaratılǵan dáwirge haqıyqıy baha beriwge boladı.

Natyurmortta túrli-túrli miyweler, quman, úy-ruwızǵer buyımları súwretlengen bolsa, onda bul kartina tınıshlıq, paraxat ómir, toqlıq sezimlerin payda etedi. Al, egerde kartinada ótkir mánisli nárseler: adamnıń gelle súyegi, qum-saat, ashıq turǵan kitap, janıp turǵan sham hám usıǵan uqsaǵan nárseler sáwlelengen bolsa, bul insan ómiriniń aǵıp turǵan suw sıyaqlı, waqıt bolsa zımırıp ótip baratırǵanlıǵı, hár bir qádem, hár bir minutta qádirlı hám olardan ónimli paydalanıw zárúrliǵin eske túsirip turadı. Natyurmort islewege qızıqqan hám ózleriniń tvorchestvosında usı janǵa úlken itibar ajratqan xudojnikler kóplep ushırasadı. Natyurmort ayırım xudojnikler ushin olardıń jaratqan kartinalarınıń baslı baǵdarın belgilemegeni menen, tvorchestvosınıń bir qırı sıpatında xudojnik haqqındaǵı kórkem-estetikalıq túsiniqlerdi jánede keńeytedi. Qaraqalpaq xudojnikleriniń kóplegen natyurmortlarında kúndelikli turmıstan názik noqtalardı tabıwǵa umtılıwı júz berip atırǵan waqıyalardıń háreketlendiriwshi kúshin anıqlawǵa tiyisli sezimlerde payda etedi. Al, insanlardaǵı barlıq jaratıwshılıq isleriniń bas sebepshisi insan ekenliǵin, avtorlardıń dıqqat orayında turǵanın sezıwge boladı.

Ózgeshe mazmunlı natyurmort kartinasın jaratıw haqqındaǵı pikir xudojniktiń qıyalında uzaq waqıt dawam etken gúzetiwler yaki birer nárseden qattı tásirleniw nátiyjesinde tosattan payda bolıwı da múmkin, yaǵnıy bir hádiyse, qubılıs, kórinis, onıń ilhámın oyatıwǵa túrtki bolıwı múmkin. Biraq hár eki jaǵdayda da dóretiwshiniń kóz aldında bolajaq natyurmort pútinliginshe gewdelenedi hám oǵan mas bolǵan nárseler saylap, úlken dıqqat penen jaylastırıw haqqında pikir júritiledi, qaralama eskizler sızadı hámde usı eskizler tiykarında kompoziciya dúzedi. Milliy buyımlardan natyurmort dúziw hám usı buyımlardı súwretlew óz aldına iskerlikti talap etedi. Bul ózgeshe kórinisli, júdá qızıq hám kútá jaǵımlı natyurmort túri bolıp, ol bárqulla xudojniklerdiń dıqqat orayında turadı. Hár qıylı dáwirlerde, túrli ellerde, túrli sharayatlarda, túrli pikirlewshi xudojnikler milliy buyımlardı súwretlewge qızıqqan. Kórermentlerdiń de kópshiligi mine usı natyurmort kompoziciyaların ayırıqsha bahalamaydı hám ózgeshe

súyispenhilik penen tamashalaydı. Bunday natyurmortlar hár qıylı kórgizbelerde kórsetiledi [23; 18-20].

Sonday-aq natyurmorttıń tariyxıylığı tuwralı aytıp ótiwimiz kerek. Sebebi áyne zatlar ótken waqıtlarda tariyxıy úyretiwimizde úlken orın tutadı. Sonıń ushında arxeologiya tarawında hár qıylı tabılmalar, buyımlar, olardıń kórinisleri, islew usılları, qollanıw, reńleri, formalarına úlken áhmiyet beriwı múmkin. Usı buyımlar arqalı esteliklerdiń payda bolıwı, rawajlanıwı dáwirin anıqlawğa boladı. Hár dáwirde óz aldına talaplarğa say buyımlar islenedi. Dekorativ natyurmortlar XX ásirdiń 20-30 jıllardan belgili. Keyingi waqıtlarda keń tarala basladı. Mısalı: G.Mashkov, A.Shpade, Magdaleyanı, E.Joldasov hám kóbinshe Evropa súwretshileri dóretken shıǵarmalardı atap ótsek boladı.

Solay etip natyurmort janına tiyisli kartinalardı elede kóplegen shaqaplarǵa bólip, analiz islewge boladı. Bakalavr qánigelik jumısı milliy buyımlardan dúzilgen natyurmort haqqında bolıp, bul mazmundaǵı natyurmortlar klassikalıq, akademiyalıq, dekorativ kórinislerde bolıwı múmkin.

Gózzallıq biziń átirapımızda, ol tábiyat hám biziń turmısımızda bárqulla óziniń kúsh qúdiretin, tásinin kórsetip turadı. Bul ózine tán bolǵan quwanış, miyirmanlıq hám gózzallıq dúnyası. Bul tań qalarlıq dúnyanıń perdesin ashıp biziń tańlanıwshı, hámme nársege qızıǵıwshı jaslardıń dıqqatın ózine bárqulla tartıp turadı. Biziń jasap turǵan dúnya –bul úlken, sheksiz, quramalı hám sırlarǵa tolı dúnya. Bul dúnya júdá kóp túsiniqlerdi bizge bergен hám onda elede insannıń sana sezimi jawlap úlgermegen yaki álle qashan óz bilimi, intası hám qızıǵıwshılıǵı menen baǵındırıp alǵan qubılıslarǵa tolı dúnya. Biraq adamzat bul úlken, sheksiz dúnyanıń kishkene bir bólegi bolıp esaplanadı, degen menen, hámme waqıt óziniń dúnyasın dóretiwge tırısқан-bul dúnya miyrim-shápáátke tolı, hár tárepleme kólemlı hám qolaylı, bul jerde ol ózin qáwip-qáterden awlaq, bul jerde ol ózin emin-erkin hám jaqsı sezetuǵın dúnya bolıwı kerek.

Biz jasap turǵan dúnya oǵada gózzal, al, xudojniklerdiń kartinalarında tábiyat, bizdi qorshaǵan tábiyat, ortalıq, tábiyattaǵı hám turmıstaǵı hár qıylı qubılıslar, tábiyat reńleri hám formaları jáne de gózzal bolıp kórsetiledi. Átiraptaǵı, tábiyattaǵı, turmıstaǵı hátteki biziń emocional pikirlew shegaralarımızdaǵı gózzallıqtı kóre biliw-bul úlken baxıt. Tábiyattaǵı sulıwlıqtı real kórsetip beriw-bul xudojniktiń tiykarǵı maqseti. Bunıń ushın súwretshiniń ózi tábiyat gózzallıǵın ózinshe túsinedi, onıń átirapqa qızıǵıwshılıǵı basqalarǵa qaraǵanda anaǵurlım bálent, pikirlew, tásirleniw sheńberi keń bolıwı hám sonıń menen birge kórgen bilgenleri, sezimlerin qaǵaz betine yamasa xolstqa qálem yaki boyawlar, hár qıylı reńler járdeminde kórsetiw sheberligi jeterli bolıwı kerek. Xudojnik qanshelli bilimli, tásirsheń bolmasın ol professional sheberligi bolmasa onıń kartinalarınıń mazmunı hám kórinisi kórermentlerdiń dıqqatına sazawar bola almaydı. Xudojnikti xalıqqa tanıtatuǵın-bul ol dóretken kartina, yaǵnıy

onıń talantı, bilimi, tájiriybesi, baqlawları hám miynetiniń jemisi. Al, kórerimen bolsa usınday urınıwları, kartinalardıń mazmunı hámde áhmiyetin túsiniw ushın óz aldına tárbıyaǵa iye bolıwı kerek. Bul nárese burınnan kiyatırǵan, belgili másele. Adamzat átiraptaǵı gózzallıqtı seziw hám kóriw menen birge kórsetiwge de tırısqań. Áyyemgi dáwirlerdegi taslar, úńgirlerdegi sızılǵan adamlardıń baqlawları nátiyjesinde payda bolǵan. Hár bir tariyxıy dáwirdiń óziniń estetikalıq emocional idealları bolǵan. Biraq degen menen gózzallıqtı kóre biliw, onı seziw, túsiniw jetiw, jáne qaytalap aytamız-bul úlken baxıt.

Xudojnıktiń hám kóremenniń iskerligi tek ǵana estetikalıq jaqtan emes, al etikalıq tárepten de qurastırılǵan. Biziń zamanımız mádeniyat hám ilimniń tárbıyadan tıs koncepciyalarınń nátiyjeleri nelerge alıp keletuǵının kórsetip atır.

Adamzattıń qorshaǵan ortalıq penen óz ara qarım-qatnaslarınıń buzılıwı eko-logiyalıq kriziske alıp keledi. Bul máseleniń biologiyalıq mánisi ulıwma túsiniwli. Biraqta mádeniyat yaki tárbıyalıq ekologiyada úlken áhmiyetke iye.

Kóriw iskusstvosınıń joǵalıp ketiwi, tikkeley kóriwdi mexikalıq reprodıktivlik funkciyaları menen almastırıp ekologiyalıq kriziske alıp keledi hám bul jerde mádeniyat penen birge, tábiyatta qurban bolıwı múmkin. Tábiyat gózzallıǵın kóriw hám seziw –bulda úlken máselelerdiń biri. Bunday sezimlerdi kishkene waqıtlardan baslap tárbıyalaw zárúr. Balanıń sezimlerin tárbıyalaw-gózzallıqtıń baslaması. Gózzallıq –sezimlerdi tárbıyalawdaǵı eń birinshi basqısh. Tek ǵana usınday emocional tásirleniw menen ǵana balanıń átiraptaǵı dúnya hám iskusstvonıń tańqalarlıq dúnyası menen baylanısın ornataw múmkin. Gózzallıq hám miyirmanlıq bárqulla birge júredi. Gozzallıq, ol qanday formalarda bolmasın, eger ol ruwxlanǵan, insanıyılıqqa tán bolǵan qásiyetlerge iye bolsa, bárqulla ózinde miyirmanlıqtı alıp júredi. Al, miyirmanlıq bolsa bárqulla gózzal. Sonıń ushında gózzallıq hám miyirmanlıqtı ushıratqan bolsa úlken quwanışqa bólenedi. Tábiyatqa gózzallıqtı dóretiw – bul da adamnıń qolında. Tábiyat adamzatqa qanshama ármanlar, kewil kóterińkiligin, shadlıqtı hám kóplegen basqa da sawǵalardı inám etken. Ana-tábiyat

inámLARın múnásip bahalaw, adamlarǵa elede jaqınaraq qılıw, kórsetiw, ashıp beriw-bul dóretiwshilik, sheberlik, tábiyat bayıtqan talant iyeleriniń tiykarǵı wazıypaları.

Xudojnikler de usı toparǵa tiyisli. Olar ózleriniń ayrıqsha talantı menen joqarıda ayılǵanlar ámelge asırıwı tiyis. Xudojnikler tábiyattaǵı gózzallıqtı, turmıstaǵı hádiyselerdi, milliy ayrıqshalıqlardı, salt-dástúrlerdı, insanlar tárepinen dóretilgen buyımlardı hár qıylı tematikalıq hám mazmunlı, hár túrli stil hám kórkem aǵımlar, texnikalıq usıllar arqalı óziniń sheberligin kórsete aladı.

Tariyxıy jaǵdaylar, ápsana hám ádebiy shıǵarmalar, milliy dástúrler hám ayrıqshalıqlar hár qıylı kartinalar túrli janlar arqalı kórsetiledi. Solardıń biri natyurmort bolıp tabıladı. Natyurmort islew texnologiyası, onıń túrleri, usılları kópshilikke tanıs hám ayrıqshalıqlarǵa iye. Natyurmort sızıwda tábiyat qubılıslardı, tariyx hám dástúrlerdı biliw zıyan etpeydi. Natyurmort jaydıń ishinde, yaǵnıy intererde hám ashıq hawada –plenerde sızılıwı múmkin. Natyurmort janrına hámme súwretshiler dıqqat awdarǵan. Xudojnikler óziniń jumısların natyurmort úyreniwden baslaǵan, bul janrdı tolıq úyrenbey turıp basqa kartinalar dóretiw múmkin emes. Mektep jaǵdaylarında da súwret sabaǵı natyurmort sızıwdan baslanadı. Zatlardıń úlken-kishilik, proporciyalıq, tonlıq, jaqtılıq-kóleńkelik, reńlik óz ara qatnasların úyreniw ushın úlken áhmiyetke iye, ol, bul bilimler basqa jaǵdaylarda da júdá kerekli. Natyurmort túrleri hár qıylı bolıp, olarda tematikalıq, turmıslıq, tábiyat kórinisleri. ádebiy, allegoriyalıq h.t.b. bolıwı múmkin. Aralas janlar qollanıǵan kartinalarda júdá kóp. Kóbinshe qandayda bir buyım bir qubılıstı yaqi sezimdi ańlatıwı múmkin-bul simbolikalıq-tımsallıq allegoriyalıq, kúndelikli turmısta qollanıp júrgen buyımlar súwretlense-onda turmıslıq, eger kópshiligi umıtılıp ketken yaqi muzey sharayatlarındaǵı buyımlar súwretlense-milliy natyurmort, ayırım tariyxıy jaǵdaylarda isletilgen yaqi isletiliwi múmkin bolǵan buyımlar-tariyxıy natyurmort, ayırım ádebiy shıǵarmalarǵa illyustraciya sıpatında islenetuǵın natyurmortlar ádebiy yaqi illyustraciyalıq natyurmortlar hám taǵı basqa túrlerge bólingen [23 ; 35-37].

Kontrast fonda hár qıylı fakturalı buyımlardan dúzilgen natyurmort dúziw hám usı buyımlardı súwretlew óz aldına iskerlikti talap etedi. Bul ózgeshe kórinisli, júdá qızıq hám kútá jaǵımlı natyurmort túri bolıp, ol bárqulla xudojniklerdiń dıqqat orayında turadı. Hár qıylı dáwirlerde, túrli ellerde, túrli sharayatlarda, túrli pikirlewshi xudojnikler milliy buyımlardı súwretlewge qızıqqan. Kórermentlerdiń de kópshiligi mine usı natyurmort kompoziciyaların ayrıqsha bahalamaydı hám ózgeshe súyispenshilik penen tamashalaydı. Bunday natyurmortlar hár qıylı kórgizbelerde kórsetiledi. Olar hár qıylı stillerde, ózgeshe aǵımlardıń talaplarına say, hár qıylı baǵıtta súwretleniwı múmkin, biraq milliy buyımlardı súwretlewde tek ǵana ulıwmalastırılǵan bir maqsetke tariyxqa, milletke, ana jerge, tábiyatqa degen húrmet, úlken súyispenshilik, miyrim-shápáát gózzallıqtı ashıp beriw ámelge asırıladı. Kartinalarda tábiyattıń, turmıstıń, hádiyselerdiń, insanlardıń sezimlerin, muhabbat, intá, múláyimlikti sáwlelendiriw xudojnik ushın júdá áhmiyetli hám jaǵımlı wazıypa bolıp tabıladı. Kórermentlerdiń de basım kópshiligi mine usınday kartinalardı tamashalawdı jaqsı kóredi. Álbette, kartina menen ayırım mashqalaları kórsetiw, olar tuwralı kórermentlerdiń sanasına jetkeriw –bul da úlken jumıs. Degen menen, kartinalardıń tiykarǵı dıqqatı –bul gózzallıqtı ashıp beriw. Al, tábiyat hám turmıs, óz gózzallıǵı hám tásir etiw kúshleri menen bul sharayatta birinshi orında turadı hám tábiyat hámmege de onıń dóretpelerin tamashalawshı, bahalawshı kórermentler ushında birdey jaǵımlı. Kórgizbelerde usınday kartinalar aldında kóbirek uslanıp qalatuǵın kórermentlerdi ushıratıwǵa boladı. Óytkeni, tariyxıy kórinisler milliy buyımlardan dúzilgen natyurmort mısasında kórsetilip, usı natyurmort arqalıda kóplegen maǵlıwmatlar beriwı múmkin.

Natyurmort janrında zatlardıń materiallıǵı hám reńleri birden kózge taslanadı. Bul jerde proporciya, perspektiva, jaqtılıq-kóleńke, boslıq, óz ara predmetlerdiń qatnasları hám taǵı da basqa professional dárejede kóbirek túsiniledi. Bul jaǵdayda tek natyurmortqa ǵana tiyisli bolıp qoymastan, basqa da janrlardaǵı kartinalarǵa da júdá zárúr. Máselen, peyzaj janrında islengen

kartinalarda boslıqtı, hawanı seziw, olardı kórsetiw baslı másele bolıp esaplanadı. Bul janrda jivopis uzaq boslıqta kórsetiledi hám illyuziyalıq hawalıq tereńliktiń effektiv táreplerin kórsetedi. Bunday uzaqlıq boslıq hám hawadaǵı tereńlik klassikalıq peyzajlardıń áhmiyetli kórsetkishini bolıp tabıladı hám hár qıylı tábiyat kórinislerin usı principiierge boysınǵan halda xudojnikler jumıs alıp baradı [21; 64-65].

Al, natyurmort bolsa, kerisinshe jaqın aralıqtaǵı sharayatlarda islenedi. Bunday zatlar tek ǵana kóriwge emes, al, kóbinshe zatlardıń materiallıǵın seziwge de qolaylı.

Bul adamnıń jasaw sharayatındaǵı eń jaqın aralıq. Peyzajdıń kelip shıǵıwınan «tariyxıy» jivopisqa ótiwindegi natyurmortta óziniń rawajlanıw evolyuciyasında turmıslıq janr menen tıǵız baylanıslı keledi. Eger peyzaj óziniń alǵa órlewinde sociallıq ózlestiriw boslıǵınan ajıralıwǵa umtılıp, aqırında ózlestirilmegen tábiyat qoynına shıǵıp ketken bolsa, ol, natyurmorttıń boslıǵı kerisinshe sharbaq, úy ishkerisi, interer, qara úy keregeleri de natyurmort quramında boladı. Tábiyat qoynında yaki ashıq hawada da natyurmort islenedi, degen menen bul jerde tereń tábiyǵıy boslıq kórsetilmeydi, sebebi, bul jerdegi tiykarǵı maqset, nárselerdiń jaylasıwı, olardıń materiallıǵın kórsetiw bolıp tabıladı, sonıń ushın boslıq tek ǵana buyımlar aralıq qatnaslar, fon menen qatnaslardı kórsetiwge baǵdarlanadı. Bunday principiiti «anıq jaqsı kórinetuǵın» principi dep dáliyllewge boladı. Janrdıń keyingi rawajlanıw barısında kompoziciya qıyınlasa baradı, al, buyımlardıń jaylasıwları boyınsha anıqlıqlar, tártip kirgiziledi. Usılayınsha usı janr óziniń hár qıylı jetiskenshiliklerin kórsete aladı.

Jivopis hár qıylı janrlarda bir pútin dúnyanı dóreتيwge tırısadı. Ol real dúnya menen teńbe-teń boladı. Jáne bir márte esletip ótemiz, hár túrli janrlardıń jolları kesiliskeni menen, olardıń shegarası ózgerissiz qaladı. Belgili xudojnik Graks Sneyderstiń dóreتيwshiligi natyurmorttıń rawajlanıwınıń biyik basqışların kórsetkishlerinde bolıp, bul janrdıń xızmet sheńberin elede keńeytti, kartinalardıń razmerlerin úlkeytti hám ol dóretken «dúkánlar» boslıǵında ol kóplegen qaharmanlar qatnasıwında

úlken tamashalar qoyıp kórsetedi, hár qıylı hádiyselerdi súwretlegen. Solayınsha, natyurmort óziniń syujetlik jollarınıń quramalıǵı boyınsha tariyxıy kartinalardan qalıspaydı. Sneydersti «Natyurmort Rubensi» dep ataǵan, al onıń dóretken kartinalarında natyurmorttan kóre predmetler dúnyasındaǵı ómirde qaharmanlıq qubılısların kórgen.

Xudojnik Sneyderstiń bunday «dúkánlar» dep atalǵan natyurmort kartinalardıń arasında itibardı ózine tarta aladı. Ondaǵı zatlardıń kópigi birinshiden hár qıylı materialdaǵı, túrli reńlerdegi zatlardı kórsetip turǵan bolsa, ekinshiden kórip turǵan adam ózin rastanda dúkánniń ishinde turǵan sıyaqlı sezimlerde payda etedi. Yaǵnıy, bul jerde jáne bir dramalıq postanovka júzege keledi. Kóreremen ashpań menen shegaralangán turmıstıń bir úzindisin kórip turǵanı menen ıqtıyarsız usı kartinadaǵı waqıyanıń qatnasıwshısına aylanadı. Zatlardıń forması, reńleri, kompoziciyasınan tısqarı zatlardı bahalaw sisteması iske qosıladı. İnsan ózi usılay jaratılǵan, ol tek ǵana qarap, kórip, sezip ǵana qoymastan, jasap turǵan ortalıqtaǵı qubılıslar hám hádiyseler, buyımlar, adamlar, qullası hamme nársege ózinshe baha beriw uqıbına iye. Mine, sonıń ushında bul «dúkánler» óziniń ataması menen de psixologiyalıq processte baha beriw dizimin iske qosadı. «Balıq dúkánı» dep atalǵan kartinada kóp muǵdarda (dál dúqánlardaǵı jaǵdayda) teńiz haywanları, jániwarlar, balıqlardıń hár qıylı túrleri jámlengen. Kóreremen ózi bilmegen halda kartinaga jaqınlap zatlardı Birme-bir kóre baslaydı. Stol üstinde, onıń astında hám polda úyilip jatırǵan sekirip-oynap júrgen jániwarlar emes, al, satıw ushın mólsherlengen, tábiyat inam etken ónimlik zat sıpatında dúkán taxtasına qoyılǵan. Degen menen, olardıń sırtqı kórinisleri, reńleri, kólemleri, materiallıǵı itibardı tartıp turıptı. Joqarıda, pátikke jaqın asıp qoyılǵan úlken kólemdegi balıqlardı kesip alıńǵan úlken bólekleri, sebetlerde kórinip turǵan balıqlardıń hár túrliligi, jılanlar, baqanshaqlar, hátte tyuleńler hám taǵı da basqa jániwarlardıń túrleri úlken hám úzliksiz baqlawshılıq nátiyjesinde payda bolǵanlıǵı húrmetke sazawar. Bul teńizden tutıp alıp kelingén balıqlar, aqır-sońında adamlardıń mútájligine jarap turǵan buyımlar negizinde tábiyat

qoynında jaynap-jasnap júrgen jániwarlar –bul tábiyattıń adamzatqa bergen kóp inámlarınıń bir bólegidir. Bul kórinis tábiyattıń saqıylıgınıń bir belgisi, onıń sheksiz baylıqlarınıń kórinisi hám bunday saqıylıq ushın adamlar tábiyattan minnetdar bolıwı tiyis.

Sonday-aq, tábiyat sawǵalarına ondaǵı jetistirilgen miyweler, güller, palız ónimleri hám taǵı da basqa kórinisler kiredi. Bulardıń bárshesi tábiyat gózzallıǵına reallıǵın kórsetedi. Olardıń qaytalanbas formaları, reńleri bárqulla adamlardı ózine tartadı hám ráhát baǵıshlaydı. Usı jemislerdiń materiallıǵın kórsete bilgen xudojnikke de ish-ishinen tásiyinler aytıw kerek. Bul tábiyatta uzaq waqıt dawamında gúzetilgen kórinislerdi ózleriniń kartinalarında kórsetken sheberdiń iskerliginiń nátiyjesi. Batıs Evropalı belgili natyurmort ustaları - Xeda, Sneyders, Syurbaran, Sharden, Pol Sezannlardı pútkil jer júzine belgili xudojnik sıpatında tanıtqan kartinaları elege shekem itibardıń orayında bolıp, olardıń dóretpeleri milliy maqtanış esabında hám óz dáwirleriniń biyik dárejeli dúrdanaları bolıp, hár tárepleme joqarı bahalanadı. Biraq olardıń kartinalarında ápiwayı zatlar, úy buyımları, palız ónimleri, miyweler súwretlengen degen menen, solardıń bári kólemlerdi jáne materiallıqtı kórsetiwde, buyımlardıń reńleri bir-biri menen úylestirilgenligi asa sheberlik penen kórsetilgen. Bul súwretshiler adamnıń hám onı qorshagan ortalıqtıń bir-birine poetikalıq, lirikalıq qarım-qatnaslardı sezdire alǵan.

Sonday-aq, dúnya júzlik kórkem óner gáziynesinen orın alǵan Rossiyalı xudojnikler dóretken kartinalar da kórkem óner súyiwshileri, izertlewshiler, ilimpazlar hám xudojniklerdiń diqqat orayında bolıp, bul kartinalarda da tábiyat, turmıs hám milliylikti seziwge boladı. Bul jaǵdaylar kartinalarǵa taslangan eń dáslepki názerden-aq kózge taslanadı. Atı jáhánge tanıs bolǵan M.Kustodiev, V.Serov, M.Vrubel, S.Kolıbanov, I.Petrov-Vodkin, P.Mashkov, G.Shuxaev, I.Kuprin, P.Kuznecov, V.Rojdestvenskiy hám taǵı basqa kóplegen xudojnikler dóretken kartinalar arqalı olar ózleri tuwılıp ósken úlkelerdiń, jerlesleri qolınan dóregen buyımlardı súwretlep kórsetiwge tırısқан. S.Kolıbanovtıń

qılqálemine tiyisli dekorativ reñli natyurmortlar itibardı ózine tartadı. Onıń «Jemisli sebetler», «Tábiyat sawǵaları» dep atalǵan kartinalarında Rossıyanıń klimatınıń sharayatlarında jetistirilgen álwán reñli miyweler hár qıylı sebetlerde, qutilarda, stol ústinde lawlap janıp turǵan sıyaqlı. Xudojnik óziniń tuwılǵan jerinde ósip, jetilisen miywelerdiń ayrıqshalıqların, gózzallıǵın, reñleriniń ashıqlıǵın ózgeshe bir keypiyatta súwretlegen. Hár bir miywe bir buyım ayrıqsha itibar menen kórsetiliwi xudojniktiń tábiyatqa, tuwılǵan jerine, onıń sheksiz baylıqlarına degen ıqlasın, maqtanıshın kórsetedi. Zatlardıń óz ara qatnasları, olardıń materiallıǵı hám kólemleri, ásirese reñleriniń óz ara baylanısları, basqa kórinislerdi júzege keltiriwshi kompoziciyası xudojniktiń miynetlerin ózgeshe bahalawǵa túrtki beredi.

Kolıbanovtıń ózine tán reñler tańlawı onıń jumısları dekorativ reñli natyurmortlar qatarınan orın aladı. Jariq reñler-qızıl, kók, jasıl-bulardıń bárshesi alıstan kózge taslanadı, dıqqattı ózine tartadı. Sonıń menen birge, bul natyurmortlardıń milliyliǵın dárhál seziwge boladı. Óytkeni, kórsetilgen buyımlar, miyweler klimatoriyalıq tárepinen shártli túrde, Orta Aziya yaki Kavkazdı emes, al, áyne Rossıyadan ekeni dárhál eske keledi. Bul jerde, tek usı klimatlarda ósetuǵın miyweler, Rossiya awıllarında elege shekem qollanıp kiyatırǵan turmıslıq buyımlar, aq qayınıń qabıǵına toqılǵan sebetler-bulardıń bári, ásirese, olardıń aǵash bórenelerden qurılatuǵın milliy jasaw ornı ishinde yaki ashıq turǵan ayna aldında súwretleniwi milliylikten derek beredi. Rossiya dalalarında, toǵaylarında, tábiyat qoynında pisip-jetilisen bul tábiyat sawǵaları Kolıbanovtıń kartinalarında ayrıqsha dúńya kórinisinde-óziniń milliyliǵı, dekorativliǵı menen ajralıp turadı hám xudojniktiń jeke óziniń bul jaǵdayǵa qatnasın sáwlelendiredi.

Jáne bir Rossıyalı xudojnik M.Kustodievtıń dóretiwsheiliginde derlik barlıq kartinalarında milliy maqtanısh, milliy ózgeshelik nápesin seziwge boladı. Bul xudojnik óziniń áyne güllep jasnay turǵan máhálinde deń sawlıǵı sebepli, tósekke jatıp qalıwı hám hesh qanday qozǵalıssız ómir súriwi de onıń óz kásibine, átirap gózzallıǵın súwretlewge bolǵan intásın páseyte almadı. Ol

dóretken tematikalıq, turmıslıq, hátteki ápsanalıq kartinalarında onıń úlken gúzetiwshilik, ómirge súyispenshiligi hám milliyliги kózge taslanadı.

Ol jaratqan tınıshlıq, quwanış, bayram saltanatlılıǵına tolı kartinalar avtordıń turmısındaǵı tragediyalıq jaǵdaydı kórsetpeydi, ol, kerisinshe onıń bálent keypiyatın, ómirge umtılıwın, turmıs jaǵdaylarına itibarın sáwlelendiredi. Xalıqlıq, milliy hám dekorativ kórinisli bul dóretpelerde de Rossiyanıń awılları, kishi qalalarındaǵı milliy kórinisler usı úlke haqqındaǵı oy-órislerdi elede bayıtadı. Xalıq qol ónerinen dóregen buyımlar - gúlál, gúzeler, ıdıslar, aǵash ıdıslar, samovarlar, gilemler, hayal-qızlardıń buyımları, aynalar, taǵınshaqlar, sulıw bezelgen ıqsham qutıshalar (taǵınshaqlar, zergerlik buyımlar saqlaw ushın hár qıylı taslar menen bezelgen sulıw kórinistegi qutıshalar-shkatulkalar), sebetler, reńli boyawlar menen gúller hám ósimlikler súwretleri túsirilgen naǵıslı podnoslar, kestelep toqılǵan súlgiler, úlken oramallıq hám taǵı da basqa milliy naǵısları bar buyımlar – bulardıń barlıǵı Kustodievtıń kartinalarınıń «tiykarǵı qaharmanları» bolıp esaplanadı. Ásirese, Rossiyada keń taralǵan chayxanalar (shaynaya, jol boyınsha jaylasqan miymanxana h.t.b.) kórinisleri hám olardaǵı bezelgen dasturxanlar úlken ıqlas hám gúzetiwler nátiyjesinde orınlanganı kózge taslanadı. Al, kórermentler bolsa usı dasturxanlardaǵı hár qıylı buyımlar, ıdıslar, bulochka, bólekler, piroglar, shiyshe ıdıslar, gúlál hám farfor ıdıslar kórinislerin kórip ózgeshe lázzet aladı. Óytkeni, bunday súykimli hám jaǵımlı kórinisler kózdi quwantadı hám turmıstıń tınıshlıǵı, gózzallıǵı menen súysindiredi.

Kontrast fonda hár qıylı fakturalı buyımlardan dúzilgen natyurmortlar dúziw kópshilik xudojniklerdiń dóretiwshiliginde tiykarǵı háreket hám qızıǵıwshılıqtı júzege keltirgen Ózbekstan hám Qaraqalpaqstan tábiyatı, jasaw sharayatları, milliy úrip-ádetleri, bayram hám milliy qol óneri mine usınday tematikalıq natyurmortlar dóretiwge qol urıwǵa sebepshi bolıwı menen birge xudojniklerdiń ózleriniń usı jaǵdaylarǵa bolǵan qatnaslarınan kelip shıǵadı. Belgili ózbek xudojnikleri N.Kashina, M.Kurzin, Z.Kovaleskaya, A.Volkov, U.Tansıkbaev, R.Axmedov,

A.Abdullaev, N.Kuzibaev, A.Mirzaev, Ch.Axmarov, Z.Sharipova, A.Mamatova hám tağı basqa kóplegen uqıplı insanlar ózleriniń kartinaları arqalı milliy kórinislerdi súwretley alǵan U.Tansıqbaev dóretken dekorativ natyurmortlar ózleriniń kontrast qatnaslardadı reńler daqları menen este qalarlıq kartinalardı júzege keltirgen «Qızıl qumǵan menen natyurmort», «Natyurmort» dep atalǵan dóretpelerinde buyımlar kórinisi derlik absolyutlik, siluet dárejesinde kórsetilgen, yaǵnıy avtor bul jerde buyımlardıń kólemleri hám materiallıǵın ekinshi dárejege qoyıp, kartinadaǵı kórinisler ulıwmalıq jaǵdaydı keltirip shıǵardı. Bul jerde baslı maqset dekorativ kórinis, buyımlardı reńler arqalı kórsetiw bolıp tabıladı. Degen menen, bul kartınanı tikkeley milliy natyurmort dep atawımız múmkin. Sebebi, súwretlenip atırǵan buyımlar dál Orta Aziya xalıqları, bul jerde ózbek xalqınıń qollanıw buyımları kórsetilgen hám kolorit sheshimleri ózinshe bir milliy túsıniklerdi payda etiwge baǵdarlanǵan. Bul kartına arqalı xudojnik U.Tansıqbaev óziniń jurtına degen qatnasların saltanatlı hám ápiwayı túrde kórsete alǵan. Bul júdá bahalı hám zárúr jaǵdaylardıń biri. Sol dáwirde XX ásirdiń 20-30 jılları kóplegen Rossiyalı hám Ózbekstanlı xudojnikler ózleriniń dóretiliwshiliginde keskin ózgerisler payda etti. Batıs Evropada payda bolǵan hám rawajlana baslaǵan kórkem aǵımlar hám stiller bul aymaqqa da jetip keldi hám kóplegen xudojnikler usıǵan tiykarlıana otırıp jumıs isley basladı. Mine sonıń ushında sol dáwirde jasap, jumıs islegen xudojniklerdiń kartinalarında túrli keskin ózgerisler, basqasha formalar, kolorit hám dekorativ jaǵdaylardı ushıratamız. Xudojnik U.Tansıqbaevta usınday dóretiliwshiler qatarınan orın alǵan.

Rossiyadan Ózbekstanǵa kelgen talantlı xudojniklerde ózleriniń kartinalarınıń tiykarǵı teması Ózbekstan tábiyatı, adamlardıń turmısı, olardıń kelbetleri, xalıqtıń dóretken buyımları-usınday gózzallıq dúnyası boldı. Kartinalar arqalı olar ózleriniń tásirlerin, sezimlerin kórsetiwge tırısқан. Belgili xudojnik Nadejda Kashina óziniń sulıw dúrdanaları menen kóplegen kórinislerdi reńler járdeminde úlken sheberlik penen kórsetip bergen. Ol dóretken kartinalarda tábiyat ózgeshelikleri,

miyweler, palız ónimleri, hár qıylı milliy buyımlar júdá tábiyǵıy reńler menen berilgen. Turmıstaǵı jaǵdaylar xudojniktiń dıqqatın ózine tartıp, ol ushın jańadan-jańa temalar ústinde islewge shaqırǵan.

Qaraqalpaq xudojnikleri arasında natyurmort janında islegenleri kóplep kórgizbelerge qatnasıp, hár qıylı túsiniqlerde hám islew usıllarında orınlangan miynetleri menen ajırılıp turadı. Olar dóretken kartinalarda biziń úlkemiz óziniń sulıw kórinisleri menen, tábiyat sawǵaları hám xalıq qol ónerinen dóregen buyımlar bolsa júdá qádirli, bizge tanıs hám jaqın óytkeni, biz turmısımızda, biz jasap turǵan ortalıqta usı buyımlar, nárseler, qubılıslar menen jiyi ushırasıp turamız, olar biziń ómirimizdiń hám tariyxımızdiń bir bólegi. Kópshilik xudojnikler hár qıylı kórkem óner aǵımlarına eliklep, Evropa yaki Rossiya xudojnikleriniń islew usılların jaqınnan úyrengenligi sebepli ulıwma kompoziciya, proporciya, teń salmaqlılıq, kolorit túsiniqlerinde ulıwmalıqtı seziwge boladı. Sonday-aq, bul xudojniklerdiń dóretiwshiligi milliy túsiniqler menen suwǵarılǵan. Milliy tábiyat, milliy buyımlar, biziń aymaǵımızda jetistirilgen miywe-jemisler-bulardıń bárshesi xudojniklerdiń dıqqat orayında turadı. Natyurmort sızıp atırǵanda xudojnikler mine usı nárselerge ózgeshe dıqqat awdaradı.

Súwretlew óner túrleri hám janları

Biziń Respublikamızda jasap, bir-birinen sulıw kartinalar dóretip atırǵan talantlı xudojniklerdiń biri, belgili xudojnik Bazarbay Serekeev bolıp tabıladı. Onıń dóretken miynetleri tek onıń ózine tán bolǵan názer, kolorit hám boyawlar menen islew usılı tiykarınan milliy kórinislerdi súwretlewge baǵıshlangan.

B.Serekeev jaratqan natyurmort kartinalarda shártli túrde milliylikti kórsetiw yaki birer buyım yaki qubılıs, úrip-ádetlerge say bolǵan jaǵday ushırasadı hámde usılar arqalı onıń qaraqalpaq milliy túsiniqleriniń júzege keltiredi. Onıń kóplegen dóretpeleri Nókis mámleketlik I.R.Savickiy atındaǵı kórkem óner muzeyinde saqlanıp atır hám kóplegen kórgizbelerge belsendi qatnasıp kelmekte. Ol dóretken «Qatıqlı natyurmort», «Qara úy ishinde»,

«Qabaqlı natyurmort», «Balıq penen natyurmort», «Bayram dasturxanı», «Milliy natyurmort» hám taǵı basqa kóplegen natyurmort janında orınlangan jumısları milliy kórinislerden ibarat bolıp, jergilikli kórermenlerge ózgeshe maqtanış sezimlerin baǵıshlap, Watan haqqında pikirlerin oyatadı. Kóp jıllardan berli kórkem-óner muzeyiniń ekspoziciya zalın bezep kiyatırǵan «Qatıqlı natyurmort» tek ǵana biziń jerleslerimiz kóz aldında bolıwı menen birge, elimizge kelgen kóplep miymanlardı óziniń ózgesheligi hám milliy koloritte orınlanganı menen tań qaldırıp kiyatır. Bul jerde qara úy ishinde úlken zeren tabaqta appaq qatıq toltırılǵan hám oǵan aǵash shómish salınǵan. Tabaqtıń qasında aǵash keselerge de qatıq quyılǵan. Appaq qatıq aq, kók, qızıl, qızǵısh, sarǵısh reńlerdiń kishkene mazokları menen kórsetilgen hám tabaqtıń dóńgelek formasına qaray dóńgelenip sızılǵan-tap házir ǵana aǵash shómish penen bılǵap-bılǵap jibergendey effekt kórinedi. Bul buyımlar jerge jayılǵan dásturxan ústine qoyılǵan, al, arqa fonında bolsa qaray úydiń keregeleri hám milliy gilemler, basqurlar kórsetilgen. Ulıwma kompoziciya sheshimleri bul jerde qollanılǵan reńler aralaspası menen úylesip ketken. Qızǵısh, toq qızıl, kógis túslerge dónip turǵan ulıwma kórinis qaraqalpaq milliy qol ónerinde ushırasatuǵın reńler menen kórsetilgen.

Sonday-aq, súwretlenip atırǵan zatlardıń materiallıǵı júdá ayqın hám tábiyǵıy túste kórsetilgen.

Belgili xudojnikler qatarınan ózleriniń biytákirar miynetleri menen orın alǵan G.Abduraxmanova hám M.Antonovlardıń milliylikti kórsetitwi ushın kóplep jumıslar alıp barǵanlıǵın kóremiz. Olardıń hár qıylı tematikalıq kartinalarında milliy kórinislerdiń shártli túrde bolıwı avtorlardıń tuwılǵan úlkemizge bolǵan ıqlasın kórsetedi. G.Abduraxmanova dóretken bir qatar jumıslarda milliy temalar xalıq qol óneriniń úlgerin kórsetiwge baǵıshlangan.

Ol óziniń jumıslarında sulıw etip kórsetilgen lirikalıq sezimlerde tolı kórinislerdi dekorativ jarqın reńler arqalı názik sıyıqlar menen islegen. Ol shıǵıs miniatyurasına eliklep jarqın, ashıq reńlerdi, sulıw sıyıqlardı qollanǵan. «Anarlı natyurmort»,

«Nasbay gúlli natyurmort», «Qara úy ishinde», «Tatlı ómir» hám taǵı da basqa qatar miynetlerde reńlerdiń qarama-qarsı hám bir-birin tolıqtırırwshı túslerin qollanganı kórinedi. «Anarlı natyurmort» kartinası kishi kólemdi bolǵanı menen tamashagóylerdiń dıqqatın ózine tarta alatuǵın dárejede jaǵımlı etip islengen. Kartınadaǵı anar miywesiniń hár bir dáneleri asa sheberlik hám itibar menen islengen hám olar tap qımbat bahalı tábiyǵıy taslarǵa uqsatıp kórsetilgenlin bayqaymız. Reńli súwret quramında zattıń ózine qarap súwret salıw insanlar ushın eń zárúr jaǵdaylardan biri bolǵan yadlap qalıw qásiyetlerin ósiredi. Súwretlew ónerin oqıtıw programmasında oqırwshılarda bunday páziyetlerdi ósiriwge qaratılǵan wazıypalarǵa ayrıqsha itibar qaratılǵan. Zattıń ózine qarap súwret sızıw sabaqlarında súwreti sızılatuǵın zatlar oqırwshılardıń túsiniw dárejesine say bolıwı menen birge, olarda usı zatlarǵa hám olardı súwretlewge qızıǵırwshılıq arttırılıwı júdá úlken rol oynaydı. Sonday-aq, zatlarǵa qarap súwret salıwda oqırwshılarda hawadaǵı zatlardıń jaylasıwın kóz aldına keltire alıwı hám pikir júritiwı óstiriledi. Oqırwshılarda bul qásiyetlerdi rawajlandırırwda, ásirese kólemli predmetlerdiń perspektivalıq jaqtan súwretin sızdırırwdıń roli de óz aldına orın tutadı. Úsh ólshemli zatlardı-olardıń boyı, keńligi, yaǵnıy eni hámde qalınlıǵı qusaǵan kórsetkishlerin tegislikte eki ólshemde súwretlew hám oqırwshılarda usınday páziyetlerdi ósiriwge járdem beredi. Súwreti sızılıp atırǵan kólemniń konstruktivlik dúzilisin analiz islew bolsa olardıń abstrakt pikirlew uqıbın óstiriw menen baylanıslı.

Anardıń sırtqı qabıǵı jarılıp, ishindegi móldir dánesheleri tap monshaqlarǵa uqsap shashılıp ketkenge megezeydi-olardıń hár qaysılarınıń kólemleri, jaqtılıq sayaları, toyǵın reńleri, móldir shiyshe sıyaqlı etip názik hám sulıw etip kórsetiliwi, natyurmorttıń barlıq súwretleniwı kartınanı kórip turǵan adamnıń itibarın uzaq waqıt dawamında uslap turadı.

Nárseler dúńyasın súwretlew sheberleriniń biri M.Antonovtıń «Gúzgi natyurmort», «Zúrát bayram», «Qawınlar hám roza gúlleri», «Úlkemiz inámları», «Shıǵıs natyurmortı», «Natyurmort» qusaǵan kartinaları ózgeshe qızıǵırwshılıq penen

dóretilgen. Ilbiregen, názik sızıqlar arqalı kórsetilgen buyım hám nárseler bárhá qozǵalıp, nápes alıp, dirildep turǵanǵa uqsap ketedi. Bul kartinalarda xalqımızdıń sheber ónermentleri tárepinen jaratılǵan sandıqlar, gúzeler, úlken zeren tabaqlar, gilemsheler, qara úy, aǵashtan oyıp islengen milliy naǵıslar hám úlkemiz tábiyatınıń sawǵaları bolǵan túrli jemislar ózgeshe ruwxta, muhabbat penen súwretlengen. Antonovtıń jaratqan dúnyası sonshellı názik hám bul bir simvollarlı kórinisti asırıp-qásterlew kerek degen pikirdi kórsetedi.

Kontrast fonda hár qıylı fakturalı buyımlardan dúzilgen quralǵan natyurmort kartinalar hámde ulıwma milliy kórinisler xalqımızǵa keńnen tanıs bolǵan Jollıbay Izentaevtıń dóretiwshiliginde jiyi ushırasadı. Bul jankúyer dóretiwshi óziniń iskerligi dawamında kóples natyurmortlar dóretiwge qol urǵan hám onıń kartinalarınıń basım kópshiligi xalıq turmısı hám milliy baylıqların, úrip-ádetlerin súwretlewge baǵıshlangan. Onıń kartinaları arqalı biziń milliy kórinislerimizdi pútkil dúnya júzine tanıtqan kórgizbelerge qatnasıp, kópshilik kórkem óner shaydaların quwantıp, olarǵa zawıq baǵıshlap kiyatır. Biziń jergilikli talantlı jaslarımız onıń qatar-qatar miynetlerin úyrenip, olardaǵı estetikalıq hám texnikalıq ózgesheliklerdi baqlap dóretiwshilikke qol urıp atırǵanı belgili. Izentaevtıń kóplegen kartinaları Nókistegi muzeylerde saqlanıp kelmekte hámde Tashkent qalasındaǵı kórgizbe zalları hám muzeyleri kollekciyasında da kóples ushıratıwǵa boladı. Nókis mámleketlik I.V.Savickiy atındaǵı kórkem-óner muzeyinde kórgizbe zallarında qoyılatuǵın kartinalardıń biri bul– «Keli-kelsap penen natyurmort» bolıp, bul natyurmort arqalı pútkil xalıqlıq ózgesheliklerdi kórsete alǵan. Bul kórinistegi milliy buyımlar burında hár bir shańaraqta bar bolǵan kúndelikli turmısımızda qollanılatuǵın úy-ruwızıger buyımları bolǵan keli hám kelsap ózleriniń tábiyǵıy kórinisindegi reńleri hámde materiallıǵı menen súwretleniwi menen birgelikte onıń turmıstaǵı ornı hám áhmiyeti, kólemleri avtırdıń ózine tán bolǵan texnikalıq hám kolorit ózgesheliklerinde orınlangan. Bul jerde de Antonovtıń jumıslarına say náziklikti kóremiz. Biraqta Izentaevtıń boyawlar mazokların

qoyıwda ózgeshe usıldı tańlaǵanın kóremiz. Súwretlenip atırǵan buyımlar turmısta úlken kólemli, aǵashtan islengen, qopal bolǵanı menen usı kartinada olardıń asa sheberlik penen úylesimli etip kórsetilgeni xudojnıktıń usı buyımlardı ózinshe súysinip tamashalaǵanınıń guwası bolamız. Kartınanıń hámme jeri keltekelte bolǵan, túrli reńli boyawlardıń mazokları menen toltırılǵan, ol súwretlenip atırǵan buyımlardıń arqa fonındaǵı milliy quraq gezleme bolsa usı kórinisti elede bayıtıp kórsetedi. Bul jerdegi reńler qatnasları bolsa qaraqalpaq milliy naǵıslarında ushırasatuǵın qızıl, kók, jası, sarı, aq reńlerden dúzilgen bolıp, kartınanıń ulıwma mazmunın jánede tásirli etip kórsetiwge úlken járdem berip, biziń xalqımızdıń ózgesheliklerin usı kórinisler hám reńler arqalı tamashagóylerge saldamlı maǵlıwmat beredi.

Izentaevtıń dóretpeleri arasında «Milliy saz ásbapları menen natyurmort» kartınası da áhmiyetli orındı iyeleydi. Kartinada óz muǵdardaǵı buyımlardan-qobız hám duwtardan dúzilgen bir qaraǵanda júdá ápiwayı natyurmort súwretlengen, biraqta usı eki predmettiń ózi bir talay maǵlıwmat bere aladı. Bul jerde xalıqtıń tariyxı, milliy dástúrleri, ata-babalardan qalǵan biybaha miyras, úlken danishpanlıq hám ullı mádeniyat kórsetilgen. Usınday ápiwayılıq arqalı ullılıqtı, baylıqtı, milliy ózgeshelikti, saltanatlılıqtı sáwlelendiriw úlken sheberlikti kórsetedi. Júdá ápiwayı, bir-birine úylesimli reńler arqalı buyımlardıń kólemleri hám materiallıǵı ayqın kórsetilgen. Natyurmorttaǵı hawa boslıǵı hám buyımlıq kórinisler júdá ápiwayı hám tıyanaqlı kompoziciya qurılısı arqalı kórsetilgen.

Qaraqalpaq milliy súwretlew óneri úlgilerinen xudojnik Erkin Joldasovtıń «Qumanlar» dep atalǵan natyurmort kartınasın da atap ótiw kerek. Bul kartina arqalı zatlar dúnyasın hám olardıń materiallıǵı, kólemi arqalı ónermentlerdiń turmıstaǵı ornın hám miynetin bahalawǵa boladı. Kartina dekorativ kóriniste súwretlengen bolıp, bunda xudojnıktıń usı milliylikke bolǵan qatnasların hám qızıǵıwshılıǵın biliw hám onıń islew usılların kóriw úlken áhmiyetke iye. Sonday-aq, belgili xudojnik A.Shpade bir qatar kartınaların qaraqalpaq milliy buyımların súwretlewge arnagan. Onıń «Gilem aldındaǵı natyurmort», «Qumanlı

natyurmort» dep atalğan jumısları pikirimizge dáliyl sıpatında xızmet etedi. Bul kartinalarda avtordıń óziniń jumıs islew usılı arqalı dekorativ kóriniste orınlangan. Milliy qol óneri bul xudojnik ushın úlken áhmiyetke iye hám onıń bul jaǵdaydaǵı bilimleri hám tájiriyesi de kútá bay. Sebebi, Alvina Shpade Respublikamızdaǵı eń kórnekle milliy qol óneri bilgiri bolıp tabıladı. Óziniń iskerligi dawamında ol júdá kóp nárselerdi úyrendi hámde óziniń jańadan islegen kompoziciyalarında qollana bildi. Qol óneri boyınsha bir qatar dúrdanaları menen elge tanıldı. A.Shpade jivopis, grafika, tóqımashılıq, gilemshilik, keste hám xalıq qol óneri boyınsha belgili hám tájiriyebe qánige sıpatında kóplep ánjumanlar qatnasıwshısı .

Onıń jivopis boyınsha alıp barıp atırǵan jumısları bolsa ayrıqsha itibarǵa ılayıq. Kartinaları joqarıda aytıp ótilgenindey, ózgeshe kolorit hám dekorativ kórinislerdegi kompoziciyalardı júzege keltirgen. Eń kózge taslanıwshı jaǵday bul- dekorativ sıyıqlar-konturlardıń kórsetiliwi bolıp, bul kórinisler xudojniktiń dúńyanı kóriwdegi, ondaǵı turmıslıq jaǵdaylardı túsiniwdegi oy-órisiniń ayrıqshalıǵın kórsetedi.

Bunnan tısqarı kóplegen qaraqalpaq xudojnikleri S.Baybosınov, M.Berdimbetov, M.Xudaybergenov, I.Jaksıbaev, J.Aytımbetov, M.Ishanov, B.Tajimuratov, N.Shukirillaev, N.Sharipov, A.Xudaybergenov, B.Xalimanov, P.Xojametova hám basqa da qatar dóretiwshilerdiń jumısları arasında milliy buyımlardan dúzilgen natyurmortlardı ushıratıwǵa boladı. Bul kartinalar arqalı olar ózleriniń milliy kórinislerge, ónermentler dóretken buyımlarǵa, xalıq qol óneri hám babalarımızdan bizge shekem jetip kelgen miyras bolǵan biybaha baylıǵımızǵa bolǵan qızıǵıwshılıǵı hám eriksiz muhabbatı, húrmeti, ıqlası, qarım-qatnasların hár qaysısı ózleriniń islew texnikası jáne stil kórsetkishleri arqalı kórsetiwge háreket etkenin kóremiz.

Súwretlew óneri sabaqlarınıń tiykarǵı maqseti oqıwshılardı arnawlı bilim hám tájiriyebele menen qurallandırwǵa qaratılǵan. Ol dógerektegi predmetlerge hám waqıya hádiyselerge, súwretlew ónerine estetikalıq qatnaslardı qalıplestiredi, olardıń gózzallıǵın ańlay biliw túsiniǵin rawajlandıradı. Súwretlew óneri sabaqları

procesinde oqıwshılardıń kórkemlik dóretiwshiligi hám sezgirliги ósedi, kórkemlik pikirlew sheńberi keńeyedi. Arnawlı mektep oqıwshıları zattıń ózine qarap, tema tiykarında, oylaganların kóz aldına keltirip súwret salıwdı, dekorativ ámeliy jumıslar islewdi, músinshilik boyınsha ápiyayı klasslardaǵıǵa qaraǵanda quramalıraq is usılların atqarıwdı ózlestiredi.

Oqıwshılardıń bilim tájiriye hám kónlikpelerine qoyılátuǵın talaplar artıp baradı. Bul klassta oqıwshılardan burınǵı klasslardaǵıǵa qaraǵanda kóbirek óz betinshe, wazıypaǵa dóretiwshilik penen jaqınlasıwdı talap etedi. Hár bir sabaqtıń maqsetin anıqlawda hám ámelge asırıwda úyretiwshi, rawajlandırıwshi, tárbiyalawshi baǵdarlardı belgilep alıw lazım.

Sol nárseni ayırıqsha atap ótiwimiz kerek, yaǵnıy házirgi kúnde súwretlew ónerin oqıtıwda balalardıń dóretiwshiligin arttırıw, qorshaǵan ortalıqtı hám ónerdegi gózzallıqlardı sezdiriw, óner shıǵarmaların túsiniw, oqıwdıń texnikalıq qurallarınan nátiyjelirek paydalanıw, klassta emociyonal estetikalıq jaǵday payda etiw, predmetler aralıq baylanısqa ayırıqsha kewil bóliw, sabaqtıń barısında problemalıq jaǵdaylar keltirip shıǵarıw, sabaqlardı oyın túrinde ótkeriw arqalı olardıń aktivliligin arttırıw, barlıq sabaqlarda kórgizbeli qurallardan maqsetke muwapıq ham orınlı paydalanıw, ásirese oqıwshılardı óz betinshe islew hám bilim alıwǵa ayırıqsha áhmiyet beriw. Sonlıqtan súwretlew óneri sabaqlarında muǵallimlerimiz tek súwret dápteri, qara qálem, óshirgish, akvarel boyawların qollanıw menen sheklenip qalmastan sabaqlarda planshet, reńli qaǵazlar, pastel, kómir, boyaw qálemler, guash, qıl qálemler, maylı boyawlar, músinshilik ushın tubelek (podstavka) stekler, plastilin, ılay hám basqa da bir qansha kórkem óner materiallardan paydalanıwları kerek. Ásirese qálem hám reń menen súwret salıw shınıǵıwlarına ayırıqsha kewil awdarıw oqıwshılardıń bilim dárejesiniń ádewir rawajlanıwına tásir tiygizedi.

Arnawlı klass oqıwshıları súwretlew ónerine baylanıslı bir qansha bilim hám kónlikpelerge iye bolǵanlıǵı sebepli, temaniń mazmunına qarap qaǵaz kólemin tańlaw, súwretti qaǵazda duris

jaylastiriw, predmet kórinisin qálem menen shtrixlaw sıyaqlı jumıslardı ózinshe orınlawları kerek.

Arnawlı mektep oqıwshıları zatlardıń ózine qarap súwretin salıw, tema tiykarında, yadtan hám kóz aldına keltirip súwret salıw, dekorativ ámeliy jumıs, músinshilik, qorshaǵan ortalıq hám ónerdi ańlay biliw boyınsha sabaq bólistiriw tómendegishe planlastırıladı:

Zattıń ózine qarap súwretin salıw súwretlew óneri sabaǵınıń áhmiyetli túri bolıp esaplanadı. Bunda oqıwshılar kóz aldında turǵan predmetlerdiń súwretin haqıyqıy súwretlewdi úyrenedi. Sonday-aq oqıwshılar shınıǵıwdıń barısında obektlerdiń ózine tán xarakterli belgilerin, dúzilisiniń ayırım perspektivalıq kórinislerin, jaqtılı-sayaların, reńin, materiyalların hám basqa belgilerin dıqqat penen úyrenedi.

Zattıń ózine qarap súwretin salıw shınıǵıwlarında oqıwshılardıń baqlawshılıq uqıplılıqları rawajlanıp baradı. Súwretleniwi lazım bolǵan predmetler haqqında oqıwshılardıń kóz aldına keltiriwin anıqlastırıw maqsetinde muǵallım onı jaqsılap baqlaw ushın jaǵday payda etedi, predmetti analiz etiwdi qálem menen súwretin sızıw menen birgelikte alıp baradı. Bunda muǵallım balalarga tómenдеgi sorawlardı beriwi múmkin:

Predmettiń atı ne? Predmet qanday bóleklerden quralǵan? Eń xarakterli bóleklerin aytıp beriń? Olardıń forması nege uqsap tur? Predmet qanday reńde? Ol qaysı jerde jaylasqan? Qaysı tárepi uzın yaqi qısqa? Qaysı bólegi úlken yaqi kishi? Neshe mártebe kishi?

Oqıwshılar sorawlarǵa juwap beriw menen birge predmettiń ózine tán ózgeshelikleriniń hám formaların jaqsı túsiniw aladı. Naturaǵa qoyılǵan geometriyalıq figuralar arasınan uqsasların izlep tabadı. Geypara forma haqqındaǵı oqıwshılardıń túsiniklerin bekkemlew jáne súwretleniwi lazım bolǵan predmettiń xarakterli ózgesheliklerinin ele de anıǵıraq ajratıw ushın olardıń oy-pikirlerin soǵan uqsas basqa predmetlerge qaratıw usınıs etiledi. Mısalı, domalaq formadaǵı zattıń kólemine shamalaw ushın, onıń qasına kartonnan qıyıp alınǵan dóńgelekti yaqi formanı hawada qol menen «sızıp» yamasa predmet átirapında barmaǵın aylandırıp

kórsetiwi lazım. Bul ushın qoldıń kórsetkish barmaǵı predmettiń sırtınan aylandırıladı, sonda balalar onıń formasın qolı menen shamalawdı úyrenedi.

Zattıń ózine qarap súwretin salıw sabaqlarında, predmettiń súwretin salıwdaǵı izbe-izliktiń muǵallım tárepinen is júzinde orılanıp kórsetiliwi ahmiyetli rol oynaydı. Muǵallım sızıwdıń tártibin awızsha aytıp atırǵanda, taxtaǵa ham planshetke hár basqıstıń súwretin izbe-izlik penen sızıp kórsetedi. Zattıń qıyınraq bóleklerin islewdi 2-3 ret tákirarlap sızıp kórsetiwi kerek. Sonday-aq 2-3-oqıwshını taxtaǵa shıǵarıp, zattıń súwretin sızıwda jaqsı nátiyje beredi. Bunnan oqıwshılar óz jumısların belgilep reje tiykarında islewge ádetlenedi.

Nárese, zattıń ózine qarap súwret salıw usılları

Súwretin salıw ushın tańlangan predmetler dúzilisi jaǵınan ápiwayı hám oqıwshılarǵa tanıs bolıwı tiyis. Oqıwshılar zattıń ózine qarap súwretin salıw shınıǵıwlarında tómendegilerdi atqara alıwları lazım:

Ayırım predmetlerdiń súwretin qaǵaz júzinde kompoziciya jaǵın tuwrı ornalastırıwdıń zattıń súwretin islewde bir reńniń hár túrli túslerin payda etiw hám qollana biliw;

Reńlerdiń ılayıqlılıǵın ańlay alıw hám olardı óz ornında qollana biliwdiń simmetriyalıq formadaǵı zattıń súwretin salıwda kósher sızıǵınan paydalana biliw hám basqalar.

Súwretlew óneri bagdarlamasında usı wazıypalardı atqarıw ushın, oqıw tapsırmalarınan kóplegen úlgiler kórsetiledi. Bular óz nábwetinde muǵallımlerge de, oqıwshılarǵada tańlaw múmkinshiligin beredi. Úlgi retindegi tapsırmalar bóliminde oqıwshılarǵa japıraqlar, güller, palız hám miyweler, pıshqı, balta sıyaqlı zatlardıń ózine qarap súwretin salıw usınıs etiledi. Simmetriyalıq formadaǵı zatlardıń iynelik, qońız, gúbelek sıyaqlılardıń ózine qarap súwretin salıwda kórsetilgen. Bunnan tısqarı balalardıń ózleri islegen oyınshıqlardıń súwretin salıw múmkinshiligi de názerde tutılǵan. Zattıń ózine qarap súwretin salıw sabaqlarında, natura sıpatında qoyılǵan predmetlerdi

oqıwshılar soń tema tiykarında yaddan hám kóz aldına keltiriwden súwret salıw barısında súwretlewi múmkin.

Zattıń ózine qarap súwretin salıw shınıǵıwlarında, salıw ushın tańlangan buyımlar, predmetler oqıwshılardıń uǵınıwı hám súwretley alıw uqıplılıqlarına sáykes keliwi áhmiyetli rol oynaydı. Tańlap alınǵan naturalar anıq formaǵa iye bolıwı tiyis. Naturalar oqıwshılardıń kóriw sızıqlarınan sál pásirekke,olarǵa jaqsı kórinetúǵın 2-3 jerge qoyıladı. Kishi kólemdegi predmetler bolsa, hár bir partaǵa qoyıladı. Oqıwshılar kóbinese belgili kólemge iye bolǵan zatlardıń súwretin saladı. Oqıw tapsırmaları jáne biraz qıyınlasadı. Sonlıqtan muǵallım balalar súwretin salıp atırǵanda onı natura menen tez-tez salıstırıp turıwları da kerek ekenligin túsindiriwı lazım. Oqıwshılarǵa súwret salıwdı úyretiwde túrli qıyalıqlarǵa shtrixlaw shınıǵıwların ámelge asırıw da jaqsı nátiyje beredi. Bunday shınıǵıwlardan tez-tez tákirarlanıp turıwları, barabara grafik óneriniń jetilisip barıwına járdem beredi. Zattıń ózine qarap sızılǵan súwretler qara qálemde boyaladı. Súwret salıw tártibin belgili izbe-izlikte islewdi, muǵallımniń ózi is júzinde kórsetiwı lazım. Barlıq jaǵdaylarda da ápiwayılıqtan quramalıqqa ótip barıwı principinde ámelge asırıladı.

Oqıwsılardıń sızıw tártibi haqqındaǵı túsiniwlerin bekkemlew ushın dáslep neni sızıp alıwı kerek. Sizler naturanıń qaysı tárepin sızıp boldıńız? Jáne nelerdi sızbaqshısız? Endi qálem menen salınǵan súwretti qaysı tártipte boyawdı baslaymız? Aldın naturanıń qaysı bóleklerin boyap alamız? Endigi gezekte qanday jumıslar islenedi? degen mazmunda sorawlar beriledi. Sabaqta muǵallımniń aldında turǵan wazıypalardan jáne biri, oqıwshılardı óz pikirinshe súwret salıwǵa úyretiw. Sabaqta ótilgen materiallardı bekkemlew maqsetinde yaddan hám kóz aldına keltirip súwret saldırıwdıń áhmiyeti júdá úlken.Bunday shınıǵıwlar sabaqtıń sońında ótkeriledi yamasa oqıwshılar qanday da bir predmetti 2-3 minut dawamında baqlaǵannan keyin, onıń súwretin yaddan salıw usınıs etiledi.

Súwretlew óneri jaslarǵa tálim-tárbiya beriwde úlken orın tutadı. Súwret salıw hám onıń metodikasında bir neshe seanıslı súwretlew sızıwdaǵı izbe- izlik sisteması, plenerde yamasa oqıw

xanasında etyudlar islew, mustaqıl ráwishte berilgen temalar tiykarında kompoziciyalar islew, reń máseri menen shugıllanıw usáǵanlardı óz ishine aladı. Bular bolsa súwretlew óneri boyınsha, dógerek átiraptan nárese hám hádiyselerdiń formasındaǵı hár túrli reńlerdi kóre biliwge úyretedi.

Súwret sızıwdı kóre alıw qábiletin sistemalı hám maqsetike muwapıq ráwishte asırıp barıw nátiyjesinde ol túr hám boyawlardıń hámme ayırmashılıqların hám názik máplep, ómirdegi eń qızıqarlı waqıya kórinislerin sezip alatuǵın boladı.

Hár qanday oqıw barısı sıyaqlı súwretlew óneri shınıǵıwlarınıń tiykarında da oqıwshılardı joqarı ruwxta tárbiyalaw olarǵa ónerdegi xalıqshılıqtıń rolin milliylikti túsindiriw jatadı. Bul wazıypalar súwret sızıw shınıǵıwlarınıń hár bir túrinde ámelge asırıladı. Sonday aq balalarǵa estetikalıqlıq tárbiya beriwde óz aldına úlken orın tutadı.

Jas áwladqa estetikalıq tárbiya beriw metodlarınıń keń tarqalıwına háreket qılıwımız kerek.

Estetikalıq tárbiyanı házirgi bar bolgan sisteması ótkiziletuǵın ánjumanlar logikalıq izleniwdi de, tárbiyalanıwshılardıń jas

özgesheliklerin esapqa alıwdı da táminleydi. Oqıtıwshı hám tárbiyashılar estetikalıq tárbiyáğa júdá úlken áhmiyet berip tárbiyalıq islerde realizm óneri úlgilerinen paydalanbaqta ónerdegi ideologiya normaların balalar óneriniń barlıq túrlerine síndiriw, bul normalardıń ómir hám insanniń ruwxıy sıpatları haqqındaǵı kóz aldına keltiriwlerdi túrlentiriwde aktiv rol oynawı jaslardıń estetikalıq tálim-tárbiyasını ulıwma principte ámelge asırıwda járdem beredi [14 ; 26-29].

Oqıwshılar hám talabaların estetikalıq tárbiyasında kórkem shıǵarmaları, waqıyalıǵımızdaǵı konkret faktlerdi tańlawga hám olardan paydalanıwǵa, hámde estetikalıq tárbiya principine hám olardıń ideologiyalıq mazmunına óz aldına itibar berilmekte. Házirgi jaǵdayda jas áwladtı tárbiyalaw praktikasında bala ańına óner hám moral normalarınıń paydalı tásiiri, olarda dúnya haqqında ilimiy túsinikti payda etiw principinde názerde tutılmaqta. Jaslarda gózzallıq, hám milliy túrlendiriw ushın lazım bolǵan hámme ánjumanlar ámelge asırılmaqta. Oqıtıwshılardı, balalardı átiraptaǵı oqıw hámde gózzalıqtı seziwge úyretiwde ádewir jaqsı nátiyjelerge eristi. Jas áwladta tábiyatqa tuwrı múnásibette bolıw, ondaǵı gózzallıq, maqsetke muwapıqlıq, sulıwlıq, túr hám uyǵnlıqtı kóre alıw qábiletin ósiriwge qaratıw kerek. Mine usı isler arqalı jaslarda tábiyatqa estetik ideologiya tiykarlanǵan aqıllılıq múnásibet ana tábiyattıń gózzallıǵı tuwrısındaǵı túsiniklerge tiykarlanǵan watanparbarlıq túsiniklerge tuyǵıları qalıplese.

Ózbekstannıń rawajlanıw dáwirinde jaslardı estetikalıq tárbiyalawda ilim hám miynettiń roli artpaqta. Jaslar hár bir miynet barısında islewde estetikalıq qanıǵıw payda qıladı. Miynetke hadal múnásibette bolıwǵa ádetlenip baradı. Ádette óz ómiriniń barlıq tarawlarında joqarı milliy moral principlerine ámel qılatuǵın adamlar ǵana estetikalıq mádeniyatlı dep esaplanadı. Sonıń ushın respublikamızda estetikalıq mádeniyattı tárbiyalaw balalarda júdá kishi jastan baslanadı. Bala tárbiyası onı jas waqtınan durıs álpeshlep ósiriw, ilim bilim beriwdiń kerekligin insanniń ruwxıy ósiwiniń tiykarǵı jolları haqqında

shıǵıs elleriniń ullı oyshılarınıń pikirlerin biliw, olardıń tarbiyada keń paydalanıw júdá áhmiyetli orın iyeleydi.

Kóp jıllıq tájiriye balalar reńler atın jaqsı ózlestiriwlerin, reńdi tek tiykarǵı xarakteristikası boyınsha emes, bálkim názikligi, tawlanıwı broyınsha da parıqlanıwın tez úyreniwlerin, kolorit hám reńler múnásebetin ayırım máselerdi jaqsı túsindiriwin kórsetedi. Reńler shártli bólip, jergilikli ortalıqtıń konkret jaǵdaylarındaqı obektlerdiń haqıyqıy reńin bayan etpeytuǵın súwretlew ónerindegi kolorit hám reńniń nızamları basqasha. Onda hár bir reńniń máni hám kompoziciya tárepinen tuwrılıǵı, olar ortasındaǵı keskinlik tiykarǵı rol oynaydı. Blik súwretlew ónerinde reńniń máni tárepinen tuwrılıǵı óz náwbetinde, olardan hár biriniń súwret kompoziciyasındaǵı roli menen belgilenedi.

Uyǵın birigiwlerge bir reńniń túsleri sıpatında qabil etetuǵın óz ara jaqın reńlerdi kórsetiwde kiredi. Reńler uyǵınlıǵında spektr reńlerdiń ashıq-toqlıǵı ayırmashılıǵın saqlaw spektrdegi ashıq reńdi-ashıǵıraq, toq reńdi-toǵıraq alıw kerek. Ashıq toqlıqtıń bunday teńligin ádette átiraptaǵı waqıyalıqta kóremiz hám olar biz ushın tábiyiy túyiledi.

Súwretlew ónerinde reńli súwret hám grafika túsinipleri bar bolıp, olar bir-birinen isleniw jolları hám usılları, súwretlew quralları menen parıqlanıp turadı. Reń insan ómirinde, belgili áhmiyetli orın iyeleydi. Ol túrli jaǵdaylarda adamǵa hár qıylı tásir etedi. Sonıń ushın biz ayırım jaǵdaylarda reńlerdi «quwanışlı» hám keypiyatlarınıń túskinligin ańlatıw múmkin bolǵanda «xira»(buldırıp) depte aytıladı. Adamlar áyyemgi dáwirlerden-aq reńniń usınday qásiyetlerin esapqa alıp óz iskerliginde ónimli paydalanıp kiyatırǵanı belgili. Ásirese, usınday jaǵdaylarda xudojnikler onnan ustalıq penen paydalanǵan. Shıǵarmalarǵa hár qıylı reńler menen islew berip, adamlar keypiyatına túrlishe tásir etip pikirler oyatatuǵın súwretler jaratıwǵa erisken. Sonıń ushın súwretlew óneriniń júdá kóp túrleri hám janlarında reń hám onı islete biliw júdá úlken áhmiyetke iye. Biraq ol qálem súwrettiń zárúr ekenligi menen quwatlı ekenligi belgili haqıyqatlardan eń tiykarǵısı desek tuwrı boladı. Sonıń ushın áyyemnen qálem súwret (grafika) sızıwda reńli súwrettiń tiykarı sıpatında qaraw

túrlendirilgen. Biraq reń qásiyetlerin jaqsı biliw hár bir súwret sızıwshı, úyreniwshı ushın júdá áhmiyetli.

Mektepte fizika kursınan belgili reńlerdiń derlik hámmesi spektrdiń tiykarǵı úsh reńdi qosıw arqalı alınadı. Olar qızıl, sarı, kók reńler. Bular tiykarǵı reńler dep ataladı. Tiykarǵı reńlerdi qosıw arqalı qosımsha reńler alınadı. Misalı, qızıl hám kókti qosıw arqalı pushtı, qızıl hám sarını qosıw arqalı zargaldaq, sarı hám kókti qosıw arqalı bolsa jasil reńlerdi payda etiw múmkin. Reńler tábiyattan eki qıylı qásiyetke iye: ıssı hám suwıq boladı. Issı reńler qatarındaǵı qızıl, sarı, zargaldaq hám olarǵa jaqın bolǵan reńler kiredi. Suwıq reńler qatarına jasil, kók, pushtı hám olarǵa jaqın bolǵan reńler kiredi. Sonday-aq axromatik hám xromatik reńlerde boladı. Aq, kúl hám qara reńler axromatik reńler. Qalǵan reńlerdiń hámmesi xromatik reńlerge kiredi.

Axromatik reńler bir-birinen ash-toqlıǵı menen parıqlanadı. Misalı, aq kúl reń, qara, qaraltım, júdá qara h.t.b. xromatik reńler bolsa bir-birinen reń túsi yaǵnıy –qızıl, sarı, kók, jasil, qonır h.t.b. ash-toqlıǵı yaǵnıy – ash qızıl, toq sarı, toq qızıl usaǵan hám toyınǵanlıǵı yaǵnıy anıq, buldıraǵanı menen parıqlanadı [16; 33-35].

Reń sheńberinde qarama-qarsı jaylasqan reńler «kontrast» reńler dep ataladı. Kontrast reńler bir-birinen keskin parıq qılıp, biri ekinshisin jáne jarqın anıq qılıp kórsetedi. Misalı: jasil reń fonda qızıl reń júdá anıq bolıp kórinedi hám kerisinshe qızıl reń, fonda jasil reń biraz anıq boladı. Reń menen islegende reń garmoniyasın, yaǵnıy reńler úylesiw biliw úlken áhmiyetke iye.

Nárse hám hádiyselerdi súwretlewde maylı boyaw, tempera, akvarel, guash usaǵan boyawlar isletiledi. Nárselerdi boyaw járdeminde súwretlew biraz qıyın bolıp, adamnan reńlerdiń qásiyetlerin hám olardı sıpatlı, uqıplı tárizde isletiw usılları (texnikasın) biliwdi talap etedi. Boyawlar járdeminde nárseniń kólemi, fakturası hám keńisliktegi halın súwretlew reńli súwrettiń tiykarın payda etedi. Hár bir nárseni sızıwshı súwretler eken ol reńlerge itibar beriw kerek. Áne sonda reńniń tábiyattaǵı kórinisi hám súwrettegi kóriniske parıqlı ekenligin bilip alıw múmkin. Sebebi nárseniń reńi bizden uzaq jaqınlıǵına qarap

özgerip kórinedi. Buniń sebebi bolsa hawa, átirap ortalıqtıń predmet kórinisine tásirinen boladı. Qaǵaz betinde reńler baylanıslıǵın tuwrı (durıs) tawıp isletiw reńli súwretti anıq súwretlewde zárúrli áhmiyetli dep esaplasaқ orınlı.

Akvarel boyawında islew hám óz gezeginde onı oqıp uyreniwdi, súwret ústinde shınıǵıwlar qılıwdı talap etiwshi shınıǵıw. Buniń ushın ámeliy jumıstıń ózi jetkilikli emes. Jumıstıń teoriyalıq bilimi ámeliyat penen bir waqıtta puxta úyrenip barıwdı talap etedi.

Reńli súwret islewde onıń nızam qaǵıydaların, usıl hám texnologiyasın úyreniw úlken áhmiyetke iye wazıypalardan desek qáte bolmaydı. Sonday zárúr shártler qatarına axromatik hám xromatik reńler haqqındaǵı bilimlerde kiriwi tábiyiy.

Kózimiz kóre alatuǵın tábiyattaǵı hámme reńlerdi shártli ráwishte ekige: axromatik hám xromatik reńlerge bóliw múmkin. Aqtan toq qaraǵa deyin bolǵan reńler axromatik reńlerge (aq, kúl reń, qaramtıl, qara, toqqara) qalǵanları bolsa xromatik (qızıl, sarı, kók h.t.b.) reńlerge kiredi. Xromatik reńler óz gezeginde shártli ráwishte jáne ekige, ıssı hám suwıq reńlerge bólinedi. ıssı reńlerge ot, quyash, qızǵan nárselerdiń reńin esletiwshi qızıl, sarı, zargaldaq reńler kiredi. Muz, hawa, suwlardıń reńin esletiwshi kók, aspan kók, pushtı reńler suwıq reńlerge kiredi. Jasıl hám pushtı reńler gá ıssı, gá suwıq reńlerge kiriwi múmkin. Sebebi jasıl reń sarı hám kók reńlerdiń aralaspası. Pushtı reń bolsa qızıl hám kók reńlerdiń aralaspasınan payda bolǵan. Kórinip turıptı, bul reńler ıssı hám suwıq reńlerdiń aralaspasınan payda bolǵan. Aralastırıwda ıssı reń muǵdarı, suwıq reń muǵdarına qaraǵanda kóbirek bolsa payda bolǵan reń ıssı reń qatarına, suwıq reń muǵdarı kóbirek bolsa, suwıq reńler qatarına ótiwi múmkin. Tap sonday pushtı reńde qızıl reń kóbirek bolsa ıssı, kók reń kóbirek bolsa suwıq reńler qatarına kiredi. Demek oqıw barısında reńli súwretti islewde qoyılmadaǵı náse hám zatlardıń (buyımlardıń) jaqsı saya táreplerin sonday-aq reń túrlerin de ashıp anıq kórsetiw úlken áhmiyetke iye.

Reńlerdiń tábiyiyliǵın súwrette durıs orınlaw biraz qıyın is esaplanadı. Buǵan kóp miynet, izleniw arqalı jetisiw mumkin.

Ásirese natyurmorttaǵı nárselerdiń ash-toq dárejesin parıqlawǵa, ondaǵı túr birligin tusiniwge úyreniw ushın natyurmorttı bir reńde súwretlew, úlken áhmiyetke iye. Bul usıl súwret islew, keyin ala qıyın natyurmortlardıń reńli súwretlerin ornılawǵa ótiwdi biraz ańsatlastıradı. Bir reńde jazıw usılı «grızayl» dep ataladı. Grızayl usılında súwret islew túrli reńler quralında ıs usılına ótiw ushın tayarlıq basqıshı bolıp, onda qıl qálemdi isletiw jolları hám akvarel boyawlarınıń qásiyetlerin úyreniw ushın imkaniyat jaratadı. Bul texnika menen bir neshe natyurmortlardı súwretlep úyrenengen soń, hámme reń túrleri menen de natyurmort islew biraz ańsat boladı.

Natyurmortlar kóbinese xanalarǵa qoyıp islenedi. Biraq ayırım waqıtları onı tábiyat qushaǵında súwretlewge tuwra keledi. Sonday waqıtta natyurmorttı islewden aldın onıń reń qásiyetlerin túsiniw alıw zárúr. Sebebi xana ishine qoyılǵan natyurmortqa terezeden túsip atırǵan nur zatlardıń jariq bóliminde suwıq reńlerdi beredi. Buyımlardan túsip atırǵan sayalar bolsa kerisinshe, jıllı, ıssı bolıp kórinedi. Ashıq hawadaǵı, sırttaǵı sıızılıp atırǵan nárseler bunıń kerisi, olardıń sayası suwıq, jaqtı bólimi bolsa jıllı bolıp kórinwi múmkin. Áne sonday jaǵdaylardı diqqat penen gúzetip, soń itibar menen súwretlew jumıs sıpatınıń jaqsı bolıwına óz tásirin kórsetedi.

Belgili reńlerdi kóriw hám seziw qábileti áste aqırın shınıǵıwlar arqalı túrlenedi. Bunda akvarel boyawlar atların anıq bilip alıw hám olardı óz ornında qollanıw zárúr.

Akvarel boyawları 24-16 túr reńler toplamlar halında boladı. Olardı iske tayarlaw waqtında hár biriniń ústine jazıp qoyılǵan yarlıǵın áste kóshirip alıp, boyaw salınǵan plastmassa ıdısınıń astına jabıstırıp qoyıw hám atların eslep qalıw kerek. Olar tómendegishe tártipte bolıwı múmkin. Yaǵnıy limon reń kókshil ash, sarı kadmıy, ash oxra, tabiyiy siena, altın sıyaqlı sarı, toyǵın qızıl, qızıl oxra, kúydirilgen siena, ash qızıl, qızıl kroplak, karmın (erkın qızıl), pushtı kroplak, ultramarin, kók kobalt, hawa reń, jasıl permaent, sabza (jasıl), tábiyiy (qońır reń), sepiya (shıraylı toq qońır reń), qara [14 ; 42-43].

Tabiyattağı zatlardıń reńin belgilep kórsetetuǵın tayar boyawlar bar emes. Biraq jetik xudojnik reńlerdiń óz ara tásiiri hám kórinis halatların bilip olardıń qásiyetlerin esapqa alǵan halda hár qanday zattı da kórsete aladı. Súwrette sonday shıraylı hám ómirdegi haqıyqatqa erisiw ushın xudojnikke reńler sıpatın biliw, reńler arasında qandayda bir reńniń túrli qıylı tańlanıwın esapqa alıp isletiwge járdem bergen. Mısalı: ot reńge qızıldı kúshlirek «yal-yal» janatuǵın qılıp súwretlew ushın sol reń átirapındağı zatlardıń sayası (kógis, kógildir), hawa reń, jasıl, kók túrler beriledi. Súwret penen sızılıp atırǵan nárse, turmıs jaǵdayı ortasında tolıq uqsaslıq bolıwı ushın olardıń reń túrleride uqsas bolıwı shárt. Búǵan erisiw ushın reń tanıwshılıq pániniń tiykarları tereń úyreniw hám ámeliy jumıs jaǵdayında bul máselelerge qayta-qayta baylanıs jasaw kerek. Hár túr boyawlar menen (akvarel, guash, maylı boyaw) natyurmortların súwretlew ushın joqarıda kórsetilgen tájiriyelerdi ótkizip kóriw, boyawlardıń texnologiyası qásiyetlerin jaqsı biliw, olardı isletiw usılların ózlestiriw ushın kóplegen shınıǵıwlar orınlaw talap etiledi.

Súwretlew ónerinde akvarel boyawlar menen islew salmaqlı orındı iyeleydi. Búǵan sebep mektepte súwret islewdi úyreniwde akvareldiń jetekshi rol atqaradı. Sonıń ushın onı oqıp atırǵan oqıtıwshınıń ózi de sol tarawdı puxta iyelegen bolıwı tiyis.

Guash boyawınıń ózine tán ózgeshiligi.

Guash boyawı, akvarel boyawınıń kerisi bolıp, ol usaǵan tınıq, anıq tur bermeydi. Reńlerdiń jaqtılıǵı utqanlıǵı sebepli onıń astındağı qaǵaz kórinip, sezilip turmaydı. Quramında bolsa akvareldikine usaǵan boyaw kukini hám onı baylanıstırıwshı zatlardan ibarat. Biraq olar tiyisli aǵash kleyi menen aralastırılǵan boladı. Guash boyawınıń jáne bir zárúr tárepı onıń aq boyaw menen aralastırıp isletiledi. Sonıń ushın onıń reńleri onshalıq anıq bolmaydı. Boyawdı isletiw ushın qıl qálemler de arnalıp tańlanıp alınadı hám olar júdá jumsaq bolmaslıǵı, biraz daq bolıwı maqsetke muwapıq.

Súwret islenetuǵın bet, yaǵnıy qaǵaz yaki karton hám tómen bolmaǵanı jaqsı. Onıń júzi ilajı barınsha kleyli qaplama (grunt) penen islew berilgen bolıwı zárúr. Sonda onıń betine guash

boyawı jaqsı súrtiw múmkin boladı. Guash kóbinese grafik islerin, bezeklerdi, plakatları islewde hám reñli súwretlerdi orınlawda paydalanatuǵın, suw qosıp islenetuǵın, tez kewetuǵın boyawlar. Ol menen súwretler orınlawdıń qıyınshılıǵı sonda boyaw súrtilgen waqıtta teń kewgennen keyin bolsa ashılıp kórinedi. Usını esapqa alınıp turılmasa reñler arasındaqı jaǵdaydı uslap turıw biraz qıyın boladı. Bunıń ushın ádette hár bir súrtiletuǵın tiykarǵı reñler basqa-basqa arnawlı ıdıslarda tayarlanıp alınıp, soń oǵan biraz basqa qosımshalar aralastırıp súwret islenedi. Reñlerdi isletiwde, onıń toq-ashlıǵı, reñ túrleriniń qanday tawılǵanın hámme waqıt tekserip, bolıp turıw ushın bir bólek qaǵazǵa tayarlangan aralaspası súrtip (jaǵıp) anıqlap, soń qollansaq maqsetke muwapıq boladı.

Guash boyawında júdá kóp burınǵı xudojniklerde shıǵarmalar jaratqanı belgili. Olardıń ájayıp-ájayıp natyurmort, dala kórinisi, teatr bezekleri, portret, plakatları, jáhán súwretlew óneri ğáziynesinen orın alǵan. Biraq sonısı bar bul názik, saqlanıwı biraz qıyın bolǵan islerdiń ayrımları ásirese qoyıw qılıp islengenleriniń boyawları óship, tógilip qayta islew (támirlew) talap etetuǵını sır emes. Guash boyawında súwretlerdi orınlaǵanda ilajı barınsha hár bir reñ túri ushın bólek-bólek qıl qálem (kist) qollanǵan maqul. Sonda reñlerdi tınıq hám taza, shıraylı shıǵıwına erisiledi. Qıl qálemlerdiń (kistlerdiń) túrli ólshemleri hám domalaq hámde jalpaq kórinistegilerden paydalanıladı. Ásirese jalpaq qıl qálem bezew jumısların tezirek reñ kórinislerin islewde júdá qolaylı.

Guash boyawda reñ kórinisi hám ásirese portretler hámde adam dene bólimlerin súwretlew, názik reñ tawlanısların beriw qıyın jumıs. Bunıń ushın biraz uqıplılıq, bilim, tájiriye kerek boladı. Súwret islewdiń jol jobası, usılların puxta iyelew bolsa kóp ámeliy shınǵıwılardı talap etetuǵın jaǵday.

Úlken-úlken manumental shıǵarmalardıń eskizleri hámde kompoziciya, bayram múnásibeti menen tayarlanatuǵın súwretlerdi de guashta orınlaw qolaylı. Ol menen keń qamırawlı súwretler tez islenedi.

Reñli súwret ustalarınıń shıǵarmaların baqlar ekenbiz, olardıń hár biri texnologıyası hámde uslubı jaǵınan júdá hár qıylı ekenligin kóremiz hám xudojniklerdiń qábiletine, uqıbına, talantına tán beremiz. Sebebi xudojnikler boyawdıń súwretlew imkaniyatların ustalıq penen qollanǵan. Dóretpelerdiń biri qoyıw boyaw qatlamınan paydalanıp islengen bolsa, basqası bolsa júdá názik, juqa qatlamda orınlanǵan. Sonday shıǵarmalar bar olar hár qıylı aralas texnikada orınlanǵan. Yaǵnıy akvarelde hám guash texnologıyası ustalıq penen qollanǵan. Bunday usılda islengen shıǵarmalar qatarına rus xudojnikleri V.Serev., K.Yuon., V.Qustodievlerdiń islegen miynetlerin qosıwımız múmkin.

Sonısı qızıǵarlı ayırım xudojnikler akvarel boyawında jaratqan shıǵarmalarında guashtıń tek aq reñin isletken hám bul jaqsı nátiyje bergenligi kórinip turadı. Bunday shıǵarmalarǵa S.Gerasimov islegen miynetlerin mısal etip kórsetiwimiz múmkin[16; 27-28].

Guash boyawınıń keyingi waqıtta jańa túri bar bolıp, onıń atı «Fluarestsentlı guash» dep ataladı. Onıń jaqsı tárepi nur túsirilgende jaqtılıq payda etip janıp kóriniwinde. Sebebi onıń xımıyalıq tiykarları ashıq pushtı, pushtı, kók, jasıl nurlardan qandayda jarqın hám tábiyattaǵıdan eki-úsh tártipte kúshli reñler tawlanıp kórinedi. Sol sebepten bunday boyaw túri teatr bezewshiliginde keń qollanbaqta. Onıń tásirsheń, jarqırıp kórinwi ushın ádette kvarts lampaları nurınan da paydalanıp súwret salınbaqta.

Maylı boyawda súwret salıw jolları

Maylı boyaw menen súwretlerdi islew xudojnik ushın da, endi úyrenip atırǵan talaba ushında júdá qızıǵarlı shınıǵıw. Biraq bunıń menen islewdiń qıyınshılıqları bar bolıp, ol maylı boyaw reñli súwret texnologıyası menen de baylanıslı. Sebebi maylı boyaw menen islesiw belgili bir tayarlıqtı talap etedi. Olarǵa boyawlardı toplaw, jumıs islew ushın tawardı tartıp tayarlaw, onı qaplama (grunt) benen jabıw, qıl qálemlerdi tańlaw (kıst), eritkishler tańlap alıw usaqan zárúr qurallardı kiritiw múmkin. Maylı boyaw menen

súwretler islewdi úyreniw natyurmortlardı sızıp shuǵıllanıw arqalı ózlestiriw maqsetke muwapıq boladı.

Mayli boyawlı natyurmorttı reńli súwretin islew waqtında ayırım táreplerin akvarel texnikasına uqsas boladı. Sebebi bunda da dáslep qálem menen sızıp alınadı. Eger akvarelde islew ushın súwret anıq, mayda detallarına deyin tolıq sızılıp alınsa, mayli boyawda islew ushın bolsa súwret ulıwmalastırıp eń tiykarǵı nárselerin kórsetip sızıladı. Bunıń sebebi mayli boyawda islew waqtında detallarǵa anıqlıqtı qıl qálem menen de orınlaw múmkin. Mayli boyawda qandayda reńdi aralastırıw ushın oǵan aq reń kerekli dárejede qollanıladı. Sonıda aytıp ótiw kerek aq reń qosılǵan boyawdıń jarqınlıǵı belgili dárejede kemeyedi. Bunı oqıw shınıǵıwların orınlaw waqtında álbette esapqa alıw lazım. Akvarel texnikası usaǵan tárepleriniń biri jumıs waqtında tiykarǵı uzaq múddetli wazıypanı baslawdan aldın nabroskalar islep alıw bolıp esaplanadı. Sonda islenetuǵın reńli súwrettiń tiykarǵı qásiyetlerin tájiriye qılıp kórip úyreniw tiykarǵı jumıstan onı qollanıw múmkin boladı. Mayli boyaw menen súwretlerdi islew ushın arnawlı qurallardan paydalanıladı.

Olar ramkaǵa tartıp tayarlanıp, qaplama súrtip alınǵan (gruntlanǵan) tawar (bóz), mayli boyawdıń kerekli túrleri, politra, mayli boyaw ushın túrli kistler «mastıxın» hám eritkishlerden ibarat.

Ramkaǵa tartılǵan bóz qanday tayarlanǵanlıǵı, súwret sıpatın belgileytuǵın dereklerdiń biri desek qáte bolmaydı. Onıń qaplaması (gruntu) eki túrli etip tayarlaw múmkin. Biri mayli qaplama bolıp, ol tómendegishe: óprotsentli kley (jelatin, balıq yaqı aǵash kleyi) aralaspası soǵan teń kólemdegi boyawǵa qosıladı. Ol menen tovar (bóz) beti qaplanadı. Bir ret súrtilgennen soń qaplama boyaw qatlama tayarlanadı. Ol tómendegi tártipte, yaǵnıy arnawlı aǵartılǵan (kúnde kúydirilgen) reńli súwret yaqı qurı aq boyaw kukininen qosıp tayarlanǵan aralaspası boladı. May hám kukininiń sıpatı sonday bolıw kerek ol tayar arnawlı ıdısqası salıp shıǵarılatuǵın mayli boyawlardan suyıq bolmasın. Sonda onı biymálel bóz betine «mastıxın» menen tegis etip súrtip shıǵıw múmkin boladı. 1-2 hápte qurǵatılǵannan keyin gedir budır jerleri

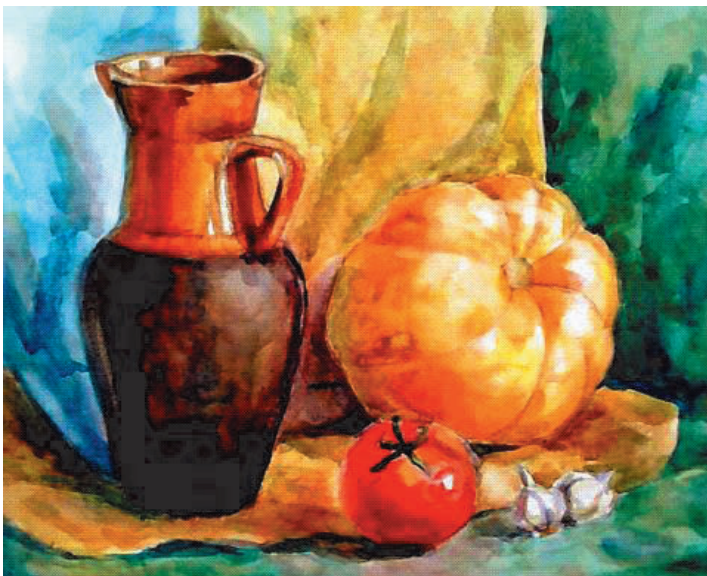
qum qağaz benen jaqsılap tegislenedi hám spektor aralastırılğan maylı qaplama, úlken qıl qálem (fleyts) penen tegis etip boyap shıǵıladı. Bunday usılda tayarlanatuǵın tovar 2-3 ay dógeresinde qurǵatıladı. Ol saqlanatuǵın jay jıllı hám qurǵaq bolıwı shárt.

«Jelimli qaplama» -dep júrgiziletuǵın qaplamanıń ekinshi túri tómendegishe tayarlanadı. 1 l suwda 50-60 gr jelatin eritiledi hám oǵan 15 gr glitserin qosıladı. Ol bózge 1-2 ret súrtiledi. Birinshi ret súrtilgende qırǵısh qum qağaz benen bóz ústin tegislep alınadı soń ekinshisi súrtiledi. Sonnan soń kley aralaspası por hám aq boyaw kukini menen teń salmaqlıqta 40 C dárejeli ıssıda eritiledi. Eger onıń quramı qoyıw bolıp qalǵanday bolsa kley aralaspasınan qosıladı. Bunday qaplama 2-3 márte ústi-ústine súrtiledi. Olar aralıǵında kewiw ushın belgili bir waqıt bolıw shárt..

Qaplamalar jáne belgili reń túrinde tayarlanıwı múmkin. Olar kóbirek tvorchestvolıq jumislardı orınlawda hám kompozıcıya jaratıw jaǵdaylarında qollanıladı. Maylı boyawı menen oqıw sabaqların ótiwde reń túrлерinen únemli paydalanıw talap etiledi. Tapsırmalardı islegende júdá kóp reń túrлерinen bilip bilmey isletiw jaqsı nátiyje bermeydi.

Tábiyatta jeti tiykarǵı reń boyaw barlıǵı belgili. Olar qızıl, sarı, jasıl, aspan kók, kók, sıya túr, qońır. Boyaw aralastıratuǵın politrada bolıwı júdá zárúr reń túrлерi bolsa qızıl, sarı, kók boyawlar. Sebebi olardı basqa qalǵan tiykarǵı reń túrлерin payda etiwde qollanıladı. Bulardıń aralaspasınan júdá kóp, derlik hámme reńlerdi shıǵarıw, payda etiw múmkin. Olardan hátte qara reń túrin tabıw da múmkinligi sır emes. Tek qaysı reńdi bir birine qansha muǵdarda aralastırıwdı bilse boladı. Bunıń ushın álbette tájiriybe hám uqıp bolıw kerek.

Sonıda aytıp ótiw kerek tábiyatta absolyut aq, absolyut qara reńler bar emes. Olardıń hámmesi qandayda bir reń tawlanıwında boladı. mısalı: qaranıń qońırǵa, kókke, jasılǵa uqsas ekenligin kóriwimiz múmkin. Aq reńniń túrli názik túslerge uqsashlıǵı da tabiiy. Bunday reń hám túrлерdiń hámde olardıń toq, ashlıǵın tawıp súwretlew ushın maylı boyawda islew texnikası judá qolaylı. Usı imkanýatlardıń keńligi menen ol basqa boyaw túrлерinen ajralıp turadı.

Mayli boyaw texnikasında reñli súwretlerdi orınlaǵanda qıl qálemlerdiń qanday túrleri hám hár qıylı ólshemdegilerin isletiw zárúr. Olardı tańlay biliw kóp payda keltiredi. Natyurmortlardı úlken jumislardı orınlaǵanda jalpaq hám doǵal qıl qálemlerdi qollanıw jumıs sıpatın tásirsheńligin támiyinleydi [14; 19-21].

Mayli boyawlarǵa suyıqlandıırıwshı, eritiwshı zatlar qosılıp isletiledi. Olar mayli hám mayı kemeytirilgen bolıwı múmkin. Maylıraq boyawdı áste qırıwı ushin jaqsı qural bolıp, ol menen paydalanılǵan waqıtta reñli súwret áste kewedi.

Sol sebepli uzaq múddette orınlanatuǵın súwretlerdi islewde qolaylıq jaratadı. Bunday eritkishlerge ayırım waqıtları lak da aralastırılıp isletiwı múmkin, sonday qılǵanda istiń boyaw qatlamı tezirek qurǵaydı hám boyawdıń mayı bózge sıńıp ketiwdiń aldın aladı. Sonı aytıp ótiw kerek, maylı boyaw texnikasında reñ aralastıratuǵın arnawlı taqtay (politra)dıń betine reñlerdi qalay jaylastırıw máseleside zárúr. Onda boyawlar ıssı-suwıq reñlerge ajratılıp, sonıń menen birge toq ashlıǵına qarap ajratıp jaylastırıwı múmkin. Aq boyaw ádette ortada yaki reñler qatarınıń baslanıwında boladı. Eger hámme waqıt birdey jaylastırılса,

xudojnik soğan úyrenedi hám kerekli boyawdı dárriw tawıp isletiw imkaniyatına iye boladı.

Mayli boyawda súwretler islewdiń júdá kóp úyreniliw kerek bolğan tárepleri bar. Olardıń barlıǵı kóp shuǵıllanıw arqalı úyrenip alıw imkanın beredi. Tájiriyebe teoriya hám ámeliyattı hámme waqıt shuǵıllansa nátiyje aladı. Bunda arnawlı ádebiyatlardı úyrenip shıǵıwda jaqsı járdem beredi.

Súwretlew óneri pánlerinde, sonıń ishinde reńli súwret (jivopis) sabaqları nátiyjeli shıǵıw ushın talabalardıń oqıw quralları menen tolıq támiyinlengenligi, kórgizbeli qurallardıń jeterli bolıwına baylanıslı ekenin bilemiz. Buyımlarǵa qarap reńli súwret salıw barısında natura sıpatında qoyılatuǵın buyımlar, oqıtıwshı tárepinen aldınnan tayarlap qoyıladı. Buyımlar talabalardıń uqıplılıǵına hámde kurs barısında alǵan tájiriyesin esapqa alǵan jaǵdayda saylanıw tiyis. Natyurmorttı dúzgende de kompozicyalıq qıyınshılıq dárejesin, joqarıda ayılǵan jaǵdaylardı esapqa alıwımız kerek.

Natyurmort kompozicyasın jaratıwda basqa tarawlardaǵıday ıllam, yosh, uqıp, mıynet hám dóretiwshilik qáiletler zárúr. Súwretlew óneri sabaqların jaqsı ózlestirip atırǵan reńli súwret páni boyınsha kerekli tájiriyebege iye bolǵan talantlı talabalarǵa usı qıyınshılıqtaǵı natyurmorttı ılayıq dep bilemen. Usı maqsette biz natyurmortımızǵa kúndelikli turmısımızda ushırasatuǵın, adamlarǵa quwanış, yosh bayram keypiyatların inam etetuǵın zatlardı aldıq.

Bular: Stol ústinde gúze, ıdısta jayılǵan miywe jemisleri; almalar, júzim, qurma hám jullı reńlerge iye bolǵan gezlemeler. Maqsetimiz usı buyımlardıń formasın, reńlerin úyreniw arqalı olardıń ápiyayı qarapayım gózzallıǵın seze biliw.

Natyurmorttı islew barısı óz ishine bir neshe wazıypalardı aladı.

1. Proporcıyalardı anıqlaw.
2. Buyımlardıń óz ara tegislikte jaylasıwı.
3. Perspektivanı tuwrı tabıw.
4. Hár bir buyımnıń jaqtılıq hám saya jerlerin, kólemin korsetiw.

5. Buyımlardıń bir-birine salıstırmalı reńli tonların tabıw.
6. Buyımlardıń materiyallıǵın tuwrı jetkizip beriw.
7. Kompozıcıya birliǵın tuwrı tabıw.

Natyurmorttı baslawda onıń ulıwma masshtabın tabamız hám belgilep shıǵamız. Keyninen hár bir buyımdı óz aldına emes, al birgeliktegi bir pútin kompozıcıya retinde shala súwret usılında belgilenip shıǵıladı. Keyin hár bir buyımnıń óz ara uzaq jaqtılıǵı belgilenedi. Buyımlardıń biyikligi enine salıstırmalı tuwrı tabılıwı tiyis. Názer sızıǵı qaǵıydasına muwapıq, qaysı bir buyım aldınǵı planda turǵan bolsa, sol buyım tómenirekte súwretlenedi.

Buyımlardıń natyurmort kompozıcıyasında jaylasıwın tuwrı tawıp belgilep bolǵan soń, buyımlardıń áweli birewi keyin ekinshisi yaǵnıy hár bir buyımnıń óz aldına súwretleniwı nadurıs ekenligi eskertip ótiwimiz orınlı. Sebebi hár biri óz aldına bólek-bólek sozilǵan buyımlardıń óz ara baylanısı hámde kompozıcıya birliǵi buzılıp ketedi.

Sońlıqtan natyurmorttıń súwretin salıw procesinde hámme buyımlardı salıstırmalı birlikte reńler berilip barılıwı kerek. Natyurmorttaǵı buyımlardıń toparın sızǵanda olardıń hár biriniń ornın hámde bir-biriniń arasındaǵı qashıqlıqtı anıq tabılıwı tiyis. Egerde olardıń ornı natuwrı tabılsa, buyımlardıń hawaǵa asılıp qalǵanday yamasa bir-birine jabısıp qalǵanday sezim payda bolıw qáwpi bar. Bunnan basqa buyımlardı soqqanda tek ǵana sırtqı konturın sızıp qoymastan, olardıń kólemin, reń formaların kórsetetuǵın xarakterli elementlerinde belgilep ótiwdi esten shıǵarmawı kerek. Buyımlardıń tegislikke túsetuǵın hám kólemligin kórsetetuǵın sayaların belgilengennen soń, buyımlardıń materiallıǵın sáwlelendiriwge reń berip boyap baslaymız.

Natyurmort realistlik shıǵıwına (blik), fonlardıń reńliliǵı óz ara proporciyonal salıstırmalı anıq súwretlense ǵana erisiwimiz múkin. Jáne de joqarıda aytıp ótkenimizdey maqsetke erisiwimiz ushın natyurmorttaǵı eń qoyıw hám eń ashıq jerin anıqlaw kerek. Súwret salıw barısında reńlerdi qoyǵanda yaǵnıy mazoklar qoyǵanıwızda bir predmettiń sayası menen yarım sayanı jarıq jerler menen mudamı salıstırıp barılıwı kerek. Buyımlarǵa reńler

bergende olar turǵan fonniń hám tonında esapqa alınıwı kerek. Tuwrı tabılǵan fonniń traktovkası natyurmorttaǵı barlıq buyımlardıń tonallıq sheshimlerin ornı-ornına qoyıwǵa úlken járdem beredi. Bunnan basqada naturadaǵı predmetlerdiń reńlerin qoyǵanda yaǵnıy mazoklar bergenimizde, forması boyınsha qoyılıwı kerek. Eger mazoklar dus kelgen baǵdarda berilse, natyurmorttaǵı buyımlardıń kóleminiń formaları durıs sáwlelenbey qaladı. Mısalı: Gezlemelerge mazoklar bergenimizde, onıń qarnın boylap aylana iymek mazok qoyǵanımaız maqul, qurma, almalgada sonday formada ayllandırıp iri, kelte mazoklar qoyılǵanı durıs dep bilemen.

Jánede súwret salıwda jaqtılıq refleksler júdá áhmiyetli rol oynaydı. Bir buyımnıń jaqtı jeri túsip turǵan jaǵı ekinshi buyımnıń sayı jerine jaqın tursa, birinshi buyımnıń jaqtılıǵı ekinshi buyımnıń sayı jerinde sáwelenedi, yaǵnıy jaqtılıq refleksi buyımlardıń kólemlik formaların anıǵıraq kórsetiwge imkaniyat tuwdıradı. Anıq ornı tabılıp qoyılǵan blik, natyurmorttı júdá áhmiyetli xızmet atqaradı.

Sebebi, ol buyımnıń materiyallıǵın, kólemin hámde túsip turǵan jaqtılıqtıń reńlerin anaǵurlım bayıtıp kórsetedi. Joqarıda ayılǵan barlıq jumıslardı bolǵannan soń soǵılǵan natyurmortımızdı ulıwmalastırırıwımız kerek. Sebebi, súwret salıw procesinde buyımlardıń detallardıń hár birewine ayrıqsha kewil bólinbese, jiyi ushırasıp turatuǵın kemshiliklerdiń aqıbetinde ekinshi plan predmetleri menen aralasıp turǵan illyziyanı tuwdıradı. Bunday jaǵdaydı durıslaw ushın natyurmorttıń predmetlerine ulıwmalastırıp yaǵnıy hámme buyımlardı baylanısta kórip, arqa plandaǵı tarawlardıń baylanısların salıstırıp ulıwmalastırırıwǵa boladı.

Súwretlew óneri sabaqların jaqsı ózlestirip atırǵan, reńli súwret páni boyınsha kerekli tájiriyeberge iye bolǵan talabalarǵa hám oqıtıwshılarǵa usı qıyınshılıqtaǵı natyurmorttı ılayıq dep oylayman.

Súwret salıwda eskiz hám qaralamalardıń (nabroskalardıń) atqaratuǵın xızmetleri, wazıypaları realistlik súwret salıwdıń maqseti hám wazıypalarınan kelip shıqqan halda birden ámelge

asırıladi. Tiykarınan qaralama (nabroska) hám eskizler sızıw tómendegidey funkciyalardı ámelge asıradı:

1) Oqıw-biliw yaǵnıy tálimiy funkciya. Bul jerde súwret sızıw naturanı, obektti úyreniwge xızmet qıladı, sonday-aq súwret salıwshınıń professionalıq bilim hám kónlikpelerin ósiriwge, dúńyanı, aynala átirapımızdı biliwge, tanıwǵa, izertlewge xızmet qıladı.

2) Dóretiwshilik funkciya. Bunda orınlanatuǵın nabroskalar hám eskizler málim bir kórkem obrazlardı dóretiwge baǵdarlanadı, yaǵnıy súwretin dóretiwshilik, izleniwshilik penen shuǵıllanadı. Onıń sızǵan eskiz hám qaralamalar kórkem shıǵarmanıń baslı obrazı sıpatında dóretiledi.

Sonlıqtanda bul funkciyalardı, olardıń atqaratuǵın maqseti hám wazıypaların biri-birinen ajratıwǵa bolmaydı. Sebebi anıq bir baǵdarǵa iye bolǵan halda bul funkciyalar óz ara tıǵız baylanısta ámelge asıp professional súwretshi ushında, yamasa jańa súwret salıp baslap atırǵan úyrenshikler (qızıǵıwshılar) ushında birdey xızmet etedi.

Sonıń ushında qanday jaǵday bolǵanda da sızılǵan súwret, qaralama (nabroska) hámde eskizler bizdi qorshap turǵan haqıyqatlıqtı ashıp beretuǵın súwretlew óneri shıǵarması yaki súwretlew quralı bolıp qala beredi. Ol súwretiniń oy-pikirin, fantazıyasın, bilim hám kónlikpelerin, sheberliklerin kórsetiliwin tábiyiy kórkem quralı esaplanadı.

Haqıyqatındada tariyxqa kóz juwırtıp qaraytuǵın bolsaq dúńyaǵa tanılǵan ataqlı súwretshilerdiń onlap yaki júzlep sızǵan qaralama hám eskizlerinde joqarıdaǵı aytıp ótilgenlerdiń dáliyliniń guwası bolamız. Olardıń sızǵan qaralama hám eskizlerinde ápiwayı natyurmort janrına tiyisli súwretlerden baslap turmıshlıq janrındaǵı kartinalarǵa islengen súwretler, kóshe kórinisleri, tábiyat kórinisleri, haywan hám quslardıń kórinisleri, arxitekturalıq qurılıslar, tematikalıq kartinalar ushın eskizler, adamlardıń is háreketleri h.t.lardı ushıratıwımızǵa boladı. Ásirese sol jumıslarda psixologiyalıq xarakterler, súwretlenip atırǵan obekt yamasa nárselerdiń ózine tán xarakterli ózgeshelikleri, tábiyat kórinisleriniń ózine saylılıǵı júdá anıq hám dál

orınlanganlıgınıń, haqıyqıy tárizde ashıp kórsete bilgenliklerin kóremiz. Bunday jumıslardı oyanıw dáwiri súwretshilerinen Mikelandjelo, Leonardo da Vinchi, Rafael, Rembrandt, Engr, Delakrua; Rus súwretshilerinen I.E. Repin, V.M. Vasnecov, V.A. Serov, I.I. Shishkin, M.A. Vrubel, N.A. Andreev, B.V. Ioganson, A.M. Laktev, I.I. Brodskiy; Ózbekstan qıl qálem sheberlerinen U.Tansıqbaev, M.Nabiyev, A.Abdullaev, Ch.Axmarov, R.Axmedov, I.Savickiy, Q.Saypov, Q.Berdimuratov, J.Izentaev, B.Serekeev, B.Aytmuratov hám tağı basqada kóplep súwretshilerdiń dóretpelerinde ushıratamız.

Qaralama hám eskizlerdiń kompoziciyalar dóretiwdegi áhmiyetliliđi ayırıqsha. Kompoziciyalar islew procesinde súwretshi (oqıwshı) sol jerdegi waqıya yamasa personajdıń eń xarakterli táreplerin kórsetip bere alıw múmkinshiligine iye. Nabroskanı (qaralamanı) durıs sızıw (sheber orınlaw arqalı tamashagóylerdiń dıqqatın súwrettegi (dóretpedeđi) eń tiykarđı tochkaga (obrazga) qarata aladı.

Naturađa (zattıń ózine) qarap súwret (qaralama) sızıwda súwretshi K.F. Yuononıń áhmiyeti haqqındađı óziniń bahalı pikirlerin bildiredi. Ol qaralama hám eskizler islewdiń sistemalı túrde orınlanıwın, alıp barılıwın aytıp ótedi hám tómendegishe izbe-izlikti islep shıqtı.

1. Adamlardıń bet álpeti (júzi), deneleri hám haywanlar kórinisiniń sxematikalıq qaralama hám eskizleriniń shınıđıwları.

2. Is-hárekettegi hám qozđalıstađı adamlar, haywanlardıń qaralama hám eskizlerin yadtan kóz aldığa keltirip sızıw shınığıwları.

3. Qaralama hám eskizlerdi albom yamasa arnawlı bloknotlarda (dáptershelelerde) sızıp barıwdı ádet etiw.

4. Tabiyat kórinisleriniń qaytalanbas máwritleri, qala ishiniń kórinisleri, atızdağı jumıslar, zavod hám fabrikadağı qubılıslar, temir jol hám aeroport, bala baqshaları hám kinoteatrlar, park bağdağı hám kúndelikli turmıstağı adamlardıń qaralama hám eskizlerin islew shınığıwları.

5. Joqarıda aytıp ótilgenlerdi kollekciya, yağnıy jıynap saqlap barıw ádetlerin, kónlikpelerin ózinde tárbiyalaw.

Usınday talaplardı, kónlikpe hám ádetlerdiń ásirese pedagog oqıtıwshınıń jeke tálim-tárbiyalıq jumıs procesinde qáliplesiwı hám sistemalasıwı úlken nátiyjelerge alıp keledi. Súwretlew óneri páni oqıtıwshısı óziniń pedagogikalıq turmısında: oqıwshılarga temalardı túsindiriwde qaǵıyda hám nızamlılıqlardı úyretiwde, hár bir nárseniń súwretin orınlaw izbe-izliliklerin kórsetip beriwde klass taxtasında súwret albomlarında birneshshe júzlep súwretler sızıp beredi.

Eki úsh buyımlardan dúzilgen natyurmort

Mektep oqıwshılarına qaralama hám eskizler sızıp kórsetiw eń áhmiyetli wazıypa esaplanadı. Pedagogtıń klass taxtasında hám planshetke súwret sızıp kórsetiwı búgingi zamanagóy dáwirde oqıwshılardıń kórkemlik jaqtan bilimlendiriwiniń hám tárbiyalanıwınıń jaqsılanıwın támiyinleydi. Sebebi qálegen taza temanı túsindirip beriw payıtında oqıwshılar tek ǵana túsiniw qoymastan, al súwret sızıwdıń ózine tán usılların hám súwret salıw texnikalarında úyrenip aladı.

Klass taxtasında hám planshette islenetuǵın qaralama hám eskizlerge qoyılatuǵın tiykarǵı talap, bul onıń ápiwayı isleniwı hám túsiniwli bolıwı.

Oqıtıwshınıń klass taxtasında salıp kórsetetuǵın súwretiniń bahalılıǵı sonda, ol tikkeley oqıwshılardıń kóziniń aldında islenedi. Bunda muǵallım oqıwshılardıń kóz aldında islenejaq súwrettiń xarakterli jaqların ashıp kórsetedi, yaǵnıy oqıwshılar súwret salıw waqtında nelerge itibar beriw kerekligin ózlestirip aladı. Klass taxtasınan hám planshetten nátiyjeli paydalanıw arqalı oqıtıwshı súwret salıwdıń qaǵıyda hám nızamlılıqların, yaǵnıy komponovka, jaqtılıq hám sayqa qaǵıydaları, predmetlerdi (buyımlardı) shtrixlaw (qálem menen shtrixlaw) texnikaların, perspektiva nızamlılıqların, reń almasıw qaǵıydaların, tiykarǵı reńler haqqındaǵı maǵlúmatlardı, basqıshpa-basqısh súwret salıw jolların ashıq aydın túsindirip bere aladı. Sonday-aq klass taxtasında sızıp kórsetiletuǵın súwret óziniń isleniw usılına, ózine tán ózgesheligine, óziniń mashqalasına iye.

Klass taxtasındaǵı orınlanatuǵın súwret salıw procesi kitapta kórsetilgen jollar hám usıllar menen sáykes keliwı kerek. Kópshilik pedagoglar klass taxtasında ótilejaq temanıń súwretin sızıp aladı, al sońınan túsindirip beredi. Bul metodikalıq jaqtan qáte, sebebi muǵallimniń klass taxtasında salıp kórsetetuǵın súwretiniń specifikası bul sızılǵan súwrettiń hám onı dáliylep beriwshi bayanlamasınıń óz ara tıǵız baylanıslılıǵı. Klass taxtasında sızıp kórsetilgen qálegen nárese, meyli ol tuwrı sızıp bolsın, meyli ol tochka (noqat) yamasa bir buyımniń súlderime, bárı –bir ne ushın hám ne sebepten sızılǵanlıǵın yaqı bolmasa sonday bolıp súwretlenetuǵınlıǵın dárhál dáliylep beriw kerek. Álbette dáslepki waqıtlarda hám sóylep (túsindirip) hám sızıp kórsetiw bir qansha qıyın-shılıqqa túsedı.

Klass taxtasında oqıwshılardıń kóz aldında real súwret salıw arqalı oqıwshılardıń talapshańlıǵı, súwret sızıwǵa bolǵan aktivligi artadı. Oqıwshıda: «Mende ustazımnıń islegenindey etip súwret salsam eken»- degen qızıǵıwshılıq payda boladı. Klass taxtasında shınıǵıwlardı orınlaw waqtında muǵallimniń aldında súwretlerdi durıs metodikalıq jaqtan sızıp kórsetip beriw shártlilikleri turadı. Bunday shártliliklerge tómendegiler kiredi.

- pedagogtıń klass taxtasındaǵı súwretlenetuǵın formanı yaqı súwretti qanday kóriniste hám qaysı formada sızıp kórsetiwı;
- klass taxtasınıń maydanınan tolıq hám durıs paydalanıwı;
- súwretti sızıp kórsetiw payıtında pedagogtıń ajratılǵan waqıttı belgilewi.

Klass taxtasında sızıp kórsetilgen qaralama óziniń ápiwayılıǵı hám ıqshamlılıǵı menen kózge túsıwı kerek. Joqarıdaǵı shártlilikke muwapıq qálegen súwretlenetuǵın nárese yaqı buyım kórinisi klass taxtasında turmısta paydalanılatuǵın halatında sızıp kórsetiliwı kerek. Mısalı: beldiń yaqı jabanıń súwretin hesh waqıtta kesesine jatqarıp sızıwǵa bolmaydı, sebebi bul zatlardıń kúndelikli turmısımızda paydalanıw hám jumıs islew tártibi basqasha, yaǵnıy tikke kóriniste.

Sonlıqtan bul (predmetlerdi) nárselerdi ticine yamasa qıyalaw kóriniste súwretlep kórsetiw bir qansha nátiyjelirek hám metodikalıq sızıp kórsetiw jaǵınan durıslıraq boladı. Baslawısh

klasslarda kóplesp hár qıylı miywelerdiń hám palız ónimleriniń súwretin salıw oqıw jobasında kórsetilgen. Sol jerde de geypara nárselerdiń tábiyattaǵı halatın esapqa alıp klass taxtasında súwretlep kórsetiw pedagog ushın ulken rol oynaydı. Mısalı: qawınıń hám palawqabaqtıń súwretin tigrine súwretlew, alma hám shiye miywelerin kesesine sızıp kórsetiw metodikaǵa tikkeley qarsı keledi. Sebebi tábiyatta qawın hám palawqabaqlar jer bawırlap, atızda tóselip ósedi, al alma hám shiyeler terekte asılıp tikke halda ósedi. Bul súwretlerniwlerdiń metodikalıq jaqtan durıs isleniwı oqıwshılardıń obektiv bilim dárejesiniń keńeyiwine alıp keledi. Geypara oqıtıwshılar bunday nárselerdi itibardan shette qaldırıp ketedi, sebebi qálegen súwretti uqsatıp salsaq jeterli,- dep oılaydı. Al oqıwshılar bolsa har bir nárseniń tábiyatta ushırasıwı hám turmısımızda paydalanılıwı haqqındaǵı keń maǵlıwmatlarǵa iye. Demek, solay eken, klass taxtasındaǵı súwretlerdiń durıs sızılıp kórsetiliwi oqıwshılardıń dúnya qarasın keńeytedi, bilim alıwın ańsatlastıradı. Sonday-aq oqıtıwshı qálegen salınajaq súwret hám oǵan qosımsha maǵlıwmatlar haqqındaǵı sızıp kórsetiwlerdi orınlaw payıtında bazıbir qaǵıyda hám nızamlılıqlarǵa ámel qılıwı, boysınıwı kerek. Mısalı: ótilip atırǵan taza temaǵa baylanıslı eń tiykarǵı súwret klass taxtasınıń orayında islenedi, al oǵan qosımsha geypara maǵlıwmatlar ushın súwretleniwler klass taxtasınıń orayınan shepte, yaǵńıy óń yamasa shep qaptallarında sızılsa talapqa muwapıq boladı.

Sonıń menen birge oqıwshılarǵa kórsetilgen kórsetpe ushın sarp etilgen waqıtta sheklep alıw kerek, sebebi ámeliy sabaq waqıtında oqıwshılar óz betinshe jumıslardı, tapsırmalardı orınlawları kerek boladı.

Geypara oqıtıwshılar taza temaǵa baylanıslı túsinikler, kórsetpeler beriw procesinde klass taxtasında sol nárseniń súwretiniń pitken kórinisin súwretlegisi keledi. Biraq bul arqalı oqıwshılar ushın ajratılǵan ámeliy jumıs islew waqıttan uttıradı. 2-3 minuttan aspawı kerek. Mısalı: qálegen nárseniń durıs súwretleniwiniń qaǵıyda hám usılları yamasa onıń ulıwma formasınıń (kórinisiniń) dúzilisin sızıp kórsetse jetkilikli.

Demek klass taxtasında sızılğan súwret átirapımızdağı qorshağan ortalıqtı, ondağı adamlardı, hawanatlardı, tábiyattı, zatları yamasa nárselerdi obektiv súwretlew sırların úyretedi. Sonıń menen birge súwret sızıwǵa úyretiw metodikasınıń tiykarǵı bir bólegi esaplanıp, búgingi zamanagóy jaǵdayda ol oqıwshılardı kórkemlik jaqtan bilimlendiriwdiń hám tárbiyalanıwınıń jaqsılanıwın támiyinleydi.

Ásirese súwretshi pedagog hár bir nárseniń dál hám anıq kórinisin júdá tez waqıttıń ishinde oqıwshılardıǵa eń bir ózine tán ózgesheliklerin, xarakterli belgilerin haqıyqıy kóriniste sızıp kórsete alıw uqıplılıǵına iye bolıwı kerek. Sonday-aq ullı súwretshilerdiń sızılğan qaralama hám eskizlerin talqılap beriw onı hár tárepleme bahalaw jumısları da oqıwshılardıń bilim hám kónlikpeleriniń rawajlanıwına, súwretlew óneri tarawındağı jetiskenlikleriniń elede joqarılawında da úlken rol oynaydı.

Naturaǵa (zattıń ózine) qarap súwret salıwda eskiz hám qısqa múddetli qaralamalar islew súwretlew óneri pániniń tiykarǵı túrleriniń biri bolıp esaplanadı. Bul sabaqlarda oqıwshılar kóz aldına kórinip turǵan nárseler hám zatlardıń súwretin saladı. Zatlardıń ózine qarap súwretin salıw oqıwshılarda nárese hám hádiyselerdiń ózine tán ózgeshelikleri esaplanǵan kórinisi, forması, kólemi, ólshemi (proporciyası) reńi, fakturası hám keńisliktegi ornın biliw uqıplılıqların hám qábiletlerin ósiredi. Ásirese zattıń ózine qarap súwretin salıw sabaqlarında oqıtıwshı ózin tómendegilerge qaratuwı maqsetke muwapıq:

- oqıwshılardıń naturanı kóre biliwine ondağı tiykarǵı ózgesheliklerdi, eń xarakterli táreplerin súwretley alıwına;
- zatlardıń konstruktivlik dúzilisin hám formasın durıs analizlep onıń dál súwretin sala biliwge;
- súwret salıwdıń tiykarǵı qaǵıydaları hám nızamlılıqların, perspektiva, komponovka, kompoziciya, jaqtılıq hám saya reń tanıw haqqındağı bilimleriniń ózlestiriluwine;
- obrazlı oy-pikir júritiwdi rawajlandırıwǵa itibar beriwı kerek.

Naturaǵa qarap súwret salıwda oqıwshılar zattı durıs talqılap, onıń súwretin dál hám anıq sala alıw uqıplılıǵına iye boladı, sonday-aq bul ulıwmalıqtan mayda bóleklerge hám mayda

bóleklerden ulıwmalıqqa ótiw qáğıydasınıń ámelge asıwında óz nátiyjesin beredi.

Zattıń ózine qarap súwretin salıw sabaqları ádette uzaq waqıt dawam etetuǵın tapsırmalar (1-2saat) hámde qısqa múddetli tapsırmalar (qaralamalar) salıp ámelge asıraladı.

Oqıtıwshı naturanı kóre biliw onı qaysı geometrik formada (kóriniste) ekenligin ańlaǵan jaǵdayda hám ayırım waqıtlarda sol zatqa tán bolǵan xarakterli belgilerdi anıqlay biliw júdá qospalı process ekenligin, jáne de bul jumıstı oqıwshılar muǵallimniń tikkeley basshılıǵısız orınlay almaytuǵının esapqa alıw kerek. Sebebi zattıń ózine qarap súwretin salıw sabaqlarında geypara oqıwshılar naturanı túsine almaytuǵın jaǵdayları da ushırasadı. Bul jaǵday kóbinese salınatuǵın zat xarakterli kóriniste qoyılmaǵanlıqtan júz beredi. Nátiyjede oqıwshılardıń salǵan súwretlerinde zatlardıń óz ara ólshem qatnasları (proporciyaları) hádden tıs buzıladı, onıń bólekleri óz ornın taba almaydı, hátte ayırım bólekler súwretten túsip qaladı. Sol sebepli naturaǵa qarap súwret salıwda tómendegilerge itibar beriw kerek:

– natura ushın tanlangan zattı ózine tán ózgesheligine say halında qoyıw kerek;

– salınatuǵın zat hámme oqıwshılar ushın anıq kórinip turıwı shárt;

– zattıń ózine tán ózgesheligin (xarakterin) súwretlep, talqılap, túsindirip beriwde oqıtıwshınıń sózi, aytıp berip atırǵan maǵlıwmatları tiykarǵı rol atqarıwı kerek.

Demek oqıwshılar zatlardıń ózine qarap súwret salıw procesinde eskiz hám qısqa múddetli qaralamalar orınlaw boyınsha belgili uqıp hám kónlikpelerge iye boladı, olardıń súwretlew ónerine bolǵan qızıǵıwshılıǵı qalıplesedi hám rawajlanadı.

Biz kúndelikli turmısımızda hár qıylı ósimlikler dúnyasınıń kórinisi menen súwretlew óneri arqalı kóz aldımızda keltiremiz. Degen menen tolıq mánisindegi realistlik súwretelw arqalı olardıń tolıq mánisin túsindiriw bizdi qorshap turǵan ósimlik dúnyasını anıq bilmey turıp súwretlew qıyınraq boladı. Hár qanday ósimliklerdiń ózine ılayıq forması razmeri japıraqlardıń hár belgili

degen menen olardı tolıq úyreniw xarakterlep beriw arnawlı sızılma súwretler arqalı múmkin emes, sonlıqtan eń xarakterli ósimlik ushın tán bolǵan formanı beriwimiz múmkin. Ósimliklerdiń japıraǵın súwretlew waqtında birden onıń ulıwma formasına qanday geometriyalıq figuraǵa uqsaslıǵına itibar beriledi. Kópshilik jaǵdayda japıraqlar rombıǵa uqsas úshmúyeshli formada tórtmúyeshli, ellips formada bes múyeshli fikus japıraǵın palmalardıń japıraǵınıń bir sirenniń, almanıń, smorodınanıń, júzimniń japıraǵın alayıq. Onnan soń japıraqlardıń ortasındaǵı ózegin alsaq bul japıraqtı ekige bólip turǵanday seziledi. Japıraqlardıń ulıwma formasın sızıp bolǵannan keyin onıń ishki bólekleri teńdey jaylasqan bolıwı kerek. Olar haqıyqıy japıraqqa uqsasǵan sarı tolıq islewi kerek. Eger japıraқтаǵı kórinisler simmetriyalı bolsa olardı birdey etip sızıladı. Hár japıraqtıń xarakterlerin tereńirek bergimiz kelse ol waqıtta onıń súwreti tez sızıladı da keyinirek formada beriledi. Bir neshe biremshı japıraqlardıń kórinislerin sızǵannan keyin ala olardı shaqalar menen baylanıstıramız. Bunday waqıtları barlıq japıraqtıń formaların tolıq ornına keltiremiz dep háreket etpey-aq shaqadan japıraqtı baratuǵın baylanısp turıwına itibar beriw kerek. Bunday waqıtları hár qıylı aǵashlardıń túrine qarap japıraǵı qalay jaylasadı soǵan itibar beriw kerek. Ósimliklerdiń japıraǵın sızǵan waqıtta onıń ulıwma formasına shaqalarda jaylasıwına itibar beriledi. Al palız eginlerin, miywelerdiń súwretlerin sızıwda olardıń formasına itibar beriledi. Olar kóbinese geometriyalıq kórinisilerge uqsaydı. Degen menen olardıń kópshiligi tiykarınan shar formada bolıp keledi (alma, shiye, júzim, granat, sveklo, ğarbız). Sonıń menen bir qatarda palız eginleri miywelerde konusqa uqsasǵan formada boladı. Geshir, almurt, rediska, burışlar piramidaǵa uqsaydı. Sonlıqtan bunday obektlerdi sızǵan waqtında geometriyalıq figuralardıń formasına paydalanamız. Bizde belgili bolǵanıday cilindrge uqsasǵan basqada geometriyalıq formaları sızıp olardıń gorizontta qanday jaylasıwına itibar berilip sızıladı. Sonday-aq ovosh hám palız eginleriniń formaların sızǵanda soǵan itibar beriledi. (geshirdi, burıştı, almurttı.) Olardı sızǵanda túbinen jaylasıwına

uzınlığına, enine ulıwma kólemine aylanasına itibar beriledi. Keyingi ekinshi etapta hár miyweniń ovoshtıń ózine tán xarakterlerin súwretlew kerek olardıń qay jerinde oyıǵı bar qay jerleri tompayǵan forması qalay jıńishke jerlerine itibar beriledi. Geshirdiń, kapustanıń, almanıń formaları keltirilgen. Bul obektlerdiń hár qıylı jaǵdaylarda jaylasıwın, orınlasıwın súwretley otırıp olardı ulıwma xarakterlew menen birge dıqqat penen olardıń bir-birinen ayırıp turatuǵın belgilerin kórsete biliwi kerek kóbinese palız eginlerin miywelerdi súwretlew waqtında birgelki sıızıqların paydalanamız. Bulardı sıızıwdıń ápiwayılıǵı olardıń sırtqı ortalıǵı kórinislerin formasın sızıw arqalı ámelge asırıladı. Shaqalardaǵı miywelerdi súwretleytuǵın bolsaq bir neshe gruppadaǵı palız eginlerin, miywelerdi súwretlew anaǵurlım quramalı boladı. Olardı súwretlewde olardıń bir-biri menen baylanısatuǵının kórsete alıw miywelerdiń súwretlew arqalı ámelge asırıladı. Bul jerde hár qıylı miywelerdiń gruppalanıwın ózimiz jaqsı sızıwımız kerek. Xarakterlew barısında onıń hár túrli ekenligin kórsete biliw kerek. Mısalı almanı súwretlegen waqtında óz aldına ósiwide múmkin. Sonıń menen bir qatar basqa miyweler birge ósiwi múmkin. Shiye menen ǵoza penen bolsa bir neshshesi birge ósedı. Al júzimniń solqımı bolsa ol konusqa uqsap jaylasadı [18; 32-33].

Miywelerdi shaqaları menen birge súwretlegen waqtında olardıń ulıwma kórinisine japıraqlarına, shaqalarına itibar bere otırıp miywelerdiń jaylasıwın japıraqlarda kórsete biliw kerek. Bulardıń gruppada bolıp proporciya jaǵdaylarda jaylasqan sırtqı ortalıǵı kórnislerin súwretley otırıp bólek miyweniń ózinde kórsete biliwi kerek. Egerde güllerdi sızatugın bolsaq olardıń formasına juda hár qıylı ekenligin kórsetiw kerek. Bulardıń eń apiwayısı bir neshe qabatlardan turatuǵın teppe teń jaylasatuǵın bir oraydan shıqqanday bolıp kórinedi. Bunday güldiń qatarlarına almanıń gülin hám basqada mısallardı kórsetiwge boladı. Degen menen olardıń japıraqları teńbe-teń jaylasqan. Roza, astra, gortenziya, georgina, klyuberge uqsaganları shar formada boladı. Súwretlerdi sızǵanda, sızıw barısında eń áhmiyetlisi olardıń reńine itibar beriw ayırım güllerdiń hár bir japıraqlarınıń hár qıylı

reńde bolıwı múmkin. Gúllerdi sıızǵan waqtında jáne bir áhmiyetlisi olardı sıızǵan waqtında qalay bir-birine birigip turǵan bir gúlme, eki gúlme yakı úshgúldikime? Ayırım gúller bir neshe gruppada bolǵan yarım shar cilindrge uqsǵan bolıwı múmkin. Siren, sheremika, ploksı, al gladıalslar óz aldına bir kórinis payda qıladı. Olar bir shaqaǵa dizilgende bolıp bir -biriniń izinen jaylasıp bir-birinen tús aladı. Bunday súwretlemiń júdá qızıqarlı túri gúldey etip sıızǵanlıǵın biz Bine Brubl súwretlerinde kórsetiwge boladı. Leningradtaǵı rus muzeyiniń zalına kórinis keltirdi. Bunda úlken zaldıń kórinisi keńligin kórsetiw menen bir qatarda súwretlew usılı ulıwma kóriniste súwretlew menen birge bul jerdegi hár bir bólek nárseniń kórinisinde esten shıǵarmaǵan. Mısalı: Aldı menen bul kartında diywaldıń kórinisi kóriniw menen birge ol jerde jaylasqan úlken kartinalar kórinedi. Jánede bir neshe gruppada kishkene súwretler olardıń ayırım detallarına shekem súwretlengen. Bul jerde barlıq gorizental paralell sıızıqlar kartinanıń anıq formasın kórsetedi. Al endi planda súwretlengen kórinislerin zatlar bul nárselerdiń ne ekenligin anıq hám tolıq kórsetken jáne bir ayt ketetuǵın nárseni bul jerdegi jarıqlıq kórininiń anıq kórsetken. Ayırım kartinalardı sıızǵanda jarıqlarınıń eki jaqtan túskenligin geyde onnanda kóp táreplerden tawıp turǵanlıǵın kórsetedi. Ayırım kartinalardı sıızǵanda jaqtılıqtıń qayjaqqa túsip turǵanlıǵın kórsetip beriw súwretlew sistemasında úlken áhmiyetke iye.

Keleshek jaslardı tárbiyalaw-tariyxqa kóz juwırtıp qaraytuǵın bolsaq, algashqı dáwirlerden-aq baslanǵan. Lekin ol waqıtları bul process adamlar seziminde sanasız túrde rawajlanıp kelgen. Qanday bolıwına qaramastan tárbiyalaw usılları waqıttıń ótiwi menen turaqlı túrde dawam etpekte.

Kórkem óner insanıyat tariyxında barmıqlıq jetekshı orındı ıyelep kelgen. Adamzat payda bolıwınan baslap, onıńmenen birge ómir súrmekte. Eń áyyemgi zamanlardaki jasaǵan waqıtlarda taw úngirlerine, taslarǵa sıızılǵan súwretlerde ápiwayı sada ómirindegi waqıyalar, hádiyseler, tábiyiy qubılıslar ápiwayı súwretlerde tábiyiy boyawlar menen sıızılǵanın kórsetiwshi estelikler bar. Bul súwretlerde adamlar átirapındaǵı bolıp atırǵan qubılıslardı ,

waqıyalardı óziniń túsiniwi, qabıl etiwı , kózqarasları, alğan tásirleri, sezimleri arqalı súwretley alğan. Erteдеgi ómir, onıń kórinisleri adamzat tariyxındaǵı dáslepki xudojnikler ushın onıń átirapındaǵı kórinislerdi súwretlewge qızıǵıwshılıq, qushtarlıq, háwestiń oyanganı tań qalarlıq hádiyse hám olardıń usı qızıǵıwshılıǵınıń payda bolıwı hám keyinshelik rawajlanıp baslawı adamzat ushın úlken jetiskenshiliklerdiń baslaması bolıp esaplanadı. Sebebi usı baslama mádeniyattıń rawajlanıwı túrtki boldı hám ásirler dawamında quramalastırıp, elede sulıw, dábdebeli, saltanatlılıqtı júzege keltiriwshi, adamzat turmısınıń ruxıy baylıǵınıń bir bólegi bolıp xızmet etedi. Waqıt ótken sayın bul qubılıs rawajlanıp bardı hám óz nábwetinde túrli jaǵdaylarǵa, oy-órisine juwap beriwshi, sezimlerdi keltirip turıwshi hámde turmıstıń ózine tán bolǵanlıǵın ajıralmas jaǵday bolıp tanıldı. Bul rawajlanıw adamǵa ruwxıy azıq, estetikalıq ráhát baǵıshlawshı kúshke iye.

Kórkem óner adamzat tariyxında bir neshe túrge bólinip úyreniledi. Bunda kórkem óner tiykarınan muzıka, ayaq oyın (xoreografiya), teatr, súwretlew óneri, qosıq aytıw bolıp bólinedi. Bul bir birinen ózleriniń orınlanıw hám qabıl etiw, tásir etiw jay jaǵdayı menen ajıralıp turıwı menen birge ayırım jaǵdaylarda bir-birin tolıqtırıwshı, bir-biri menen baylanıslı túrde xızmet etiw múmkin. Mısalı, teatr ónerinde usı jaǵday júzege kelgen. Bul jerde kórkem ónerdiń bir neshe túrleri birgelikte jumıs alıp baradı: dramaturgiya, ádebiyat, muzıka, xoreografiya, súwretlew óneri, vokal h.t.b.lar.

Súwretlew óner ulıwma kórkem óner túrleriniń biri bolıp, bul óner bir neshe túrlerden ibarat. Bul túrlerge jıvopis, grafika, teatr dekoratsiyası, skulptura, arxitektura, dekorativ qol óneri túrleri jatadı. Bul súwretlew óneri túrleri ózleriniń jumıs islew baǵları, materialı, demonstraciyaıq ózgeshelikleri menen bir-birinen ajıralıp turadı. Súwretlew óneri túrleri hár qıylı janlarda orınlangan jumıslar arqalı qabıl etiledi.

Mısalı, jıvopis tiykarınan túrli reńlerdegi boyawlar járdeminde jaralatuǵın kartinalardı payda etedi. Jıvopiste materiallardıń bir qatarı qollanıladı. Oǵan qaǵaz, karton, tawar júzesine akvarel,

guash, tempera, akvarel boyawlar, mayli boyaw qusağan boyawlar túrlerin qollanıw arqalı jıvopis dóretpeleri orınlaw múmkin.

Grafikalıq jumıslardı onıń jaratıw ushın qollanılgan materiallarınıń ózgesheliklerinen dárhál tanıw múmkinshiligi bar. Grafikalıq kompoziciyalar reńli hám túsli bolıp, stanoklı grafika da óziniń reńlilikigi hám tek túsleri menen sulıw kórinislerdi júzege keltiriwi múmkin. Bunda reńler onsha kóp bolmaydı, al túsler múnásibetleri arqalı júzege kelgen kompoziciyalar bolsa jaqtılıq saya kórinisleriniń sheberlershe kórsetiliwi menen kózge taslanadı. Solay bolsa da, grafikalıq jumıslar jıvopis boyınsha islengen kartinalardan qalıspaydı hám óz náwbetinde bul dúrdanalar tamashagóy ushın júdá tásirli boladı. Grafikalıq jumıslardı tiykarınan akvarel, tush, pero, qálem, sous, sangına, kómır, pastel qusağan jumıs materialları arqalı qollanıp orınlardı. Grafikalıq jumıslar stanoklarda da orınlanadı. Stanoklı grafika túrlerine litografiya, linografiya, ofort, ksilografiya qusağan grafikalıq jumıslar kiredi.

Súwretlew óneri túrleriniń jáne biri bul- teatr dekoratsiyası. Óziniń ataması menen bul súwretlew óneriniń túri teatr menen baylanıslı ekenligin ańlatadı. Teatr dekoratsiyası tiykarınan teatr sahnasın bezew, personjanlardıń lipasların orınlaw, hátteki teatr grimlerin de óz ishine aladı. Teatr xudojnikleri teatr dekoratsiyaların islew ushın ádebiyat, tariyx, etnografiya, mifologiya, kórkem ónerdiń bárshe tarawları, dizayn, arxitektura hám basqa da tarawlardıń ózgesheliklerinen xabardar bolıwı tiyis. Sebebi sahnada qoyılıp atırған spektakl yaki koncert baǵdarlamasınıń baǵdarı sjueti, mazmunı tamashagóylerge xudojniktiń kórsetken kórinisleri arqalı tásir etedi. Sonlıqtanda teatr xudojniginiń juwapkershiligi tamashanıń, teatr postanovkasınıń qanday dárejede qabil etiliwine úlken tasir jasaydı. Teatr xudojnikleriniń eskizleri óz aldına dóretywshilik baǵdarında islengen ameliy jumıs retinde de kórgizbelerge qoyılıwı múmkin.

Skulptura óz aldına súwretlew óneri túri bolıp, ol da óz náwbetinde hár qıylı túrlerge bólinip ketedi. Eń baslı jaǵday – bul

skulptura domalaq hám relif kórinisinde boladı. Skulptura hár qıylı materiallardan –tas, mramor, bronza, aǵash, gips, ılay hám basqa da túrlerden isleniwi múmkin.

Dekoratıv qol óneri óz ishine kóplegen jaǵdaylarda jaratılǵan jumıslardı kirgize aladı. Onıń islew texnikası hám materallarınıń túrleri sheksiz. Bunda baslı jaǵday bul- dóretiwshiniń maqseti, jumıstıń kórinisi, jaǵdayı, mazmunı belgileniwi kerek. Sonday-aq, bul jumıslar kútá tásirli bolıwı, tamashagóy tárepinen durıs qabıl etiliwi názerde tutilǵan. Tiykarǵı dekoratıv qol óneri túrlerinen aǵashqa naǵıs oyıw, ganchqa naǵıs oyıw, mıskershlik, gúlálshılıq, kesteshilik, gilemshilik, kórkem shishe hám basqa da kóplep materiallardı qollana turıp túrli mazmundaqı kompoziciyalardı islew múmkin.

Súwretlew óneri jumısları hár qıylı janrlarda orınlanadı. Bul janrlar hár qıylı kórinislerdi, túsiniqlerdi júzege keltiredi. Súwretlew óneri túrleriniń derlik barlıǵı usı janrlarda jumıslar alıp barıwǵa baǵdarlanǵan.

Solay etip, súwretlew óneri janrlarına portret, natyurmort, peyzaj, turmıslıq mazmundaǵı kartinalar, mifologiyalıq, tariyxıy (tariyxıy - etnografiyalıq) batalnıy, yaǵnıy urıs kórinislerin súwretlewshi, morenistlik –teńiz kórinislerin súwretlewshi, animalistlik – quslar, haywanlar, balıqlardı súwretlewdi janrlar kiredi. Usı janrlarda jaratılǵan kóplep kartinalar ózleriniń kórnisleri, mazmunı, táseri, reńleri yaki basqa da jumıs islew texnikaları, materialları arqalı tamashagóylerge túrli jaǵdayda tásir etiwı seziledi. Bul janrlar bir qaraganda dárhál kózge taslanadı, tek ǵana syujetli kompoziciyalardaǵı súwretlenip atırǵan waqıyalardıń mazmunı dárhál ashılıp sezilmey qalǵan tágdirde onıń tariyxıy yaki mifologiyalıq, turmıslıq yaki tariyxıy ekenin anıqlaw kerek boladı. Al, qalǵan basqa janrlardı tamashagóy dárhál, bir kóriwden-aq tanıp alıwı sózsiz.

Portreti janrı xudojniklerdiń dóretiwshiliginde kóp ushırasadı. Bul janrda jaratılǵan jumıslarda tiykarınan insan bet-álpeti, kelbeti, tulǵası súwretlenedi. Portret janrı arqalı xudojnik birer-bir adamnıń sırtqı ulıwmalıq kórinisleri, kiyim-kenshegi, jaǵdayı, tulǵası hám kelbetiniń ózgesheliklerin súwretlew menen birge usı

adamniñ xarakterli jaǵdayların, minez-qulqı, emocional kórinisi, milliy ózgesheligi, hátte ayırım is-háreket hám basqa da atributları arqalı onıñ qızıǵıwshılıǵın, kásibien de kórsetip, ilajı barınsha tolıq ashıp beriledi. Portret janrı da túrli kórinislerde boladı. Bunda portret ápiwayı yaqı quramalı, úyreniw, baqlaw maqsetinde jáne sezimtalı bolıwı da múmkin. Sonday-aq, portret tariyxıy, ápsanalıq (mifologiyalıq), milliy-etnografiyalıq, zamanogóy kórinislerde de súwretleniwı múmkin.

Portret adam bası, bet-ápeti kórsetilgen, kókiyegine shekem, belge shekem, yarım figura hám tolıq figuralı kórinislerde súwretlenedi. Sonıñ menen birge portret aldı tárepten tolıq kórinip turatuǵın –fas, qaptaldan kórinetuǵın –profil, tórtten úsh kórinisli burılısta bolıwı múmkin. Kórkem óner tariyxında portret mısalları kóplep ushırasadı: Leonardo da Vinchi «Jakonda», Rembrandt «Sáske portreti», «Avtoportret», Rubens «Shuba», V.Serov «Quyash nurları menen jaqtılantırılǵan gúz», «Shabdal uslap otırǵan qız», V.Surikov «Avtoportret», V.Vasnevov «Ivan Gorzniy» U.Tansıqbaev «Avtoportret», «Uzbek portreti», M.Nabiyev «Beruniy», «Amir Temur» A.Abdullaev «K.Yashin», Ch.Axmarov «M.Turǵunbaeva», «Zulfiya» «X.Nasırova» Q.Saipov «Zaure portreti», J.Izentaev «Avtoportret», «T.Jumamuratov», «I.Yusupov», «X.Embergenov», B.Aytmuratov «Ernazar alakóz» hám basqa da kóplegen mısallardı keltiriwge boladı.

Natyurmort janrı súwretlew ónerinde tiykarǵı orındı iyeleydi. Ol «Jansız ómir» degendi ańlatadı. Sonlıqtanda bul janrda súwretlengen kartinalarda buyımlardı, zatlardı, nárselerdi – miyweler, güller, turmısımızda qollanıp júrgen bárshege tanıs bolǵan zatlarıñ súwretlengenin kóriwge boladı. Bunda islengen kartinalarda átirapımızdaǵı buyım hám zatlarıñ kólemleri, formaları, bir-biri menen úylesimligi reñler hám túsler arqalı kórsetiledi. Natyurmort janrındaǵı kartinalar hár qıylı mazmunda, kórinislerde, hár qıylı temada, túrli maqsette orınlanıwı múmkin. Natyurmort túrleriniñ hár qaysısı óz aldına maqsette túrli kórinislerde, materiallarda islew usılları arqalı islenedi. Natyurmort islewdegi tiykarǵı maqset – bul insan ómirindegi túrli kórinislerdegi buyım hám zatlarıñ gózzallıǵın kórsetiw bolıp

esaplanadı. Natyurmort islew arqalı «jansız dúnyanı» janlandırıw múmkin. Natyurmort buyım hám zatlardıń ómirin kórsetiwshi janr. Natyurmort óz aldına janr sıpatında belgili bolıp ǵana qoymastan, basqa janrlardıń mazmunın ashıp beriwde de úlken rol oynaydı. Portret janrında obrazdı tereñirek ashıp kórsetiwde natyurmort járdem beredi. Zárúr bolǵan kórinislerdegi zatlar súwretlenip atırǵan obrazdı xarakterin, qızıǵıwshılıǵın, jasaw tárizi, kásibi tuwralı tolıq maǵlıwmat beredi. Sonday-aq, natyurmortta tek ǵana buyımlar súwretleniwi boyınsha da adam tuwralı maǵlıwmat bere aladı.

Natyurmort janrı Ispaniyada hám Gollandiyada payda bolǵan, al sońın ala túrli mámleketlerdiń qıl qálem sheberleri natyurmort islewdi óz jumıslarında sáwlelendire basladı. Hár bir eldiń xudojnikleri ózleriniń átirapındaǵı kórinislerdi súwretlegenı sebepli milliy buyımlardan ibarat bolǵan natyurmortlar payda boldı. Milliy buyımlardan postanovkalarda burın úrdis bolǵan buyımlar qollanıladı.

Súwretlew ónerinde peyzaj janrında jaratılǵan kóplep kartinalar belgili.

Bunda tábiyat kórinisiniń hár qıylı jaǵdayları, gózzallığı, xarakterli kórinisleri táriyplenedi. Peyzaj janrında hár qıylı úlke, jıldıń máwsimleriniń kórinisleri, ózgeshelikleri, sonday-aq, tábiyattaǵı qubılıslar – aldınǵı waqıt, tús payıtı, kesh, kún batis qusaǵan, bultlı kúl, quyashlı kún, jawın, qar, báhárdegi samal jáne awıl kórinisi, dárya boyı, qala kórinisi, taw kórinisi hám taǵı basqa da kóplegen kórinisler peyzaj túrleri esabında kórsetiliwi múmkin. Peyzaj – bul tek ǵana tábiyat kórinisin túrli reñler járdeminde kóshiriw bolıp qalmastan, bul tábiyǵıy jaǵdayǵa avtordıń sezimleri, tásirleri, túsiniqleri, baha beriwı, qabil etiwı arqalı qandayda bir emocionallıq tásirlerdi payda etiwshi jaǵdaylarda súwretleniwi kerek. Peyzaj tematikalıq bolıwı da múmkin. Kóplegen xudojniklerdiń kartinalarında xujodniktiń óziniń tásirleri, kózqarasları, keypiyatı súwretlenedi. Bunda tábiyǵıy jaǵdaylar hám kórinislerge xudojniklerdiń baylanısın kórsetiwge háreket etedi.

Reñlerdiñ úylesimligin durıs taba alıw peyzaj islewde úlken áhmiyetke iye. Sebebi tábiyattağı reñler ırğaqları menen akademiyalıq realistik súwretlew jollarınıñ úylesimligin kórsetiw úlken sheberliktiñ dáliyli bolıp tabıladı. Hár bir xudojnik óziniñ dóretiwshiliginde peyzaj janrında jumıslar islew menen shuǵıllanadı. Átiraptağı ren-báreñlilik, gózzal tábiyat olardı kartına jaratıwǵa jol ashadı, olardı ilhámlandıradı, qızıǵıwshılıǵın oyatadı. Xudojniklerdiñ peyzaj janrındağı kartinaları óziniñ ayrıqshalıǵı, gózzalıǵı, jaǵımlı hám unamlı tárepleri menen tamashagóylerdiñ diqqatın ózine tartadı. Ápiwayı insanlar tábiyattıñ gózzallıǵın tábiyǵıy jaǵdayda kórmewi múmkin, yaǵnıy itibar bermewi múmkin. Olar ushın tábiyat bul átiraptağı ortalıq, turmıstağı kúndelikli jaǵday bolıp seziledi. Al, xudojnik bul ápiwayılıqtıñ gózzallıqtıñ kórsetkishlerin izleydi hám óziniñ kartinalarında reñler járdeminde kórsetip beriw uqıbına iye. Usı uqıbı arqalı ol kartına jaratadı, al tamashagóy bolsa kartinalardı tamashalap, usı gózzallıqtı sezip, emocional hám ruwxıy azıq hám ráhátleniw sezimlerin oyatadı. Sonıñ ushında peyzaj janrındağı kartinalar júdá jaqsı qabil etiledi.

Xudojnikler hár qıylı aǵımlarda jumıs isleydi hám peyzaj kórinisleri de túrli kórinislerde jaratıladı. Olar tábiyǵıy kóriniste, al geyde dekorativ yaki basqa túrli aǵımlar principlerindeki usıllar arqalı da jaratılıwı múmkin. Mısalı, belgili rus xudodniklerinen Shıshkin, Livitan, L.Perov, V.Surikov, N.Kramskoy, M.Kustodiev, V.Reshetnikov, N.Ge, V. Ivanov qusaǵan talant iyeleriniñ kartina-larında turmıslıq kórinisler reñler arqalı táriyplengenin kóremiz.

Peyzaj sheberi U.Tansıqbaevtıñ keyingi dáwirlerdegi jumısları peyzaj islew usılında jaratılǵan. Bunda reñlerdiñ tábiyǵıy úylesimligi qandayda bir saltanatlılıqtı júzege keltiredi.

Ol jaratqan «Chirchiqta», «Birinshi mulla», «Sırdáryada báhár» kartinaları mine usınday táriyplenedi.

A.Utegenovtıñ jumıslarında Qaraqalpaqstan úlkesiniñ ayrıqsha kórinisleri xudojnik átiraptı qalay qabil etip, qanday tárizde kórgen bolsa solayınsha súwretlegen, biraqta kartinalar tábiyattıñ hasıl áhmiyetin durıs hám anıq bildire aladı. Onıñ

«Shaxamandaǵı awıl», «Qazaqdárya», «Salmanıń boyında», «Awıl kórinisi» hám basqada kóplegen kartinaları onıń dóretiwshiligindegi ózgesheliklerin anıq kórsete aladı.

Xudojniklerdiń derlik bárshesi birgelikli bir syujetke iye bolǵan, belgili maqsette jaratılǵan turmıstı súwretlewshi kartinalardı jaratıwǵa háreket etken. Bul súwretlew ónerindegi turmıstı súwretlewshi janr bolıp esaplanadı.

Usı janrda jaratılǵan kartinalarda turmıstaǵı túrli waqıya hám hádiyselerdi úzindiler kórsetiledi. Buǵan mısallar júdá kóp ushırasadı. Bunday kartinalarda bolıp atırǵan hádiyselerge avtordıń qatnası súwretlenedi hám tamashagóy bul kórinisti avtordıń «táriyplewi» arqalı qabıl etedi. Bunday kartinalar óziniń mazmunı menen júdá qızıqlı bolıp, kartina aldındaǵı tamashagóy waqıyaǵa uzaq waqıt dawamında tigilip qarap qalǵanın sezbeyde qaladı.

Mifologiyalıq janrdaǵı kartinalarda, ápsana, ertek, mifler, dástanlar, ańızlar mazmunınan kórinislerdi tematikalıq kompoziciyalarda súwretlenedi. Mifologiyalıq janrda kartina islew ushın xudojnik miflerdi jaqsı biliwi kerek. Bunday mazmundaǵı kartinalar ótken ásirlerde jasaǵan xudojniklerdiń dóretiwshiliginde kóplep ushırasadı. Buǵan mısallar júdá kóp. Rembrandt «Danaya», Tician «Áwliye Sebastyan», «Mariya – Magdalenanıń táwbesi», Tician «Úsh Graciya», «Veneranıń tuwılıwı», M.Ivanov «Kisustıń adamlarǵa kórinıwi», V.Serovtıń «Noyada» hám basqa da kóplegen kartinalar. Kóplegen mifologiyalıq kartinalarda ápsanalıq personajlar, fantastikalıq maqluqlardıń súwretleniwiniń kóremiz : V.Vasnevovtıń rus ertek-ańızlarına tiykarlanıp islegen qatar kartinaları bar : «Mástan kempir», «Ushar gilem», «Qasqır mingen shaxzada Ivan», «Ólmes Kashey saltanatı», «Qurbaqa Mashka», «Jer astı patshasınıń úsh qızı», «Úsh bahadır» hám taǵı basqa syujetli kompoziciyalar.

Animalistik janrda xudojnikler haywanlar, quslar, balıqlardıń hár qıylı jaǵdaylardaǵı kórinislerin súwretleydi. Bul jumıslar, tábiyattı jaqsılap úyreniwdi talap etedi.

Morenistlik janr peyzaj janrınıń bir túri, biraq bul jerde tábiyat kórinislerinen tiykarınan teńiz kórinisiniń túrli jaǵdayların súwretlew názerde tutıladı.

Bunday janrda rus xudojnigi I.Ayvazovskiyniń hár qıylı temalardaǵı kartinaların atap ótiw kerek. Bul kartinalarda teńizdiń burqasınlap tolqılanıwı, tınısh jaǵdayı, kúshli samal esiwi, jawın jawıp turǵandaǵı kórinisleri sáwlelendirilgen.

Urıs kórinislerin súwretlewshi janr (batalnıy) hár qıylı jawıngerlik jaǵdaylardı, sawashtı, áskeriy xızmetlerdi súwretleydi. Bunda tiykarınan qaharmanlıq urıs waqtındaǵı ayanışlı jaǵdaylardı, áskeriy háreketler, qural-jaraqıardı, sawash waqtındaǵı xarakterli is -háreketlerdi kórsetiw talap etiledi. Bunday kartinalarda hár qıylı sezimlerdi sáwlelendiriw xudojnik ushın ayrıqsha wazıypa bolıp tabıladı. N.Ge, P.Gerasimov, A.Deyneka, V.Surikov, I.Repin, Grekov h.t.b kartinalarda sáwlelendirilgenin kóriwge boladı.

Reńli súwrette qollanılatuǵın hár qıylı materiyallar hám boyaw túrleri

Naturaǵa qarap reńli súwret islew ushın aldı menen reńli súwret páninde aytıp ótilgen jumıs islew ushın arnawlı materiallardı úyreniw zárúr. Álbette, reńli súwret degenimizde áweli kóz aldımızǵa boyawlar keledi.

Boyaw dep hár túrli materiallardı boyawǵa bolatuǵın natural (tábiyǵıy) hám jasalma elementten turatuǵın, jáne qandayda bir baylanıstırıwshı zat yamasa ximiyalıq jaqtan biriktirilgen zatqa aytamız. Boyawımız birinshi túrine-reńli súwrette qollanatuǵın, al ekinshi túrine-tekstli qurılısında paydalanatuǵın túri bolıp bólinedi. Usı sońǵı kúnleri jáne pigmentler dep ataladı. Boyawdıń birewi jeńil aralaspasınan turatuǵın elementten turadı, misalı, cinkli belile-cink hám kislородtıń ximiyalıq aralaspası, kinovar-kúkirt hám sinap aralaspası, basqaları qıyın yaki dım ańsat, jáne ximiyalıq aralaspadan turadı, misalı, ultramarin, onıń quramına kremnezin, gmenozem, natrit kúkirt h.t.b. kiredi yamasa hár túrli ximiyalıq aralaspasınan ibarat qorǵasınlı belile, oxra hám basqa da boyawlar. Reńli súwrette qollanatuǵın azǵana

bowlardı ózine tán bolğan belgili ximiyalıq aralaspalardı qamtıydı, oğan kadmiy, cinkli belila, baritli belila, kinovar hám taǵı basqa bir neshe boyawlar, olardıń kópshiligi bul anıqlıq hám mudamlılıqtan uzaqta. Sonlıqtan ámelde bir boyaw tez-tez túrli qurallarda paydalanıladı, keyin ala hár túrli aralaspá hám reńlerden ibarat boladı. Boyaw quramında ózgeris hám terbelisler kóbinese islep shıǵarıwǵa alınǵan taza shiyki zat hámde eń sońǵı usılda islengen detaldıń quramında boladı. Satıwdaǵı boyawlar óziniń joqarı sortta bolıwına qaramastan taza ximiyalı ónim esaplanbaydı, ol bárqulla islep shıǵarıwǵa alınǵan zatlarda azǵana qasında boladı, biraq bul aytarlıqtay zıyan keltirmeydi. Solay etip, taza boyaw haqqında aytqanda tek ǵana onıń texnikalıq tazalıǵın názerde tutamız. Boyawdıń azǵanası ǵana boyaw aralaspasınan turadı. Buǵan kinovar, cinkli belila, kópshiligi aq hám baslama boyawdan turadı yamasa birinshi xızmette atqaratuǵın ximiyalıq quramınan reńsiz zattan turadı. Jasalma mineralı boyawlar katarına ultramarin, kók kobalt, ashıq sortlı. Kadmiy boyawı, qızıl kadmiy kiredi. Barlıq atalǵan boyawlar óz quramında daslepki boyawǵa shógetuǵın aq zatqa iye boladı. Usı boyaw túrine jer júzindeǵı barlıq boyawlar kiredi. Sarı, oxra, jasıl jer hám t.b. lar jáne organikalıq boyawlarǵa kiriwshi jasalma hám tábiyǵıy bolǵan túrlerine kirse, onda olardıń arnawlı lak atları qoyıladı. Buǵan krapp-lak, sarı lak hám tas kómir pigmentli lak kiredi. Bunday túrdeǵı boyawlar ádette óz quramına gips, shpat, kaolin, por, suwlı-glinoz hám aq reńdeǵı, reńsiz, al arasında reńli zatlar anıq sózsiz elementli quramı esaplanıp, bunısız hesh qanday boyaw islenbeydi. Bulardı arzanlatıw yamasa birtalap kórsetiw maqsetinde islengen qosındıǵa por, shpat, gips h.t.b. quramında bar boyawǵa qosıwǵa bolmaydı. Aqırı, jáne bir boyaw túri bar-bul eki boyaw aralaspasınan turatuǵın –jasıl kinovar, permonet h.t.b. kelip shıqqan. Boyawlı súwrette qosıwshı zatlar menen aralaspanda suwda hám mayda eritilmewi kerek hám ózinde eritiwshı zatları saqlanıwı kerek. Olardıń reakciyası neytral bolıwı kerek, oğan zat elementlerdi saqlaw minimalınan ótip ketedi. Boyaw elementlerinen onıń ximiyalıq quramı fizikalıq qurılısı menen anıqlanadı, eger shárti ózgerse boyawdıń reńi de

özgeredi. Mısalı, kınovar óziniń kristallıq quramın amorfaǵa ózgeritse, onıń qızıl reńi qara reńge ózgeredi, surik óz quramınan kislorodtı joǵaltsa reńsiz bolıp qaladı. Boyawdıń reńiniń ózgeriwi onıń jaylasqan jaǵdayına qaraydı. Kópshilik boyawlar joqarı temperaturada turǵanlıǵı sebepli óziniń quramın, reńin joǵaltadı, basqaları –sheloch hám kislotanıń tásirinen, al keyingileri bolsa, basqa boyawlar menen aralasqanı ushın ózgeredi, jáne de bir qansha boyawlar bar, olar hawanıń hám quyashtıń jaqtılıǵınan ozgeredi. Boyawdıń reńi hám quramına aktiv tásir etiwshi hawa elementlerine kislorod, uglekis gazı hám suw porları kiredi. Boyawǵa júdá kóp tásir etetuǵın quyash nurı esaplanadı, ol zatlarınıń birigiwine hám ayırılıp ketiwine, ximiyalıq tásirdiń payda bolıwına alıp keledi. Nurdıń hám hawanıń boyawǵa kúshli tási-olar birge tásir kórsetkende ǵana ámelge asadı. Hátteki, nurlanbaǵan boyawlar hawanıń tásirinen uzaq bolsa da (kislorod hám suw puwları) bir qansha waqıt ózgermesten nur jaqtılıǵında bolıwı múmkin, onda bunday boyawlar ne ushın qısqa waqıt ishinde nurdıń hám hawanıń tásirinen reńi ketip qaladı ? Kópshilik organikalıq boyawlar kúshli reńler tásir etkende óz reńin ózgeretpeydi, al, oǵan nur hám hawanıń tásir etiwı onıń tez reńin joǵaltıwǵa alıp keledi. Nur hám hawa kópshilik boyawlardı ózgerledi. Sonnan mineralı (mısalı, kınovar hám surik) hám boyawdıń óz ara aralaspasınan ózgerledi. Ásirese, bunda aktiv tásir kórsetiwde ultrafiolet nurları bolıp esaplanadı. Boyawǵa nur hám hawanıń keri tási-urı burınnan belgili hám usı sebepli boyaw aralaspasın úyretiw usı baǵdardan baslanadı. Boyawdıń kóp túrleri jıynaladı, reńge tolıq turaqlı, óz turaqlı hám ulıwma reńde bolmaytuǵın boyawlardı tuwrı quyash nurında sınap kóriw ushın arnawlı waqıt belgilenedi. Nátiyjede quyash nurınıń tikkeley kraskaǵa bir jıl hám toǵız ay dawamında tási-urı 485-jılǵa shamalas muzey reńdegi tásirge teń keledi. Hawada kúkirtligaz hám puwlanıwda boyawǵa kóp zıyan keltiredi. Kúkirtli birikepege serovodorod jup kúkirtli ammoniyanı hám oǵan qorǵasınlı mıs boyawdı aralastırsaq nátiyjede boyaw mıshyak sarı túske enedi. Boyaw hám kúkirtli gazlerdiń tási-urı boyaw quramınıń ózinde de jetip atır, jáne kórsetilgen gazler hawada kóp bolıwı kem

jağdaylarda ushırasadı. Kúkirtli gazde hawanıń reńi (nurı) kislorodtıń buzıwshı tásirini bir waqıtları kúkirtli gazge keltirilgen zıyandı joq etedi, yaǵnıy ornına keltiredi. Nurdıń hám hawanıń tásirinen qarayǵan qorǵasınlı boyawlar qaytadan burınǵı reńine keledi. Boyawdıń baylanıstırıwshı zatları oǵan barqulla neytral bola bermedi. May bir qansha metallı boyawlar menen ximiyalıq birikpesi arqalı boyawdıń quramın ózgetedi. Bunday birikpeler sabın atı menen belgili. Bunday boyawlarǵa cinkli hám sınap belilaları jatadı. Glicerini hám mıs nurdıń járdemide boyawdıń reńiniń ózgeriwini qalıń boyawlarda hám bekkemlierek bolıp qala beredi. Muzdayları bolsa, bul jağdayda qara bolıp kórinedi. Yarım lessirovkalıq boyawlar lessirovkalangan hám korpuslılar arasında ortasha orındı iyeleydi. Boyawlardı usatıw dárejesi olardıń reńinde hár túrli bolıp sáwlelenedi. Boyawdıń ayırım túrleri juqalap bolǵanda sıpatlı boladı, bularǵa qara boyaw, okisli temir hám marganec (oxra hám umbra), lazur, az ǵana kinovar hám ultramarin, basqaları óz reńlerin joǵaltadı. Kópshilik boyawlar suwlı. Usınıń ishinde birinshi orınǵa mıshyaklı qorǵasınlı boyawlar kiredi, usı sebepli aytıp ótilgen boyawlar poroshokların abaylap paydalanıw kerek, olardıń mayda kúli bar jerde dem alıwǵa bolmaydı, hámde qıl qálemdi akvarel menen islep atırǵanda, awızǵa salmaw kerek. Mıshyaklı boyawlar ishki imaratlardı bolǵanda da qáwip tuwdıradı. Egerde olar kleyge islense boyawlar óziniń boyınsha gruppalarǵa bólinedi, quramınıń belgileri, reńi, kelip shıǵıwı, óndiriliwi h.t.b. Boyaw óziniń quramı boyınsha eki úlken bólimge bólinedi:

1. Mineral boyawlar (organikalıq emes)

2. Organikalıq boyawlar

Mineral boyawlar óz gezeginde tómendegishe bólinedi.

1. Natural (tábiyǵıy) jaqtan kelip shıqqan mineral boyawlar.

Buǵan natural ultramarin, tawlı kinovar, oxra, umbra h.t.b. tábiyat ónimleri.

2. Jasalma mineral boyawlar.

Bul boyawlar toparına jasalama boyawlar jatadı, onıń quramında awır metall, túrli duzlar h.t.b., olar hár túrli zatlardıń qurǵaq halında toplanıwı hám hár qıylı aralaspalardan ızǵar

halında tındırılıp alıwı arqalı payda boladı. Boyawlardıń ayırımları usı usıl hám basqada usılları menen alınadı (mısalı, kinovar), al, basqaları bolsa, aytıp ótilgenlerdiń birewi menen alınadı. Kórip turǵanıńızday boyawdı qurǵaq usılında alıńanına qaraǵanda ızǵar usılında alıńanına júdá bekkem boladı.

Organikalıq boyawlar tómendegishe bólinedi:

1. Natural organikalıq boyawlar. Buǵan ósimlik hám haywan boyawlarınıń baslama ekstraktleri, organikalıq boyawlıq

baslamağa iye «boyawlar-laklar» , mineral hám basqa tiykarda alınğan zatlar.

2. Jasalma organikalıq boyawlar.

Bul boyawlar dáslep qara mayli tas kómir bolğan. Olardıń bir keshesi reńli súwrette qollanıladı. Boyawlardıń túrleri haqqında jazǵanda, súwretlegende, ásirese, súwretshilerdiń óz kásibi boyınsha tańlap alatuǵın boyaw materialları reńi boyınsha toparlarǵa bóliw kerek. Bunday boyawlardı bóliwge boladı, bir toparǵa kóp jaǵdayda reńinen basqa hesh qanday ózgesheligi joq boyaw toplanadı, jánede kartina boyaw menen jaqsı bolmaydı hám onıń tiyisli shırayın almaydı hám onıń tiyisli shırayın almaydı. Bul, óz gezeginde, ózine predmetti úyreniwdi dramalastıradı jánede boyawlardıń ózine tánligin biliw súwretshilerdiń eń áhmiyetli birinshi máselesi. Sonıń ushın avtor tiykarǵı boyawlardı toparǵa bóliwde olardıń basqa belgilerinen alista boladı, boyawlar menen barqulla islessekte, sonı da aytıp ótiw kerek, olardıń ózine tán sıpatı xarakterli, onıń alınğan materialına baylanıslı boladı. Mineral boyawlar kóp qásiyetli jaǵınan organikalıq boyawlardan bir qansha ayırılıp turadı. Hár túrli minerallardan alınatuǵın mineral boyawlar sırtqı hám óziniń qásiyeti menen de bir-birinen ajırılıp turadı. Qorǵasın hám onıń birigiwinen alınğan boyawlar kóp pariq etedi, mısalı, basqasha aytqanda, hár bir material boyawdan óndirilip alǵan ayırıqsha, jeke qásiyetlerin boyawǵa qaytaradı. Bir qansha boyawlar usı boyınsha bir túrge iye, mısalı, qorǵasınlı boyawlar, olar hátte qorǵasınnıń ózine tán sıpatların da, háreketlerin de qamtıydı, uwlılıǵı, úlken salıstırmalıǵı salmaq, jabısqaqlıǵında bolıp esaplanadı.

Boyawdıń negizgi reńi onıń alınğan materialına baylanıslı, xromnıń jasıl okislerin tájiriyebeli súwretshi ushın mıs yamasa ósimlik boyawı menen almasıruwı múmkin emes. Solay etip, boyawlardı mineralları menen toparlarǵa bóliw hámde reńi boyınsha ayırılıp turadı. Solay etip, boyawlardı ayırılıp turadı. Solay etip, boyawlardı mineralları menen toparlarǵa bóliw hámde reńi boyınsha ayırıw qorǵasınlı, mıs, kobaltlı h.t.b. bolıp esaplanadı. Bunday boyawlardıń toparlarǵa bóliniw olardıń súwretleniwinde ulıwma toparlaw sıpatında xarakterli beredi, bul

öz gezeginde qaytalanıwdı hámde tolıq táriypke hesh qanday zıyan tiygizbey, predmetti qısqa táriyplewge imkányat tuwıladı.

Hámde sonıń menen birge predmetti úyreniwi ańsatlastırıladı.

Akvarel suwlı boyawlar menen isleytuǵın reńli súwret materiallarınıń biri bolıp esaplanadı. Tempera hám kleyli reńli súwretlerdegi suwlı boyawlarǵa jatadı. Biraq bul úsh túrli boyawlar arasında aytarlıqtay - pariq bar. Akvareldiń biriktiriwshi quramında ósimlik jelimi hám kóp boladı, ol tempera quramında-haywan jelimi kóp boladı. Jelimli (kleevie) boyawlar quramında haywan boyawı artıqsha. Jáneде temperanıń baylanıstırıwshı zatları barqulla emulciyadan turadı, sonıń ushın akvareldiń baylanıstırıwshısı bolıwı shárt emes. Házirgi dáwirde akvarel óz aldına hám texnikalı qayta islenedi. Kópshilik suwlı boyawlar menen islengen reńli súwretler óz usılları boyınsha áyyemgi dáwirge barıp tireledi, sol dáwirdegi Egipetlilerdiń papirus hám ierogliflerine, jáne Qıtaylılardıń qaǵazı hám tushına barıp taqaladı. Vizantiya ónerinde akvarel meshit kitapların bezew ushın, olardıń ornamentlerinde, miniatyurasında hám tiykarǵı háriplerdi táriyplew ushın qollanılǵan. Keyinirek onı kólemlı kishi bolǵan reńli súwretlewdе takrirlanadı paydalanǵan hámde taqtayshalardı boyaw hám súwretlerdi boyawda qollanǵan. Orta ásirler miniatyurasına tiyisli miynetlerinde júdá kóp akvarel reńli súwret kórinisleri álle qashan bizde bar.

Sonıń ishinde Albrext Dyurer miynetleri esaplanadı. Ustalar oyanıw dáwirine shekem akvrelde stanoklı hám freskalı miynetlerine eskizler islew ushın paydalanǵan. Bir neshe avtorlarǵa tiyisli usınday miynetler az ǵana saqlanıp qalǵan : olar ózinde súwretlerdi sáwlelendiredi. Olardıń kópshiligi qálem menen soǵılǵan hám qálemler menen boyalǵan. Rafael, Rubenslerdiń súwretleri hám taǵı basqa Flamand hám Gollandiyalı súwretshilerdiń súwreti usınday. Van Ostade, Piter Breygel, Francuz Lebren h.t.b. lar. XVII ásirge shekem óz aldına áhmiyeti joq edi. Ol tek eskiz xızmetin atqarıwshı hám kómekshi rolin atqaratuǵın edi. Biraq, XVII ásirde baslap ol Angliyada óz aldına jivopiste rol atqara basladı. XIX ásirde baslarında akvarel óz aldına óner sıpatında Batıs Evropa mámleketlerinde payda

boldı. 1880-jılı Rossiyada arnawlı «akvarelist-súwretshiler jámiyeti» dúzildi. Óziniń payda bolǵanına baslap akvarel óziniń baylanıstırıwshı qásiyetin hám qollanıw usılın ózgeritti. Sonday ápiwayı tayarlanǵan akvareldiń kewip qalǵan boyawın suwda ańsat eritip alǵan. Házirgi waqıtta akvarel boyawarınıń ayırımlarına az ǵana jibitiw berilmeydi.

Házirgi waqıtta akvarel boyawlarınıń bir neshe túrleri tayarlanadı:

1. Plitaga uqsas hár túrli formadaǵı qattı boyawlar.
2. Fayans chashkalardan ibarat jumsaq boyawlar.
3. Qalayı tyubiklerdegi tempera hám maylı boyawlarǵa uqsas mıs boyawlar.
4. Guash-shiyshe bochkalarǵa salınǵan maylı boyawlar bolıp esaplanadı.

Akvarel boyawlarınıń eń jaqsı túrlerin biriktiriwshı xızmetin ósimlik jelimi atqaradı : dekstrin, tragait hám tuqımlı jelim (shiyshe), jánede mıs, glicerin, shekem, vosk hám ayırım aralaspası hámde aralas balzamlar kúshli boladı. Boyawlarǵa kórgende suw menen ańsat juwıp ketpew ushın, ásirese, óziniń quramında kóp mıs, glicerin h.t.b. bolıwı kerek. Akvarel boyawlarınıń arnawlı hám jivopiske bolmaytuǵın boyawlar emes, ol sızıw ushın boyawlar, ápiwayı stolyar jelim, balıq jelimi hám kartoshkanıń jelimi hámde kartoshkalı potoka biriktiriwshı xızmetin atqaradı. Akvareldiń tiykarǵı shala baylanıstırıwshı nárselerdi jaqsı (bekkem) baylanıstırıwshı menen almastırıwǵa urındı, biraq usı waqıtqa shekem aytarlıqtay dıqqat awdarılmadı. Bunday jańa usılǵan akvareldiń jańa eki túrin kirgiziwge boladı. «Otlı akvarel» hám «Sarı kókdegi akvarel». Bul jaǵdayda boyawlardı baylanıstırıw xızmetin aq qum hám jelimli suyıqlıq aralaspası atqaradı. Bul kórsetilgen eki texnika akvarelge uqsas, sonlıqtan hesh qanday nátiyjege erispegen akvareldiń gózzalıǵı hám kúshi taza boyawlarda boladı. Sonlıqtan akvareldiń talabına juwap beretuǵın ayırıqsha boyaw materialına talap boladı, yamasa belgili qáyta islewden keyin boladı. Hátteki taza emes boyawlar az ásirese óziniń móldirligin saqlap qaladı, onda akvarel boyawların islep shıǵarıwda eń áhmiyetli shártleriniń biri onıń

jaqsı aralasıwı bolıp esaplanadı. Jivopistiń hesh bir usılı akvarel sıyaqlı bunday aralasma boyawlarǵa mıtájligi joq, mine sonlıqtan jaqsı akvarel boyawlardı qoldan tayarlaw usılı ańsat emes. Akvareldi islewde boyawdı júdá názik etip maydalawdan basqa da onsha áhmiyetli bolmaǵan shárti esaplangan-boyawdı sonday etip tayarlıw kerek, onıń sodası akvareldiń mol suw tolganda da jabıstırıwshıda turıw kerek hám onıń túsip ketpew kerek. Usı jaǵdayda ǵana «jabısıw» hám boyaw zatları qaǵazǵa shógiwi dárejesi teń boladı, al keri jaǵdayda boyaw tegis bolmaydı, onda daqlar hám noqatlar payda boladı hám basqa da jaqsı akvarel boyawların tayarlaw ushın olardı juqaraq etip boyaw hám talapqa juwap beretuǵın boyawlarınıń túrleri haqqında maǵlıwmat beriw ushın tómende olardıń ulıwma túsiniń berilgen.

Burınları qattı akvarel boyawları tayarlangan, al házirgi waqıtta boyawlar tiykarınan sızılma isleri esaplangan islew, proekt sızıw ushın qollanıladı. Bul nemeclerde «Gunsfarben» dep ataladı jáne de bul boyawdıń joqarı sortı jivopis islewde qollanadı, mısalı, miniatyuralıq jivopisler islewde qollanıladı. Boyawlardıń arzan sortları mektepke hám kishkene balalarǵa hám kishkene balalarǵa arnalǵan. Qattı akvarel boyawları hár qıylı sortlarınan islenedi. Onıń boyaw materialı jıyındısı hám jabıstırıwshı nárseniń quramı boyawdıń sortına baylanıslı boladı.

Reńli boyawlardıń qásiyetleri.

Súwretlew ónerinde reńli súwret hám grafika túsinińleri bar bolıp, olar bir-birinen isleniw jolları hám usılları, súwretlew quralları menen parıqlanıp turadı. Reń insan ómirinde, belgili áhmiyetli orın iyeleydi. Ol túrli jaǵdaylarda adamǵa hár qıylı tásir etedi. Sonıń ushın biz ayırım jaǵdaylarda reńlerdi «quwanışlı» hám keypiyatlarınıń túskinligiń ańlatıw múmkin bolǵanda «xıra»(buldırıp) dep te aytiladı. Adamlar áyyemgi dáwirlerden-aq reńniń usınday qásiyetlerin esapqa alıp óz iskerliginde ónimli paydalanıp kiyatırǵanı belgili. Ásirese, usınday jaǵdaylarda xudojnikler onnan ustalıq penen paydalanǵan. Shıǵarmalarǵa hár qıylı reńler menen islew berip, adamlar keypiyatına túrlishe tásir etip pikirler oyatatuǵın súwretler jaratıwǵa erisken. Sonıń ushın súwretlew óneriniń júdá kóp túrleri hám janlarında reń hám oni

islete biliw júdá úlken áhmiyetke iye. Biraq ol qálem súwrettiń zárúr ekenligi menen quwatlı ekenligi belgili haqıyqatlardan eń tiykarǵısı desek tuwrı boladı. Sonıń ushın áyyemnen qálem súwret (grafika) sızıwda reńli súwrettiń tiykarı sıpatında qaraw túrlendirilgen. Biraq reń qásiyetlerin jaqsı biliw hár bir súwret sızıwshı, úyreniwshi ushın júdá áhmiyetli.

Mektepte fizika kursınan belgili reńlerdiń diyerli hámmesi spektrdiń tiykarǵı úsh reńdi qosıw arqalı alınadı. Olar qızıl, sarı, kók reńler. Bular tiykarǵı reńler dep ataladı. Tiykarǵı reńlerdi qosıw arqalı qosımsha reńler alınadı. Mısalı, qızıl hám kókti qosıw arqalı pushti, qızıl hám sarını qosıw arqalı zargaldaq, sarı hám kókti qosıw arqalı bolsa jasil reńlerdi payda etiw múmkin. Reńler tábiyattan eki qıylı qásiyetke iye: ıssı hám suwıq boladı. Issı reńler qatarındaǵı qızıl, sarı hám olarǵa jaqın bolǵan reńler kiredi. Suwıq reńler qatarına jasil, kók, pushti hám olarǵa jaqın bolǵan reńler kiredi. Sonday-aq axromatik hám xromatik reńlerde boladı. Aq, kúl hám qara reńler axromatik reńler. Qalǵan reńlerdiń hámmesi xromatik reńlerge kiredi.

Axromatik reńler bir-birinen ash-toqlıǵı menen parıqlanadı. Mısalı, aq kúl reń, qara, qararaq, júdá qara h.t.b. xromatik reńler bolsa bir-birinen reń túsi yaǵnıy –qızıl, sarı, kók, jasil, qońır h.t.b. ash-toqlıǵı yaǵnıy –ash qızıl, toq sarı, toq qızıl usaǵan hám toyınǵanlıǵı yaǵnıy anıq, xarakteri menen parıqlanadı [16; 33-35].

Reń sheńberinde qarama-qarsı jaylasqan reńler «kontrast» reńler dep ataladı. Kontrast reńler bir-birinen keskin pariq qılıp, biri ekinshisin jáne jarqın anıq qılıp kórsetedi. Mısalı: jasil reń fonda qızıl reń júdá anıq bolıp kórinedi hám kerisinshe qızıl reń, fonda jasil reń biraz anıq boladı. Reń menen islegende reń garmoniyasın, yaǵnıy reńler úylesiwini biliw úlken áhmiyetke iye.

Nárse hám hádiyselerdi súwretlewde maylı boyaw, tempera, akvarel, guash usaǵan boyawlar isletiledi. Nárselerdi boyaw járdeminde súwretlew biraz qıyın bolıp. Adamnan reńlerdiń qásiyetlerin hám olardı sıpatlı, uqıplı tárizde isletiw usılları (texnikasın) biliwdi talap etedi. Boyawlar járdeminde nárseniń kólemi, fakturası hám keńisliktegi halın súwretlew reńli súwrettiń tiykarın payda etedi. Hár bir nárseni sızıwshı súwretler

eken ol reńlerge itibar beriw kerek. Áne sonda reńniń tábiyattaǵı kórinisi hám súwrettegi kóriniske pariqlı ekenligin bilip alıw múmkin. Sebebi nárseniń reńi bizden uzaq jaqınlıǵına qarap ózgerip kórinedi. Bunıń sebebi bolsa hawa, átirap ortalıqtıń predmet kórinisine tásirinen boladı. Qaǵaz betinde reńler baylanıslıǵın tuwrı (durıs) tawıp isletiw reńli súwretti anıq súwretlewde zárúrli áhmiyetli dep esaplasaǵ orınlı.

Akvarel boyawında islew hám óz gezeginde onı oqıp úyreniwdi, súwret ústinde shınıǵıwlar qılıwdı talap etiwshi shınıǵıw. Bunıń ushın ámeliy jumıstıń ózi jetkilikli emes. Jumıstıń teoriyalıq bilimi ámeliyat penen bir waqıtta puxta úyrenip barıwdı talap etedi.

Reńli súwret islewde onıń nızam qaǵıydaların, usıl hám texnologiyasın úyreniw úlken áhmiyetke iye wazıypalardan desek qáte bolmaydı. Sonday zárúr shártler qatarına axromatik hám xromatik reńler haqqındaǵı bilimlerde kiriwi tábiyiy.

Kózimiz kóre alatuǵın tábiyattaǵı hámme reńlerdi shártli ráwishte ekige: axromatik hám xromatik reńlerge bóliw múmkin. Aqtan toq qaraǵa deyin bolǵan reńler axromatik reńlerge (aq, kúl reń, qaramtı, qara, toqqara) qalǵanları bolsa xromatik (qızıl, sarı, kók h.t.b.) reńlerge kiredi. Xromatik reńler óz gezeginde shártli ráwishte jáne ekige, ıssı hám suwıq reńlerge bólinedi. Issı reńlerge ot, quyash, qızǵan nárselerdiń reńin esletiwshi qızıl, sarı, zargaldaq reńler kiredi. Muz, hawa, suwlarıń reńin esletiwshi kók, aspan kók, pushtı reńler suwıq reńlerge kiredi. Jasıl hám pushtı reńler gá ıssı, gá suwıq reńlerge kiriwi múmkin. Sebebi jasıl reń sarı hám kók reńlerdiń aralaspası. Pushtı reń bolsa qızıl hám kók reńlerdiń aralaspasınan payda bolǵan. Kórinip turıptı, bul reńler ıssı hám suwıq reńlerdiń aralaspasınan payda bolǵan. Aralastırıwda ıssı reń muǵdarı, suwıq reń muǵdarına qaraǵanda kóbirek bolsa payda bolǵan reń ıssı reń qatarına, suwıq reń muǵdarı kóbirek bolsa, suwıq reńler qatarına ótiwi múmkin. Tap sonday pushtı reńde qızıl reń kóbirek bolsa ıssı, kók reń kóbirek bolsa suwıq reńler qatarına kiredi. Demek oqıw barısında reńli súwretti islewde qoyılmadaǵı nárese

hám zatlardıń (buyımlardıń) jaqsı saya táreplerin sonday-aq reń túrlerin de ashıp anıq kórsetiw úlken áhmiyetke iye.

Reńlerdiń tábiyılıgın súwrette durıs orınlaw biraz qıyın is esaplanadı. Buǵan kóp miynet, izleniw arqalı jetisiw múmkin. Ásirese natyurmorttaǵı nárselerdiń ash-toq dárejesin parıqlawǵa, ondaǵı túr birligin túsiniwge úyreniw ushın natyurmorttı bir reńde súwretlew, úlken áhmiyetke iye. Bul usıl súwret islew keyin ala qıyın natyurmortlardıń reńli súwretlerin orınlawǵa ótiwdi biraz ánsatlastıradı. Bir reńde jazıw usılı «grizayl» dep ataladı.

Grizayl usılında súwret islew túrli reńler quralında is usılına ótiw ushın tayarlıq basqıshı bolıp, onda qıl qálemdi isletiw jolları hám akvarel boyawlarınıń qásiyetlerin úyreniw ushın imkaniyat jaratadı. Bul texnika menen bir neshe natyurmortlardı súwretlep úyregennen soń, hámme reń túrleri menen de natyurmort islew biraz ánsat boladı.

Natyurmortlar kóbinese xanalarǵa qoyıp islenedi. Biraq ayırım waqıtları onı tábiyat qushaǵında súwretlewge tuwra keledi. Sonday waqıtta natyurmorttı islewden aldın onıń reń qásiyetlerin túsiniw alıw zárúr. Sebebi, xana ishine qoyılǵan natyurmortqa terezeden túsip atırǵan nur zatlardıń jarıq bóliminde suwıq reńlerdi beredi. Buyımlardan túsip atırǵan sayalar bolsa kerisinshe, jilli, ıssı bolıp kórinedi. Ashıq hawadaǵı, sırttaǵı sızılıp atırǵan nárseler bunıń kerisi, olardıń sayası suwıq, jaqtı bólimi bolsa jilli bolıp kórinwi múmkin. Áne sonday jaǵdaylardı dıqqat penen gúzetip, soń itibar menen súwretlew jumıs sıpatınıń jaqsı bolıwına óz tásirin kórsetedi.

Belgili reńlerdi kóriw hám seziw qábileti áste aqırın shınıǵıwlar arqalı túrlenedi. Bunda akvarel boyawlar atların anıq bilip alıw hám olardı óz ornında qollanıw zárúr.

Akvarel boyawları 24-16 túr reńler toplamlar halında boladı. Olardı iske tayarlaw waqtında hár biriniń ústine jazıp qoyılǵan yarlıgın áste kóshirip alıp, boyaw salınǵan plastmassa ıdısınıń astına jabıstırıp qoyıw hám atların eslep qalıw kerek. Olar tómendegishe tártipte bolıwı múmkin. Yaǵnıy limon reń kadmiy, sarı kadmiy, ash oxra, tabiiy siena, altın sıyaqlı sarı, qızıl oxra, kúydirilgen siena, ash qızıl, qızıl kroplak, karmin (erkin qızıl),

pushti kroplak, ultramarin, kók kobalt, hawa reń, sabza (jasıl), tabiiy umbra (qońır reń), sepiya (shıraylı toq qońır reń), qara [14; 42-43].

Tabiyattağı zatlardıń reńin belgilep kórsetetuǵın tayar boyawlar bar emes. Biraq jetik xudojnik reńlerdiń óz ara tásiri hám kórinis halatların bilip olardıń qásiyetlerin esapqa alǵan halda hár qanday zattı da kórsete aladı. Súwrette sonday shıraylı hám ómirdegi haqıyqatqa erisiw ushın xudojnikke reńler sıpatın biliw, reńler arasında qandayda bir reńniń túrli qıylı tańlanıwın esapqa alıp isletiwge járdem bergen. Mısalı: ot reńge qızıldı kúshlirek «yal-yal» janatuǵın qılıp súwretlew ushın sol reń átirapındağı zatlardıń sayası (kógis, kógildir), hawa reń, jasıl, kók túrler beriledi. Súwret penen sızılıp atırǵan nárse, turmis jaǵdayı ortasında tolıq uqsaslıq bolıwı ushın olardıń reń túrleride uqsas bolıwı shárt. Buǵan erisiw ushın reń tanıwshılıq pániniń tiykarları tereń úyreniw hám ámeliy jumıs jaǵdayında bul máselelerge qayta-qayta baylanıs jasaw kerek. Hár túr boyawlar menen (akvarel, guash, maylı boyaw) natyurmortların súwretlew ushın joqarıda kórsetilgen tájiriybelerdi ótkizip kóriw, boyawlardıń texnologiyası qásiyetlerin jaqsı biliw, olardı isletiw usılların ózlestiriw ushın kóplegen shınıǵıwlar orınlaw talap etiledi.

Súwretlew ónerinde akvarel boyawlar menen islew salmaqlı orındı iyeleydi. Buǵan sebep mektepte súwret islewdi úyreniwde akvareldiń jetekshı rol atqaradı. Sonıń ushın onı oqıp atırǵan oqıtıwshınıń ózi de sol tarawdı puxta iyelegen bolıwı tiyis.

Guash boyawınıń ózine tán ózgeshiligi.

Guash boyawı, akvarel boyawınıń kerisi bolıp, ol usaǵan tınıq, anıq túr bermeydi. Reńlerdiń jaqtılıǵı utqanlıǵı sebepli onıń astındağı qaǵaz kórinip, sezilip turmaydı. Quramında bolsa akvareldikine usaǵan boyaw kukini hám onı baylanıstırıwshı zatlardan ibarat. Biraq olar tiyisli aǵash kleyi menen aralastırılǵan boladı. Guash boyawınıń jáne bir zárúr tárepi onıń aq boyaw menen aralastırıp isletiledi. Sonıń ushın onıń reńleri onshılıq anıq bolmaydı. Boyawdı isletiw ushın qıl qálemler de arnalıp tańlanıp alınadı hám olar júdá jumsaq bolmaslıǵı, biraz daq bolıwı maqsetke muwapıq.

Súwret islenetuǵın bet, yaǵnıy qaǵaz yaki karton hám tómen bolmaǵanı jaqsı. Onıń júzi ilajı barınsha kleyli qaplama (grunt) penen islew berilgen bolıwı zárúr. Sonda onıń betine guash boyawı jaqsı súrtiw múmkin boladı. Guash kóbinese grafik islerin, bezeklerdi, plakatlardı islewdе hám reńli súwretlerdi orınlawda paydalanatuǵın, suw qosıp islenetuǵın, tez kewetuǵın boyawlar. Ol menen súwretler orınlawdıń qıyınshılıǵı sonda boyaw súrtilgen waqıtta teń kewgennen keyin bolsa ashılıp kórinedi. Usını esapqa alınıp turılmasa reńler arasındaqı jaǵdaydı uslap turıw biraz qıyın boladı. Bunıń ushın ádette hár bir súrtiletuǵın tiykarǵı reńler basqa-basqa arnawlı ıdıslarda tayarlanıp alınıp, soń oǵan biraz basqa qosımshalar aralastırıp súwret islenedi. Reńlerdi isletiwde, onıń toq-ashlıǵı, reń túrleriniń qanday tawılǵanın hámme waqıt tekserip, bilip turıw ushın bir bólek qaǵazǵa tayarlanǵan aralaspası súrtip (jaǵıp) anıqlap, soń qollansaq maqsetke muwapıq boladı.

Guash boyawında júdá kóp burınǵı xudojniklerde shıǵarmalar jaratqanı belgili. Olardıń ájayıp-ájayıp natyurmort, dala kórinisi, teatr bezekleri, portret, plakatları, jáhán súwretlew óneri ğáziynesinen orın alǵan. Biraq sonısı bar bul názik, saqlanıwı biraz qıyın bolǵan islerdiń ayrımları ásirese qoyıw qılıp islengenleriniń boyawları óship, tógilip qayta islew (támirlew) talap etetuǵını sır emes. Guash boyawında súwretlerdi orınlaǵanda ilajı barınsha hár bir reń túri ushın bólek-bólek qıl qálem (kíst) qollanǵan maqul. Sonda reńlerdi tınıq hám taza, shıraylı shıǵıwına erisiledi. Qıl qálemlerdiń (kistlerdiń) túrli ólshemleri hám domalaq hámde jalpaq kórinistegilerden paydalanıladı. Ásirese jalpaq qıl qálem bezew jumısların tezirek reń kórinislerin islewdе júdá qolaylı.

Guash boyawda reń kórinisi hám ásirese portretler hámde adam dene bólimlerin súwretlew, názik reń tawlanısların beriw qıyın jumıs. Bunıń ushın biraz uqıplılıq, bilim, tájiriye kerek boladı. Súwret islewdiń jol jobası, usılların puxta iyelew bolsa kóp ámeliy shıǵıwılardı talap etetuǵın jaǵday.

Úlken-úlken manumental shıǵarmalardıń eskizleri hámde kompoziciya, bayram múnásibeti menen tayarlanatuǵın

súwretlerdi de guashta orınlaw qolaylı. Ol menen keń qamırawlı súwretler tez islenedi.

Reńli súwret ustalarınıń shıǵarmaların baqlar ekenbiz, olardıń hár biri texnologiyası hámde uslubı jaǵınan júdá hár qıylı ekenligin kóremiz hám xudojniklerdiń qábiletine, uqıbına, talantına tán beremiz. Sebebi xudojnikler boyawdıń súwretlew imkanıyatların ustalıq penen qollanǵan. Dóretpelerdiń biri qoyıw boyaw qatlamınan paydalanıp islengen bolsa, basqası bolsa júdá názik, juqa qatlamda orınlanǵan. Sonday shıǵarmalar bar olar hár qıylı aralas texnikada orınlanǵan. Yaǵnıy akvarelde hám guash texnologiyası ustalıq penen qollanǵan. Bunday usılda islengen shıǵarmalar qatarına rus xudojnikleri V.Serev., K.Yuon., V.Qustodievlerdiń islegen miynetlerin qosıwımız múmkin.

Sonısı qızıǵarlı ayırım xudojnikler akvarel boyawında jaratqan shıǵarmalarında guashtıń tek aq reńin isletken hám bul jaqsı nátiyje bergenligi kórinip turadı. Bunday shıǵarmalarǵa S.Gerasimov islegen miynetlerin mısal etip kórsetiwimiz múmkin[16; 27-28].

Guash boyawınıń keyingi waqıtta jańa túri bar bolıp, onıń atı «Fluorescentlı guash» dep ataladı. Onıń jaqsı tárepi nur túsirilgende jaqtılıq payda etip janıp kóriniwinde. Sebebi onıń ximiyalıq tiykarları, pushtı, kók, jasıl nurlardan qandayda jarqın hám tábiyattaǵıdan eki-úsh tárte kúshli reńler tawlanıp kórinedi. Sol sebepten bunday boyaw túri teatr bezewshiliginde keń qollanbaqta. Onıń tásirsheń, jarqırap kórinwi ushın ádette kvarc lampaları nurınan da paydalanıp súwret salınbaqta.

Hár qıylı boyawında islew usılları

Mayli boyaw menen súwretlerdi islew xudojnik ushın da, endi úyrenip atırǵan talaba ushında júdá qızıǵarlı shınıǵıw. Biraq bunıń menen islewdiń qıyınshılıqları bar bolıp, ol mayli boyaw reńli súwret texnologiyası menen de baylanıslı. Sebebi mayli boyaw menen islesiw belgili bir tayarlıqtı talap etedi. Olarǵa boyawlardı toplaw, jumıs islew ushın tawardı tartıp tayarlaw, onı qaplama (grunt) benen jabıw, qıl qálemlerdi tańlaw (kist), eritkishler tańlap alıw usaǵan zárúr qurallardı kiritiw múmkin. Mayli boyaw menen

súwretler islewdi úyreniw natyurmortlardı sızıp shuǵıllanıw arqalı ózlestiriw maqsetke muwapıq boladı.

Mayli boyawlı natyurmorttı reńli súwretin islew waqtında ayırım táreplerin akvarel texnikasına uqsas boladı. Sebebi bunda da dáslep qálem menen sızıp alınadı. Eger akvarelde islew ushın súwret anıq, mayda detallarına deyin tolıq sızılıp alınsa, mayli boyawda islew ushın bolsa súwret ulıwmalastırıp eń tiykarǵı nárselerin kórsetip sızıladı. Bunıń sebebi mayli boyawda islew waqtında detallarǵa anıqlıqtı qıl qálem menen de orınlaw múmkin. Mayli boyawda qandayda reńdi aralastırıp ushın oǵan aq reń kerekli dárejede qollanıladı. Sonıda aytıp ótiw kerek aq reń qosılǵan boyawdıń jarqınlıǵı belgili dárejede kemeyedi. Bunı oqıw shınıǵıwların orınlaw waqtında álbette esapqa alıw lazım. Akvarel texnikası usaǵan tárepleriniń biri jumıs waqtında tiykarǵı uzaq múddetli wazıypanı baslawdan aldın nabroskalar islep alıw bolıp esaplanadı. Sonda islenetuǵın reńli súwrettiń tiykarǵı qásiyetlerin tájiriye qılıp kórip úyreniw tiykarǵı jumıstan onı qollanıw múmkin boladı. Mayli boyaw menen súwretlerdi islew ushın arnawlı qurallardan paydalanıladı.

Olar ramkaǵa tártip tayarlanıp, qaplama súrtip alınǵan (gruntlanǵan) tawar (bóz), mayli boyawdıń kerekli túrleri, politra, mayli boyaw ushın túrli kistler «mastixin» hám eritkishlerden ibarat.

Ramkaǵa tartılǵan bóz qanday tayarlanǵanlıǵı, súwret sıpatın belgileytuǵın dereklerdiń biri desek qáte bolmaydı. Onıń qaplaması (gruntı) eki túrli etip tayarlaw múmkin. Biri mayli qaplama bolıp, ol tómendegishe: óprocentli kley (jelatin, balıq yaki aǵash kleyi) aralaspası soǵan teń kólemdegi boyawlarǵa qosıladı. Ol menen tovar (bóz) beti qaplanadı. Bir ret súrtilgennen soń qaplama boyaw qatlamı tayarlanadı. Ol tómendegi tártipte, yaǵnıy arnawlı aǵartılǵan (kúnde kúydirilgen) reńli súwret yaki qurı aq boyaw kukininen qosıp tayarlanǵan aralaspası boladı. May hám kukininiń sıpatı sonday bolıw kerek ol tayar arnawlı ıdısqası salıp shıǵarılatuǵın maylı boyawlardan suyıq bolmasın. Sonda onı biymálel bóz betine «mastixin» menen tegis etip súrtip shıǵıw múmkin boladı. 1-2 hápte qurǵatılǵannan keyin gedir budır jerleri

qum qaғaz benen jaqsılap tegislenedi hám spektor aralastırılğan maylı qaplama, úlken qıl qálem (fleyc) penen tegis etip boyap shıǵıladı. Bunday usılda tayarlanatuǵın tovar 2-3 ay dógeresinde qurǵatıladı. Ol saqlanatuǵın jay jıllı hám qurǵaq bolıwı shárt.

«Jelimli qaplama» -dep júrgiziletuǵın qaplamanıń ekinshi túri tómendegishe tayarlanadı. 1 l suwda 50-60 gr jelatin eritiledi hám oǵan 15 gr glicerın qosıladı. Ol bózge 1-2 ret súrtiledi. Birinshi ret súrtilgende qırǵısh qum qaғaz benen bóz ústin tegislep alınadı soń ekinshisi súrtiledi. Sonnan soń kley aralaspası por hám aq boyaw kukini menen teń salmaqlıqta 40 s dárejeli ıssıda eritiledi. Eger onıń quramı qoyıw bolıp qalǵanday bolsa kley aralaspasınan qosıladı. Bunday qaplama 2-3 márte ústpe-úst etip súrtiledi. Olar aralıǵında kewiw ushın belgili bir waqıt bolıw shárt..

Qaplamalar jáne belgili reń túrinde tayarlanıwı múmkin. Olar kóbirek tvorchestvolıq jumislardı orınlawda hám kompoziciya jaratıw jaǵdaylarında qollanıladı. Maylı boyawı menen oqıw sabaqların ótiwde reń túrлерinen únemli paydalanıw talap etiledi. Tapsırmalardı islegende júdá kóp reń túrлерinen bilip bilmey isletiw jaqsı nátiyje bermeydi.

Tábiyatta jeti tiykarǵı reń boyaw barlıǵı belgili. Olar qızıl, sarı, jasıl, aspan kók, kók, sıya túr, qońır. Boyaw aralastıratuǵın politrada bolıwı júdá zárúr reń túrleri bolsa qızıl, sarı, kók boyawlar. Sebebi olardı basqa qalǵan tiykarǵı reń túrлерin payda etiwde qollanıladı. Bulardıń aralaspasınan júdá kóp, diyerli hámme reńlerdi shıǵarıw, payda etiw múmkin. Olardan hátte qara reń túrin tabıw da múmkinligi sır emes. Tek qaysı reńdi bir birine qansha muǵdarda aralastırıwdı bilse boladı. Bunıń ushın álbette tájiriybe hám uqıp bolıw kerek.

Sonıda aytıp ótiw kerek tábiyatta absolyut aq, absolyut qara reńler bar emes. Olardıń hámmesi qandayda bir reń tawlanıwında boladı. mısalı: qaranıń qońırǵa, kókke, jasılǵa uqsas ekenligin kóriwimiz múmkin. Aq reńniń túrli názik túslerge uqsashlıǵı da tabiiy. Bunday reń hám túrлерdiń hámde olardıń toq, ashlıǵın tawıp súwretlew ushın maylı boyawda islew texnikası judá qolaylı. Usı imkanýatlardıń keńligi menen ol basqa boyaw túrлерinen ajralıp turadı.

Maylı boyaw texnikasında reñli súwretlerdi orınlaǵanda qıl qálemlerdiń qanday túrleri hám hár qıylı ólshemdegilerin isletiw zárúr. Olardı tańlay biliw kóp payda keltiredi. Natyurmortlardı úlken jumislardı orınlaǵanda jalpaq hám doǵal qıl qálemlerdi qollanıw jumıs sıpatın tásirsheńligin támiyinleydi [14; 19-21].

Maylı boyawlarǵa suyıqlandıırıwshı, eritiwshı zatlar qosılıp isletiledi. Olar maylı hám mayı kemeytilgen bolıwı múmkin. Maylıraq boyawdı áste qurıwı ushın jaqsı qural bolıp, ol menen paydalanılǵan waqıtta reñli súwret áste kewedi.

Sol sebepli uzaq múddette orınlanatuǵın súwretlerdi islewde qolaylıq jaratadı. Bunday eritkishlerge ayırım waqıtları lak da aralastırılıp isletiwı múmkin, sonday qılǵanda ıstıń boyaw qatlamı tezirek qurǵaydı hám boyawdıń mayı bózge sińip ketiwdiń aldın aladı. Sonı aytıp ótiw kerek, maylı boyaw texnikasında reñ aralastıratuǵın arnawlı taqtay (politra)dıń betine reñlerdi qalay jaylastırıw máseleside zárúr. Onda boyawlar ıssı-suwıq reñlerge ajratılıp, sonıń menen birge toq ashlıǵına qarap ajratıp jaylastırıwı múmkin. Aq boyaw ádette ortada yaki reñler qatarınıń baslanıwında boladı. Eger hámme waqıt birdey jaylastırılса, xudojnik soǵan úyrenedi hám kerekli boyawdı dárriw tawıp isletiw imkaniyatına iye boladı.

Maylı boyawda súwretler islewdiń júdá kóp úyreniliw kerek bolǵan tárepleri bar. Olardıń barlıǵı kóp shuǵıllanıw arqalı úyrenip alıw imkanın beredi. Tájiriyebe teoriya hám ámeliyatti hámme waqıt shuǵıllansa nátiyje aladı. Bunda arnawlı ádebiyatlardı úyrenip shıǵıwda jaqsı járdem beredi.

Naturaǵa qarap súwret salıwdıń nızam hám qaǵıydaları

Súwretlew óneri pánlerinde, sonıń ishinde reñli súwret sabaqları nátiyjeli shıǵıwı ushın, oqıwshılardıń oqıw qúralları menen tolıq támiyinlengenligi, kórgizbeli qurallardıń jeterli bolıwına baylanıslı ekenin bilemiz.

Buyımlarǵa qarap reñli súwret salıw barısında natura sıpatında qoyılatuǵın buyımlar aldınnan tayarlanıp qoyıladı. Buyımlar oqıwshılardıń uqıplılıǵına hám kurs basında alǵan tájiriyesin esapqa alıp saylanıwı tiyis. Natyurmorttı dúzgende kompoziciyalıq qıyınshılıq dárejesin, joqarıdaǵı aytilǵan

jaǵaylardı esapqa alıw kerek. Natyurmort kompoziciyasın jaratıwda arnawlı, kóterińki, jumıs islewge shaqırıwshı keypiyat bolıwı kerek. Bunday yoshlanıw keypiyatı oqıwshılarda qanday jaǵdaylarda boladı? Olar ózleriniń bilimleri hám tájiriybeleriniń ósip hám keńeyip atırǵanın sezse, bir-biriniń jetiskenliklerin salıstırıp barsa, súwretlew óneri tariyxındaǵı belgili súwretshilerdiń kartinalarınıń reprodukciyaları menen, muzeyler, kórgizbe saraylarındaǵı kórgizbelerdegi zamanlas súwretshilerdiń kartinaları menen jaqınnan tanıssa, olar menen kórkem óner jetiskenlikler yaqi mashqalaları, islew qurallar hám usılları haqqında gúrrıńlesip barsa usınday dóretiwshilik keypiyatları payda boladı. Sonıń menen bir qatarda, oqıwshılar ushın zárúr bolǵan bilim hám tájiriybelerdi jetkerip barıw da áhmiyetli orın tutadı. Bunday bilimler tiykarı naturaǵa qarap súwret salıw bolıp tabıladı. Naturanı kerekli dárejede úyrenbesten turıp, tematikalıq kartina, natyurmort, portret, peyzaj jazıw múmkin emes. Naturaǵa qarap súwret salıw barısında belgili nızam hám qaǵıydalar bar. Bul qaǵıydalardı hár bir súwret salıwdı úyrenip atırǵan jas súwretshiler biliwi shárt.

Perspektiva nızamı. Súwretlenip atırǵan buyımlar, usı buyımınıń qaysı tárepinen qaralǵanına qaramastan (uzaqtan, jaqınan, joqarıdan, tómennen, tuwrıdan yaki qaptaldan) sızıwshıǵa ózgerip kórinedi. Máselen, kubtı ana yaki mına tárepke burıp, onıń tárepleriniń sızıwshıǵa ózgerip kórinuwin baqlaymız.

Buyımlardı tegislikke haqıyqıy súwretlewde súwretshi perspektiva nızamınan tikkeley paydalanadı. Bul jaǵdaydı bılay táriyplew múmkin : «Tábiyattaǵı barlıq buyımlar qanday kóriniske iye bolmasın, perspektiva nızam hám qaǵıydalarına boysınadı».

Perspektiva nızamların jetik úyrenip, hár qanday buyımınıń kórinetuǵın hám kórinbeytuǵın táreplerin durıs súwretlew múmkin.

Perspektiva nızamlarınıń tiykarǵı ózgeshelikleri sonnan ibarat, buyımlar qanday úlkenlikte bolmasın, sızıwshıdan uzaqlasqan sayın hám tegislikte qanday jaylasqanına qaray perspektivalıq qısqaradı.

Oz nábwetinde perspektiva nızamı haqıyqıy súwretlew «súwret tegisligi», «buyım tegisligi», «kóriw maydanı», «kóriw tochkası», «gorizont sızıǵı» sıyaqlı nızamlıqlar menen tıǵız baylanısta.

Súwret tegisligi dep-súwretlenip atırǵan natyurmort, tábiyat kórinisi, portret hám sol sıyaqlılar menen súwretin arasındaǵı boslıqqa ayıladı.

Fiziologiyalıq kózqarastan qaraǵanda, jaqtılıq sızılıp atırǵan buyımǵa túsip, súwretshige anaw yamasa mınaw buyımınıń kórinisi kórinedi. Sonnan keyin ǵana, súwretshi onı seziniw súwretlewge ótedi. Súwret tegisligi súwretshi menen natura arasındaǵı qural bolıp xızmet etedi.

Buyım tegisligi dep-súwretlenip atırǵan buyım jaylasqan tegislikke ayıladı. Buyım tegisligi wazıypasında stol, pol, diyal hám basqalar sızıw ushın orınlanatuǵın qurılma bolıwı múmkin.

Kóriw maydanı- bul sızıwshınıń súwretlenip atırǵan buyımdı kóriw waqtında qamtıp alıwına ayıladı. Súwretshi súwretlenip atırǵan obektin, ol qansha uzaqlasıp barǵan sayın onıń kóriw maydanı da keńeyip baradı, bul bolsa súwretlenip atırǵan obektin

hámme bóleklerin anıq kóriw hám súwretlewge múmkinshilik beredi. Biraq, obektten júdá úlken aralıqta turıpta ondağı hámme bóleklerdi hám ólshemlerdi tolıǵı menen súwretlew biraz qıyın. Kerisinshe súwretlenip atırǵan obekte jaqın aralıqta turıp ta, usı obekttegi hámme bóleklerdi kóz benen kórip alıw múshkil. Sonıń ushın hár qanday súwretti orınlap atırǵanda shamalaw arqalı ara-qashıqlıqta túrip súwretleydi. Máselen, insan kelbetin tolıǵı menen súwretlew ushın súwretshi naturadan shama menen 5-5,5 m. ara qashıqlıqta turıwı kerek.

Oq sızıǵı dep-kózimiz biyikliginde ótetuǵın nurǵa ayıladı. Bunı anıqlaw ushın qaǵazdı alıp onı gorizonttal jaǵdayda kózimiz qáddine shekem kóterip, oq sızıǵın anıqlawımız múmkin. Buyım sızıwshıǵa úsh halda kóriniwi múmkin.

1.Oq sızıǵınan joqarıda

2.Oq sızıǵınan páste.

3.Kózimiz nurı biyikliginde (oq sızıǵı dárejesinde).

Oq sızıǵı mudamı kózimiz nurı biyikliginen ótedi. Eger biz joqarıǵa shıqsaq ol biz benen kóteriledi, tómenge tússek oq sızıǵı da tómende baqlanadı.

Keńislik perspektiva-dep buyımlardıń kenislik tásirinde ózgerip (qısqarıp) kóriniwine ayıladı. Kenislik (faza)- tınıq ortalıq bolıp tabıladı. Biraq onıń tınıqlıǵı tábiyattıń hár túrli hádiyseleri tásirinde ózgerip turıwı múmkin. Máselen, hawa ıǵallıǵı, atmosfera basımınıń ózgeriwi, hawadaǵı shań-tozańnıń tásirinde hám basqalar. Sonıń ushın súwretlenip atırǵan obektiv kenislik boslıǵında qay dárejede ishke jaylasqanına qarap reń, kontakt, tús hám ondağı ayırım bólekleriniń anıq yamasa gúńgirt kórinislerine keskin tásir etedi.

Keńislik perspektivasi obektin kúnniń qaysı waqtında súwretlenip atırǵanına (azanda, túste, keshte) jıl máwsileri (báhár, jaz, gúz, qıs) hámde atmosfera ózgerisine (quyash yaqi bult) qarap ta ózgeriwi múmkin. Súwretlenip atırǵan buyımlardıń kenisliktiń ishinde qansha uzaq yaqi jaqında jaylasqanına qarap ta ózgeredi.

Fazalıq perspektiva usı tiykarǵı qaǵıydalarǵa iye bolıp, olar tómendegilerden ibarat:

1. Orınlanıp atırǵan súwret súwretshige jaqın bolǵan buyımlar anıq, uzaqtaǵılar bolsa ulıwma bolıp kórinedi. Súwrette fazanı sezdiriw ushın jaqın aralıqta jaylasqan buyımlardı anıq, uzaqtaǵılardı bolsa ulıwma tárizde súwretlew gerek.

2. Faza boslıǵında jaylasqan buyımlar sızıwshıdan qanshama uzaqta jaylasqan bolsa, anıq emes túste kórinedi. Súwretke fazalıq perspektivanı durıs kórsetiw ushın uzaqta jaylasqan buyımlardı azıraq jeńil, aldınǵı qatardaǵı buyımlardı bolsa anıq súwretlew gerek.

3. Jaqın aralıqta jaylasqan buyımlar fazada anıq kólemli bolıp kórinedi, uzaqtaǵıları bolsa anıq emeslew bolıp kórinedi. Súwretlewde hám usı tártipke boysınıwı zárúr.

4. Sızıwshıdan uzaǵıraq jaylasqan buyımlar, atmosfera basımı tásirinde sıya reń, hawa reń hám ashıq túste kórinedi. Fazalıq perspektivanı jánede kúshlirek kórsetiw ushın jaqın araqashılıqtaǵı anıq kórinip turǵan buyımlardı anıǵıraq sızıqlar menen, uzaqtaǵılardı bolsa ashıq túste súwretlew múmkin.

5. Aldınǵı qatardaǵı jaylasqan buyımlar haqıqıy óz túsinde, uzaqtaǵıları bir turli bolıp kórinedi. Fazalıq perspektivanıń bul nızamı súwretshiden aldınǵı qatarda jaylasqan buyımlardı anıq, uzaqtaǵılardı bolsa ulıwma tárizde anıq emes etip súwretlewdi talap etedi.

Fazalıq perspektivanıń usı nızam-qaǵıydalarınan paydalanıw oqıwshılar ushın áhmiyetli boladı. Joqarıda kórsetip ótilgen qaǵıydalar oqıwshınıń qanday wazıypa atqarıwınan baylanıssız (portret, natyurmort, tábiyat kórinisi h.t.b.) baqlanıwı múmkin.

Buyımlardı súwretlewde jaqtılıq hám sayalar úlken áhmiyetke iye. Natura etip qoyılǵan buyımlarǵa jaqtılıq qanshelli tik tússe olardıń súwreti sonshelli anıq kórinedi. Kerisinshe shetten túsip atırǵan jaqtılıq buyımgı ulıwma tárizde túsip orınlanıp atırǵan súwretti gúngirt bolıwına alıp keledi. Jaqtılıq bir buyımnı qaytıp ekinshisi hám úshinshisine túsıwi múmkin. Bul qanday súwretlenip atırǵan buyımlardaǵı jaqtılıq hám sayalar jıyındısın dúzedi. Olar tómendegilerden ibarat

- a) jaqtılıq ;
- b) saya ;

- v) yarım saya;
- g) qayıwshı jaqtılıq ;
- d) jaltıraqlıq.

Jaqtılıq dep- predmet betine tik túsıwshı quyash yaqi jasalma jaqtılılar tásirindegi nurǵa aytıladı.

Saya-buyımlardıń jaqtırılǵan bóleginiń arǵı tárepine kerisine jaqtılıq nurları túspegen orınǵa aytıladı. Bunday sayalarǵa jáne menshikli saya dep te aytıladı. Súwretlewdi orınlawda tutasıwshı sayalar da baqlanadı. Usı sayalar buyımlardıń biri ekinshisin jawıp turıwı nátiyjesinde payda boladı. Usı sayalar buyım tegisligine (stol, eden, jer h.t.b.) hámde súwreti orınlanıp atırǵan buyımlardıń birinen ekinshisine de túsıwı múmkin. Buyımlarǵa qıyaraq (anıq emes) ráwıshhte túsıwshı jaqtılıq nurı olarda yarım sayalardı payda etedi. Yarım sayalar tıykarınan jaqtılıq hám óziniń sayalar arasındadıǵı boleklerge jaylasadı. Sonıń ushın buyımlardadıǵı hár qanday sayalarda birdey toǵın túste bola bermeydi.

Tek ǵana jaqtı saya, saya hám yarım sayalar járdeminde buyımlardıń kólemlerin tuwrı orınlawı múmkin. Buyımlarǵa urılıw nátiyjesinde túsıwshı jaqtılıqar, qayıwshı jaqtını refleks payda etedi. Qayıwshı jaqtılıqlar premdetlerdiń bir-birinen qanday qashıqlıqta jaylasqan jerine karap kúshli yaqi kúshsiz bolıwı múmkin. Biraq hesh qashan qayıwshı jaqtını buyımlarǵa tik túsıwshı jaqtılıq nurına salıstırǵanda kúshli bolmaydı. Buyımda jaqtılıqtıń tik túsıwı nátiyjesine jaltıraqlıq payda boladı.

Jaltıraqlıq shıyshe, temir, gúlál hám basqa jariqlıqtı qáytarıw qásiyeti kúshi bolǵan buyımlarda baqlanadı.

Súwretlew óneri sabaqlarında jariq hám sayalar jeńil sızıqlar, yaqi ashıq hám toyǵın reńli mazoklar menen kórsetiledi. Jariq yarım sayalarda sızıq ushları súwretlenip atırǵan buyımnıń xarakterine hám jariqlıq túsıw baǵıtı boyınsha dáste-daste, anıq bolıwı tiyis. Bunday usılda islengen túslew buyımlardıń konstruktiv dúzilisin jáne de anıq kóretip beredi. Buyımnıń saya bóleklerinde sızıqlar qoyıwıraq bir-birine jaqın (birlesip ketken) bolıwı tiyis.

Buyımlardıń kólemlerin islewde sıyıqlardı júrgiziw izbe-izligi saqlanıw kerek.

Kólemler-hár bir buyım óz kólemine iye. Onıń kólemleriniń qırları, biyikligi, boyı hám enine iyeligi menen belgilenedi.

Natyurmorttı baslaw, naturanı úyreniw hám onıń ózgesheliklerin anıqlaw

Joqarıda kórip shıqqanımday naturağa qarap natyurmort islew ushın biliw kerek bolğan nızam hám qaǵıydalar hám olardıń is júzinde qollanıwı úlken áhmiyetke iye.

Sonıń menen bir qatarda reńli súwrette natyurmort islewde zárúr bolğan bilimlerdiń ishinde boyawlar haqqında bir qansha maǵlıwmat berip óttik. Boyawlar maylı boyawlar hám suw menen aralastırıp isletiletuǵın boyawlarǵa bólinei. Bul boyawlar jumıs islegenimizde olardıń ishki qásiyetlerin hám olar arqalı orınlangan súwretlerdiń jaǵdayları hám kórinisleri haqqında da bilip qoyǵan azı-kem tájiriyebege iye bolıw kerek, sebebi olardıń hár qaysısına tiyisli islew texnikası bar bolıp, olar tek ǵana materiallarınıń hár túrliligi hám islew texnikasınıń ayırmashılıǵı menen bir-birinen ajıralıp turadı.

Maylı boyawlar menen tiykarınan xolst, bartovka yaki qattı kartonǵa qattı qıl qálemler (kistochka) menen jumıs alıp barıladı. Jumıs baslamastan aldın bul tegisliklerdiń betin grunlap alıw kerekligin mudamı este tutıw zárúr. Eger bul qaǵıyda orınlanbasa, onda maylı boyawlar karton yaki xolstqa sińip ketedi hám kórinbey qaladı.

Biziń jaǵdayımızda diplom jumısınıń praktikalıq bólimi dep esaplap atırǵan jumısımızdaǵı qasımızda bar bolğan materiallardan kelip shıqqan halda, yaǵnıy maylı boyawlar járdeminde islemekshi bolğan natyurmort jumısın misal etip alamız. Biz eń áwele jumıs ushın natyurmort dúzip alıwımız kerek. Bul natyurmorttı dúziwde bizge reńli súwret sabaqlarında alǵan bilimleri menen bir qatarda turmıstaǵı baqlawlar hám óz aldımızǵa atqarǵan gúzetiwler hám shınıǵıwlarımız úlken járdem beredi. Natyurmort dúziw ushın buyımlar tańlap alıwımız kerek, olar bir-birine mas, kesent etpeytuǵın kólemlerde hám reńlerde

bolıwı kerek. Bunday degenimizdiń mánisi, buyımlar ózleriniń xızmet sheńberi, turmısımızdaǵı tutqan ornı hám úlken kishiligi (masshtab, proporciya h.t.) reńleriniń bir-birine maslıǵı biz ushın áhmiyetli hám olar óz ara baylanısları menen bir-birin biykarlamawı kerek, kerisinshe, olar bir-birin tolıqtırıp, bir-biriniń ayrıqsha qásiyetlerin ashıp turıwı zárúr.

Buǵan mısal retinde bir-birine sáykes kelmeytuǵın buyımlardan-skripka menen birge ǵarbızda yaki baqlajandı birge

qoyıp sızatuǵın bolsaq, bul jerde tamashagóy ushın qolaysız jaǵday keliwi múmkin. Yaki, nota dápteriniń qásına úlken mıs lágendi qoyıp qoysaq, onda bunday kóriniste mánissidey bolıp seziledi. Al, eger biz, usı mıs lágenniń qásına biyik quman, gúlál gúze qoyıp súwretlessek, olardıń bir-birine baylanıslı anaǵurlım sayıraq bolıp, olar ulıwma bir temaǵa baǵınıwı turǵan gáp.

Mine, usınday pikirler hám tájiriybege súyengen halda natyurmort dúziwdi baslaymız. Biz natyurmort ushın bir neshe buyımlardı saylap aldıq hám olardı hár qıylı jaǵdaylarda, hár qıylı kórinislerde, jaqtılıqta qarap shıqtıq. Eń aqırında bir qararǵa kelip bizge maqul bolǵan variantında toqtadıq.

Olar tómendegishe –Mıs quman keramik gúze, kese, limon, almurt hám hár qıylı túske iye gezlemeler. Arqa fonda kógis túske iye gezlemeler qıstırılǵan. Bul saylanǵan buyımlardıń formaları hám materiallıǵı bir-birinen ayırmashılıǵı; biriniń jumsaqlıǵı, basqalarınıń mıstan hám keramikadan jasalǵanın anıqlastırıp turadı. Biziń názerimizde, bul jaǵınan olar bir-birin tolıqtırıp turadı. Jáne tematikalıq jaqtan bir-birine mas bolǵan dep oylaymız. Bir qaraǵanda ápiwayı bolıp kóringen bul natyurmort joqarıda aytıp ótilgen maqsetlerdi óz ishine aladı.

Natyurmort súwretin salıwda tájiriybe hám bilimlerge tayanıp, natyurmort dúzilisin hár tárepleme qarap shıǵıp, reńli súwret salıw ushın zárúr bolǵan materiallardı hámde texnik usıllardı paydalanǵan jaǵdayda, joqarıda atap ótilgen nızam hám qaǵıydalardı este saqlaǵan halda jumısqa kirisemiz.

Biziń jaǵdayımızda pitkeriw qániygelik jumısınıń kelip shıǵıwına bir qatar eskizler islep ilimiy basshıma kórsetip, onıń menen másláhátlesip, bir neshe variantlar arasınan kerekliyin saylap aldıq.

Pitkeriw qániygelik jumısına arnalǵan kartinamızdıń kólemi

Endi natyurmortqa qoyılatuǵın nárselerdi tańlap alıp, keyin natyurmorttı stol ústine jaylastırdım. Hár zat óz-ózine adamnıń názerin tartıp tur. Bulardı biriktiriw kerek. Buniń ushın zárúr bolǵan maǵlıwmatlardı belgili súwretshiler haqqındaǵı albomlar, kitaplar, jurnallar kórip shıqtım. Olardıń natyurmort dúziw hám sızıw principlerin, stil hám texnikalıq ózgesheliklerin jáne bir

márte kórip shıqtım. Bulardıń bári meniń jumıs baslawım ushın tiykar bola aladı. Álbette, men óz natyurmortımda olardıń jumıslarınıń nusxasın kóshirmekshi emespen, ol, ózime kerek bolğan jaǵdaylardı kórip shıǵaman.

Hár qıylı túske iye reńli zatlardan natyurmort dúziw

Joqarıda ayılğan pikirlerge tiykarlangan halda qániygelik pitkeriw jumısına ilimiy basshım menen máslátlesip «Súwretlew óneri hám injenerlik grafika» qániygelerinde arawlı mektep pánlerinde reńli súwret sabaqları boyınsha ótiletuǵın temalardıń birin mısál etip aldıq. Tańlangan temám ulıwma alǵanda qıyınshılıqlı hám qızıqlı shınıǵıw bolıp, atı «Hár qıylı túske iye reńli zatlardan natyurmort dúziw».

Súwretlew óneri pánlerinde, sonıń ishinde reńli súwret (jivopis) sabaqları nátiyjeli shıǵıw ushıntalabalardıń oqıw quralları menen tolıq támiyinlengenligi, kórgizbeli qurallardıń jeterli bolıwına baylanıslı ekenin bilemiz. Buyımlarǵa qarap reńli súwret salıw barısında natura sıpatında qoyılatuǵın buyımlar, oqıtıwshı tárepinen aldınnan tayarlap qoyıladı. Buyımlar talabalardıń uqıplılıǵına hámde kurs barısında alǵan tájiriyesin esapqa alǵan jaǵdayda saylanıw tiyis. Natyurmorttı dúzgende de kompoziciyalıq qıyınshılıq dárejesin, joqarıda ayılğan jaǵdaylardı esapqa alıwımız kerek.

Natyurmort kompoziciyasın jaratıwda basqa tarawlardaǵıday ilham, yosh, uqıp, miynet hám dóretiwshilik qábiletler zárúr. Súwretlew óneri sabaqların jaqsı ózlestirip atırǵan reńli súwret páni boyınsha kerekli tájiriyebege iye bolǵan talantlı talabalarǵa usı qıyınshılıqtaǵı natyurmorttı ılayıq dep bilemen. Usı maqsette biz natyurmortımızǵa kúndelikli turmısımızda ushırasatuǵın, adamlarǵa quwanış, yosh bayram keypiyatların inam etetuǵın zatlardı aldıq.

Bular: Mıs quman, keramik gúze, kese, limon, almurt hám hár túrli túsli gezlemeler. Maqsetimiz usı buyımlardıń formasın, reńlerin úyreniw arqalı olardıń ápiwayı qarapayım gózzallıǵın seze biliw.

Natyurmorttı islew barısı óz ishine bir neshe wazıypalardı aladı.

1. Proporcıyalardı anıqlaw.

2. Buyımlardıń óz ara tegislikte jaylasıwı.

3. Perspektivanı tuwrı tabıw.

4. Hár bir buyımnıń jaqtılıq hám saya jerlerin, kólemin kórsetiw.

5. Buyımlardıń bir-birine salıstırmalı reńli tonların tabıw.

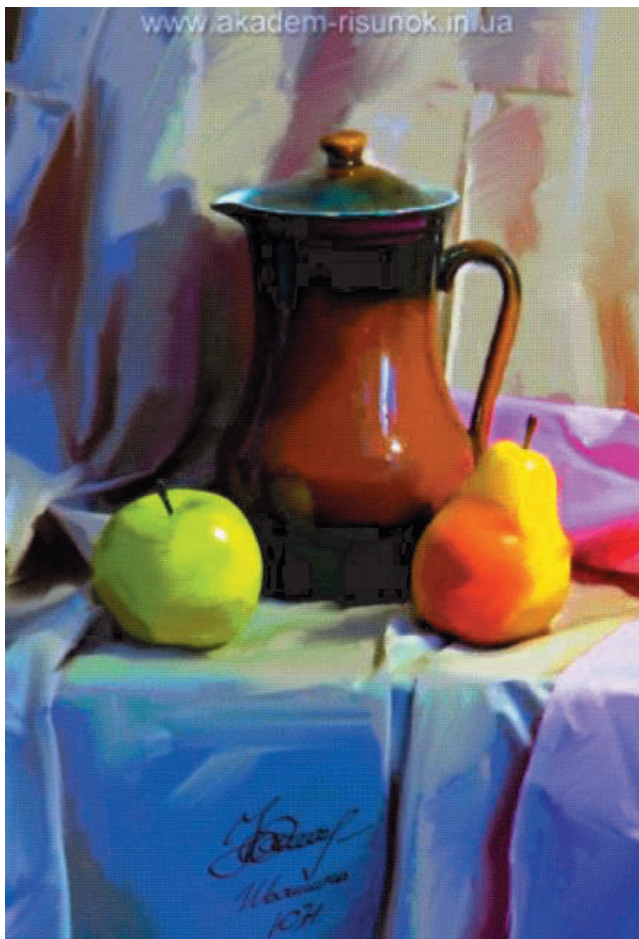
6. Buyımlardıń materiyallığın tuwrı jetkizip beriw.

7. Kompoziciya birliğin tuwrı tabıw.

Natyurmorttı baslawda onıń ulıwma masshtabın tabamız hám belgilep shıǵamız. Keyninen hár bir buyımdı óz aldına emes, al birgeliktegi bir pútin kompoziciya retinde shala súwret usılında belgilenip shıǵıladı. Keyin hár bir buyımnıń óz ara uzaq jaqtılıǵı belgilenedi. Buyımlardıń biyikligi enine salıstırmalı tuwrı tabılıwı tiyis. Názer sızığı qaǵıydasına muwapıq, qaysı bir buyım aldınǵı planda turǵan bolsa, sol buyım tómenirekte súwretlenedi.

Buyımlardıń natyurmort kompoziciyasında jaylasıwın tuwrı tawıp belgilep bolǵan soń, buyımlardıń áweli birewi keyin ekinshisi yaǵnıy hár bir buyımnıń óz aldına súwretleniwı nadurıs ekenligi eskertip ótıwımız orınlı. Sebebi hár biri óz aldına bólek-bólek sozilǵan buyımlardıń Óz ara baylanısı hámde kompozitsya birliǵı buzılıp ketedi.

Sonlıqtan natyurmorttıń súwretin salıw procesinde hámme buyımlardı salıstırmalı birlikte reńler berilip barılıwı gerek. Natyurmorttaǵı buyımlardıń toparın sızǵanda olardıń hár biriniń ornın hámde bir-biriniń arasındaǵı qashıqlıqtı anıq tabılıwı tiyis. Egerde olardıń ornı natuwrı tabılsa, buyımlardıń hawaǵa asılıp qalǵanday yamasa bir-birine jabısıp qalǵanday sezim payda bolıw qáwpi bar. Bunnan basqa buyımlardı soqqanda tek ǵana sırtqı konturın sızıp qoymastan, olardıń kólemin, reń formaların kórsetetuǵın xarakterli elementlerinde belgilep ótiwdi esten shıǵarmawı gerek. Buyımlardıń tegislikke túsetuǵın hám kólemligin kórsetetuǵın sayaların belgilengennen soń, buyımlardıń materiallıǵın sáwlelendiriwge reń berip boyap baslaymız.

Natyurmort realistik shıǵıwına, fonlardıń reńliliǵı óz ara proporcional salıstırmalı anıq súwretlense ǵana erisiwimiz múkin. Jáneде joǵarıда aytıp ótkenimizdey maqsetke erisiwimiz ushın natyurmorttaǵı eń qoyıw hám eń ashıq jerin anıqlaw kerek. Súwret salıw barısında reńlerdi qoyǵanda yaǵnıy mazoklar qoyǵanıwızda bir predmettiń sayası menen yarım sayanı jarıq jerler menen mudamı salıstırıp barılıwı kerek. Buyımlarǵa reńler bergende olar turǵan fonniń hám tonında esapqa alınıwı

kerek. Tuwrı tabılǵan fonnıń traktovkası natyurmorttaǵı barlıq buyımlardıń tonallıq sheshimlerin ornı-ornına qoyıwǵa úlken járdem beredi. Bunnan basqada naturadaǵı predmetlerdiń reńlerin qoyǵanda yaǵnıy mazoklar bergenimizde, forması boyınsha qoyılıwı kerek. Eger mazoklar dus kelgen baǵdarda berilse, natyurmorttaǵı buyımlardıń kóleminiń formaları durıs sáwlelenbey qaladı. Mısalı: Gezlemelerge mazoklar bergenimizde, onıń qarnın boylap aylana iymek mazok qoyǵanımaız maqul, limon almurtqada sonday formada aylandırıp iri, kelte mazoklar qoyılǵanı durıs dep bilemen.

Jánede súwret salıwda jaqtılıq reflekisler júdá áhmiyetli rol oynaydı. Bir buyımnıń jaqtı jeri túsip turǵan jaǵı ekinshi buyımnıń saya jerine jaqın tursa, birinshi buyımnıń jaqtılıǵı ekinshi buyımnıń saya jerinde sáwelenedi, yaǵnıy jaqtılıq refleksi buyımlardıń kólemlik formaların anıǵıraq kórsetiwge imkaniyat tuwdıradı. Anıq ornı tabılıp qoyılǵan blik, natyurmorttı júdá áhmiyetli xızmet atqaradı.

Sebebi, ol buyımnıń materiyallıǵın, kólemin hámde túsip turǵan jaqtılıqtıń reńlerin anaǵurlım bayıtıp kórsetedi. Joqarıda ayılǵan barlıq jumıslardı bolǵannan soń soǵılǵan natyurmortımızdı ulıwmalastırırıwımız kerek. Sebebi, súwret salıw procesinde buyımlardıń detallardıń hár birewine ayırıqsha kewil bólinbese, jiyi ushırasıp turatuǵın kemshiliklerdiń aqıbetinde ekinshi plan predmetleri menen aralasıp turǵan illyuziyanı tuwdıradı. Bunday jaǵdaydı durıslaw ushın natyurmorttıń predmetlerine ulıwmalastırıp yaǵnıy hámme buyımlardı baylanısta kórip, arqa plandagı tarawlardıń baylanısların salıstırıp ulıwmalastırırıwǵa boladı.

Súwretlew óneri sabaqların jaqsı ózlestirip atırǵan, reńli súwret pání boyınsha kerekli tájiriyeberge iye bolǵan talabalarǵa hám oqıtıwshılarǵa usı qıyınshılıqtaǵı natyurmorttı ılayıq dep oylayman.

Súwretlew óneri pániniń tarbiyalıq áhmiyeti

Xalıq ámeliy óneri júdá áyyemgi bolıp, ol adamlardıń miynet iskerligi hám ıqtıyajları menen baylanıslı payda bolǵan. Xalıq

ámeliy qol óneri estetik tárbiyanı ámelge asırıwǵa baǵıtlangan tiykarǵı ónerlerdiń biri esaplanadı.

Ulıwma tálim beriw mekteplerin qayta qurıwdıń tiykarǵı baǵdarlamalarında ayırıqsha dıqqat oqıwshılardıń estetikalıq hám kórkem kóz-qarasın qalıplestiriw máselelerine, súwretlew óneri arqalı jeke adamnıń garmonikalıq jaqtan qalıplesiwine qaratılǵan.

Jeke adamnıń kórkem unamlı kózqarası. Ulıwma xalıqtıń turmısqa estetikalıq qatnasınıń tiykarǵı kórsetkishi esaplanadı. Sonıń menen birge unamlı kózqaras sol xalıqtıń óz turmıs sharayatına, dástúrlerine, úrp-ádetlerine bolǵan qatnası menen de tıǵız baylanıslı. Oqıwshılardıń kórkem unamlı kózqarası hár qıylılıǵı menen ózgeshelenedi.

Sonıń ushında mekteplerde unamlı kózqarastı tárbiyalaw eki baǵdarda ámelge asırıladı:

1) Oqıwshılardı súwretlew hám ámeliy óner dóretpeleri menen tanıstırıw procesinde.

2) Oqıwshılardıń dóretiwshilik, ámeliy jumıs orınlaw procesinde.

Súwretlew óneri oqıwshılarda kórkem hám milliy mádeniyatıń túrlendiriwge xızmet qıladı. Ol mazmunı jaǵınan súwretlew, dekorativ, arxitektura usaǵan túrlerin óz ishine aladı. Súwretlew ónerin hár tárepleme úyreniw arqalı, oqıwshılardıń sana-seziminde, tálim-tárbiyasında kórkem mádeniyatlılıqtı kórkem bilimlerdi qalıplestiremiz. Eger ilimiy jaqtan súwretlew ónerine talqılaw jasasaq ol hár qıylı túrlerge hám janrlarǵa bólinip ketedi.

Bul janrlar túrler de óz nábwetinde mayda bólimlerge, túrlerge, usıl hám metodlarǵa ajratıladı. Ulıwma súwretlew óneri reńli súwret, grafika, músinshilik, dekorativ qol óneri, arxitekturaǵa bóliw arqalı, usı túrlerge say janrlarǵa duslasamız. Olarǵa tiykarınan portret natyurmort, peyzaj, turmıshlıq janr, tariyxıy janr, batal janrı (urıs kórinisiniń súwretleniwi), animal jańr (haywanlar, quslar h.t.b. súwretleniwi) morenistlik janr (teńiz kórinisin súwretlewshiler) bolıp bólinedi .

Buyımlarǵa qarap reńli súwret salıw barısında natura sıpatında qoyılatuǵın buyımlar oqıtıwshı tárepinen aldınnan tayarlap qoyıladı. Buyımlar talabalardıń uqıplılıǵına hámde kurs

barısında qalğan tájiriybelerin esapqa alğan jaǵdayda saylanıwı tiyis.

Súwretlew óneri insannıń kórkemlik sezimin ósiriwge hám lázzetleniwdiń joqarı shıń bolıp esaplanadı. Biz súwretlew jolı arqalı tábiyattıń gózzallıǵın ondaǵı mıńlaǵan reńlerdiń bar ekenligi ósimlik dúnyası, qus hám haywanat dúnyası menen tanısamız. Balalar olardıń súwretlerin aq qaǵaz júzine túsirer eken, ol súwrette olardıń miyneti, oylañan oyı, tábiyatqa bolğan túsiniǵi kórinip turadı.

Súwretlew óneriniń tiykarǵı wazıypalarınıń biri adamlarǵa gózzalıq, atap aytqanda kórkemlik tárbiya beriwden ibarat. Estetikalıq tárbiya-bul adamlardıń turmısında tábiyattaǵı kórkem-ónerdegi, adamlardıń óz ara qatnasıwındaǵı gózzalıqlardı tolıq túsiniw uqıbın tárbiyalaw hám gózzalıq nızamlıqları tiykarında dóretiwshiligin ósiriwden ibarat. Óytkeni, gózzalıq adamlardıń aqıl-oyına, kúshine, erkin tásir jasap, ruwxıy dúnyasın baytadı. Jámiyetimizdiń hár bir adamı qaysı tarawda jumıs islep atırǵanına qaramastan gózzalıqtı hám náziklikti kóre biliwi jáne túsine biliwi kerek. Kórkem óner óziniń qorshaǵan belgili xarakterli deregi hám teması boyınsha bir neshe janrǵa bólinedi.

Xalıq ámeliy óneri óz xarakterine qarap estetik tárbiyanıń tiykarın salıwshı estetik qabıllaw, estetik zawıq, estetik sezim-tuyǵı, estetik pikir, estetik bahalaw, estetik dóretiwshilik usaǵan sıpatların ósiriwde úlken rol oynaydı. Estetikalıq sezim qúditretin zattı kóriw ǵana emes, seziniw oyatadı. Xalıq ámeliy qol ónerin estetikalıq qabıllaw, qublıstıń sırt kórinisi menen ishki sıırınshılıqtı ańlatadı, yaǵınıy ónerdiń kórkin ǵana kórsetip ǵana qoymay, adamnıń usı ónerge degen kózqarasın anıqlaydı. Estetikalıq tárbiya bilim menen, oy menen, uǵım menen baylanıslı.

Házirgi jaǵdayda jas áwladtı tárbiyalaw praktikasında bala ańına óner hám maral normalarınıń paydalı tásiri, olarda dúnya tuwralı ilimiy túsinikti payda etiw principinde názerde tutılmaqta. Mektepke shekemgi tárbiya bólimlerinen joqarı oqıw orınların pitiriwge shekem jaslarda gózzalıq, hám milliy túrlendiriw ushın lazım bolğan hámme ánjumanlar ámelge asırılmaqta.

Oqıtıwshılardı balalardı átiraptaǵı oqıw hámde gózzalıqtı seziwge úyretiwde ádewir jaqsı nátiyjelerge eristi.

Jas áwladda tábiyatqa xalıq ámeliy óneri úlgilerine tuwrı múnásibette bolıw, ondaǵı gózzalıq, maqsetke muwapıqlıq, sulıwlıq, túr hám uyǵınlıqtı kóre alıw qábiletin ósiriwge qaratıw kerek. Mine usı isler arqalı jaslarda tábiyatqa estetik idealogiyaǵa tiykarlanǵan aqıllılıq múnásibet ana tábiyattıń gózzalıǵı tuwrısındaǵı túsiniqlerge tiykarlanǵan Watanparbarlıq túsiniqlerge tuyǵıları túrленеді.

Joqarı kórkem dárejede dóretilgen súwretlew óneri shıǵarmaların úyreniwde oqıwshılar olardan estetikalıq zawıq aladı. Súwret kompoziciyasınıń tabıslı sheshiliwi, reńlerdiń dóretiliwi, barlıqtıń haqıyqıy súwretleniwi balalardı quwadradı. Bul tek estetikalıq tárbiyaǵa baylanıslı bolmay, bálki balalardıń súwretlew dóretpesine, olardıń súwretlew ónerine bolǵan qızıǵıwların tárbiyalawǵa tuwrı baylanıslı. Súwretlew óneri shıǵarmaları haqqındaǵı sáwbetlerde oqıtıwshı, súwretshi kórgenin solayınsha sáwlelendirip qalмай, bálki ol barlıqtaǵı eń qızıq, eń shıraylı nárse hám qubılıslardan tásirленіp sızǵanlıǵın, tiyis bolǵan táǵdirde ol kórgen keshirgenleri hám esitkeńlerin súwretlep aytıp beredi.

Estetik tárbiya idealogiyalıq tárbiyanıń kerekli ayırılmas bólimi bolıp, adamdı hár tárepleme hám garmonik kamalǵa jetiwine qaratılǵan hámme barıstaǵı misalı. Siyasiy huqıqıy watanparbarlıq tárbiyasına tiyisli barlıq isler estetik tárbiya procesine baylanıslı. Sonıń ushın jas áwladqa estetik tárbiya beriw metodlarınıń keń tarqalıwına háreket qılıwımız kerek.

Estetik tárbiyanı házirgi bar bolǵan sisteması ótkiziletuǵın ánjumanlar logikalıq izleniwde de, tárbiyalanıwshılardıń jas ózgesheliklerin esapqa alıwdı da táminleydi. Oqıtıwshı hám tárbiyashılar estetik tárbiyaǵa júdá úlken áhmiyet berip tárbiyalıq islerde realizm óneri úlgilerinen paydalanbaqta ónerdegi idealogiya normaların balalar óneriniń barlıq túrlerine sińdiriw, bul normalardıń ómir hám insannıń ruwxıy sıpatları haqqındaǵı kóz aldına keltiriwlerdi túrлендіріwde aktiv rol oynawı jaslardıń

estetik tálim tárbiyasın ulıwma principte ámelge asırıwda járdem beredi.

Mektepke shekemgi jastaǵı balalar, oqıwshılar, hám studentlerdiń estetik tárbiyasında kórkem shıǵarmaları, waqıyalıǵımızdaǵı konkret faktlerdi tańlawga hám olardan paydalanıwǵa, hámde estetik tárbiya principine hám olardıń idealogiyalıq mazmunına óz aldına itibar berilmekte. Házirgi jaǵdayda jas áwladtı tárbiyalaw praktikasında bala ańına óner hám maral normalarınıń paydalı tási, olarda dúnya tuwralı ilimiy túsinikti payda etiw principinde názerde tutılmaqta. Mektepke shekemgi tárbiya bólimlerinen joqarı oqıw orınların pitiriwge shekem jaslarda gózzallıq, hám milliy túrlendiriw ushın lazım bolǵan hámme ánjumanlar ámelge asırılmaqta. Oqıtıwshılardı balalardı átiraptaǵı oqıw hámde gózzalıqtı seziwge úyretiwde ádewir jaqsı nátiyelerge eristi. Jas áwladta tábiyatqa tuwrı múnásibette bolıw, ondaǵı gózzallıq, maqsetke muwapıqlıq, sulıwlıq, túr hám uyǵınlıqtı kóre alıw qábiletin ósiriwge qaratıw kerek. Mine usı isler arqalı jaslarda tábiyatqa estetik idealogiyaǵa tiykarlanǵan aqıllılıq múnásibet ana tábiyattıń gózzallıǵı tuwrısınǵı túsiniqlerge tiykarlanǵan Watanparbarlıq túsiniqlerge tuyǵıları túrlenedi.

Ózbekstannıń rawajlanıw dáwirinde jaslardı estetik tárbiyalawda ilim hám miynetniń rolı artpaqta. Jaslar hár bir miynet barısında islewde estetik qanıǵıw payda qıladı. Miynetke hadal múnásibette bolıwǵa ádetlenip baradı. ádette óz ómiriniń barlıq tarawlarında joqarı milliy maral principlerine ámel qılatuǵın adamlar ǵana estetik mádeniyatlı dep esaplanadı. Sonıń ushın respublikamızda estetik mádeniyattı tárbiyalaw balalarda júdá kishi jastan baslanadı.

Respublikamızda jaslardıń estetik tárbiyası túrli formada hám hár túrli qurallar menen ámelge asırıladı. Mısalı mektepke shekemgi tárbiya orınları, mektepler, pedagogik kollej, akademik licey hám joqarı pedagogikalıq oqıw orınlarında jaslardı ónerge tartıw olarda estetik sezimdi túrlendiriw boyınsha kóp isler qılınbaqta. Korkem óner túrleri, súwretlew óneri, muzıka, teatr pastanovkaların kóriw, muzeylerge barıw hám kórkem

háweskerlik konkurs hám kórgizbelerge qatnasıw, xalıq seyilleri, xalıq dástúrlerine arnalǵan belgili keshelerin shólkemlestiriw usáǵan ánjumanlardan keń paydalanılmaqta. Estetik tálim tárbiya jas áwladtı milliy tálim maral principleriniń, tábiyat hám adamlar múnásibetindegi gózzallıqlarǵa shekem túsiniqlerdiń túrleriwi jáne estetik seziw hám iqtıyajdıń dúnyaǵa keliwi ushın dialektik tiykar sıpatında xızmet qıladı. Házirgi waqıtta estetik tárbiyanıń wazıypası kamalǵa jetetuǵın áwladtıń kórkem sezimtalılıǵın ósiriw, onıń waqıyalıqqa estetik múnásebetin jánede rawajlandırıw hám mazmunlı qılıw.

Kórkem óner predmeti tálim-tárbiyanıń tiykarǵı bólimlerinen biri-miyet tárbiyasın ámelge asırıwǵa sıpatına tásir kórsetedi. Sonday kórkem óner shınıǵıwlarıda oqıwshılar ámeliy xarakterli isler orınlaydı, túrli material hám áspablar menen islewdi úyrenedi, túrli operaciyalardı (oyıw, ılay ısı, qurıw-jasaw, graviyura hám.t.b) orınlaydı. Kórkem óner programması kórkem iskerligi málim izbe-izlikte ámelge asırıwǵa, materiallardıń qásiyetlerin esapqa alıwdı talap etedi. Kórkem óner xalıq ámeliy sanaatı hám kórkem ónermentshilik dástúrleri menen, házirgi zaman texnika estetikası hám kórkem-bezew máseleleri menen baylanıslı.

Kórkem óner sabaqları oqıwshılarda estetikalıq sezimler, sulıw zatlardı emocional múnásebetlerde bolıw, kórkem iskerlik hám ónerge bolǵan qızıǵıwshılıq sezimlerin tárbiyalaydı. Kórkem óner oqıwshılardıń jámáát islerinde úlken áhmiyet payda etedi. Oqıwshılar sabaq hám sabaqтан tısqarı waqıtlarda alǵan bilim hám tájiriybelerin islerde qollaydı. Kórkem óner sabaqlarında kórkem shıǵarmalarına bolǵan qızıǵıwshılıqların asıradı. Shınıǵıwlardı rejelestiriw hám ótkiziwde súwretlew qábiletiniń balalar ushın shıǵarmasın oyların hám qızıǵıw orayı bolıwına erisiw lazım. Balalardıń sabaqta orınlaǵan isleri ilajı barınsha olardıń kúndeliik turmısında qollanıwǵa erisiw kerek boladı. Máselen, klasstı bezew, úlken hám dosları ushın sawǵa tayarlaw, klass, mektep kórgizbeleriniń eksponatı hám basqalar.

Kórkem óner shınıǵıwlarıda tálim-tárbiya wazıypalar birlikte ámelge asırılǵan jaǵdayda ǵana kerekli kórinisti beredi.

Kórkem óner shıǵarmaların talqılawda bolsa balalarda shıǵarmanı qabıllaw kónlikpelerin rawajlandırıw, dóretiwshilik tariyxınan faktik materaıllardı úyreniw, arnawlı termin hám túsiniqlerdi ózlestiriw arqalı ámelge asırıw lazım.

Ámeliy jumıslardıń mazmunı, har túrli bolıwı jaqsı nátiye beredi. Mısalı sabaqlarda ılay menen islew, ámeliy kórkem óner menen shuǵıllanıw tabiiy materiallardı qollaw, akvarel, guash, tush, plastilin, flomaster sıyaqlı boyawlar hám materiallardan paydalanıw, qaǵaz, gezeleme, aǵash hám basqa materiallardı kesiw, japıstırıw, montaj qılıw sıyaqlılar.

Qorshaǵan ortalıqtı estetik kóre biliwdi ósiriw balalarda obrazlı elesletiw hám kózqarasların bayıtıwdı, olardıń tájiriyebe gúzetiwshenligi, kórkem xızmetlerinin jámiyet kisiler turmısındaǵı ámeliy roli haqqındaǵı túsiniqlerin bayıtıwdı maqset qılıp qoyadı. Sonıń menen birge bul sabaqlar balalarda óner haqqında, súwretshi miynetiniń ózine tán ózgeshelikleri haqqında, kórkem tildiń sáwlelendiriw quralları hám specifikasi haqqında túsiniq hám bilimlerin bayıtıwdı hám názerde tutadı.

Kórkem óner shıǵarmaları qabıl qılıw sabaqlarında ózbek, rus, tuwsqan xalıqları turmısı hám dóretiwshiligin sáwlelendiriwshi shıǵarmalarǵa kóbirek waqıt ajratıw maqsetke muwapıq.

Mektepte súwretlew óneri sabqlarına názer salar ekenbiz onda Watanımızdıń ullı ótmishi, watanlaslarımızdıń mustaqıllıq ushın alıp barǵan gúresleri, Ózbekstanıń sulıwlıqqa tolı tabiyatı, xalıqlar doslıǵın kórsetiwshi súwretlew óneri dóretpeleri menen tolıp tasqanlıǵınıń guwası bolamız.

Qálem súwret hám onıń súwretlew ónerindegi tutqan ornı

Qálemsúwret-bul barlıq súwretlew óneri túrleriniń tiykarı bolıp esaplanadı. Súwretshi súwretlew óneri túriniń qaysı birinde dóretiwshilik penen shuǵıllanıwına qaramastan qálem súwretke tiykarlanadı. Ol óziniń baqlawları, úlken shıǵarma kompoziciyaları ústindegi izleniwlerin áweli qálemde dáslepki sıyıqlar súwretshige járdemshi derek bolıp xızmet etedi. Súwretshi anaw yamasa mınaw kartinasın dóretiwdi qalem menen islewden baslaydı. Bunnan keyin kartinanıń reńleriniń jarqınlıǵı arqalı

tamashagóyge estetikalıq zawıq baǵıshlaydı. Basqasha aytqanda, qálem súwretsiz hesh bir súwretshi óz dóretpesin jetiliske halına keltire almaydı.

Qálem súwret basqa óner túrleri arasında óz aldına juwmaqlanǵan kórinistegi óner shıǵarmasında bolıwı múmkin. Tush, sangına, pastel, sous, qálem menen islengen kóplep kartinalar dúnya júziniń túrli óner muzeylerinde, kórgizbelerden orın alǵan.

Qálem súwret shınıǵıwları kórip-baqlaw arqalı durıs súwretlew, bolmıstı ańlaw sana hám seziw organlarına qalıplestiriw tek bolajaq súwretshige ǵana emes, ol hár túrli kásip tarawındaǵı insanlarǵa zárúr. Qálem súwret shınıǵıwları basqa qániygelik pánleri qatarında bolajaq pedagog-súwretshilerdi tayarlawda tiykarǵı ólshem bolıp esaplanadı. [15; 31-32].

Ámeliy shınıǵıwlar menen bir qatarda teoriyalıq bilimlerge bolajaq qániygelerge olardıń keyingi pedagogikalıq, dóretywshilik hám ilimiy is-háreketlerinde áhmiyetli ekenligin aytıp ótiw gerek.

Kórkemlik maǵlıwmat beriwde bolmıstı haqıyqıy súwretlew oqıwshılarǵa ámeliy bilimlerdi ǵana berip qoymastan, al olardıń ulıwma dúnya qarastarın rawajlandırıwda úlken áhmiyetke iye. Haqıyqıy súwret salıw óneri, bolmıstı haqıyqıy obrazlarda súwretlew sheberlikti rawajlandırıwdı óz aldına maqset etip qoyadı.

Súwret salıwdı úyreniw oqıwshılarǵa átiraptaǵı denelerdiń kólemin haqıyqıy súwretlew menen birge, olardıń estetikalıq talǵamların kúsheytiwde úlken áhmiyetke iye.

Súwret salıw tiykarların úyreniw, nárseniń ózine qarap basqıshpa-basqısh rawishte súwretlew principinde qurılǵan bolıp tabıladı.

Tábiyatqa muhabbat, asa baqlawshılıq buyımlardı durıs súwretlew sıyaqlı sıpatlar hár bir súwretlew óneri menen shuǵıllanatuǵın insanlarǵa tán bolıwı gerek.

Súwretlew óneri oqıtıwshısınıń jetik qániygelikke iye bolıwında tek ǵana ámeliy bilimlerdi ózlestiriw ǵana emes, al súwretlew óneriniń teoriyalıq tayarlıǵınıń puxtalıǵına da baylanıslı.

Keyingi waqıtta súwretlew hám ámeliy ónerdi rawajlandırıwǵa húkimetiz úlken itibar bermekte. Óǵan bolsa qálem súwret shınıǵıwları joqarı dárejede alıp barılǵanda ǵana erisiw mumkin.

Ullı Mikenandjelo Buanorotti aytqanıday «Qálem súwret – basqasha qılıp aytqanda, sızbalar óneri, reńli súwret, músinshilik, arxitektorlıqtıń eń joqarı noqatı qálem súwret barlıq pánlerdiń deregi». Bul sózler 500 jıl burın ayılǵanına qaramastan házirde mánisin joǵaltpaǵan hám óz dálilin tawıp atır.

Qálem súwret islew ushın túrli materiallardan paydalanıw múmkin. Hár bir islenip atırǵan wazıypa ushın sol materiallardı durıs tayarlay biliw sızılıp atırǵan súwrettiń tabıslı tamamlanıwında úlken áhmiyetke iye.

Qálem súwrette islenetuǵın materiallardı shártli túrde eki toparǵa bóliwge boladı. Olar tómendegidey :

1. Qurǵaq halında isletiletuǵın materilalar.

2. Suyıq halında paydalanıwǵa bolatuǵın materiallar

Aytılıp ótilgen materiallardıń birinshi toparı tómendegilerden ibarat: hár túrli úlkenliktegi grafit qálemler, reńli grafitler, por (klass taxtasında islew ushın), sangina, qurǵaq sous, pastel, tıǵızlangan hámde tábiyǵıy kómir tayaqshaları. Atap ótilgen hámme súwretlew quralları cilindr kórinisli tayaqshalar yamasa arnawlı qurılmalarda bolıwı múmkin. Bunday materiallardı isletiw menen orınlangan súwretlew kóp ushırasadı. Usı materiallar kópshilik belgili súwretshilerdiń dóretplerinde ushırasadı, olar bul materiallarda islewdi júdá jaqsı kórgen.

Ekinshi topardaǵı materiallardı sanap ótetuǵın bolsaq, olarǵa tush, sıya, akvarel boyawlar, guash, souslar (suwda aralastırılǵan) kiredi. Suyıq halındaǵı usı materiallar qaǵaz betinde hár túrli qıl qálemler, ushlıqlar (pero), hár bir tayaqsha qurılmalardan menen isleniwi múmkin. Súwretlewde ápiwayı jazıw quralları hámde flomasterlerden paydalanıwǵa da boladı. Kórsetip ótilgen hámme súwretlew quralları anaw yamasa mınaw wazıypanı sızıqlar, túsleri arqalı orınlanadı. Jáne sonı esten shıǵarmaw kerek, hár bir atap ótilgen material islenip atırǵan súwrettiń xarakterine,

mazmunına qarap tañlap alıw kerek (qálem, karton, túrli reñlerdegi qağazlar jáne usınday sıyaqlı).

Mısalı, tush-ushlıqta (peroda) islenetuğın súwret ushın onsha úlken bolmağan beti tegis, sıypaq qağaz betinde islew maqsetke muwapıq. Tush bunday sıypaq tegislikte jaqsı jatqarıladı, tarap ketpeydi jáne jumıs pitkennen keyin az-maz jıtırıp súwrettiń jáne de sulıw kóriniske iye bolıwın támiyinleydi. Kóp jağdayda tush penen reñ beriwden aldın súwretlemekshi bolğan obektin súwretin qálem menen biliner-bilibes etip belgilep alınadı, sońınan usı belgilengen jerlerdi ushlıq penen tush júrgizip jumıs dawam ettiriledi. Ushlıq penen islep atırǵanda onnan durıs paydalanıw kerek. Eger onı qopal paydalansaq yamasa qattı basıp isletsek qağaz betin tırnap, hátteki jırtıp jiberiwi de múmkin. Sonıń ushın ushlıqtı tushqa batırıp algannan soń qağaz betinde jumısaq, názik háreketler menen abaylap júrgiziw kerek. Súwrettiń mazmunına qarap ayırım jağdaylarda ushlıq penen birge qıl qálem menen de jumıs alıp barıladı. Bul jağdayda da abaylı bolıp islew kerek. Sebebi, qáte jiberilgen bolsa, onda onı dúzetiw múmkin emes.

Qálem súwret islewde keń tarqalǵan hám paydalanıwda júdá qolaylı bolǵan material bul qálem bolıp tabıladı. Qálem oqıwshılardıń baslanǵısh kursta bilim alıwında tiykarǵı qural bolıp tabıladı. Sızıwdıń eń dáslepki wazıypalarında qálemdi isletiw úlken áhmiyetke iye. Házirgi kúnde ápiwayı qara qálemniń júdá kóp túrleri paydalanıladı. Olarǵa «T», «2T», «H», «2H», «M», «2M», «3M» yaki V, T, 2T, M, «2M», «H», «2H» HV, V, 2V hám t.b. lar kiredi. Tariyxqa nazer taslasaq áyyemgi zamanda adamlar qorǵanlarǵa, tawlarǵa taslarǵa, úngirler diywallarına túrli súwretlerdi sızǵanlıǵın kóriwimiz múmkin. Olar birer-bir ushqır qattıraq nárseler menen úngirlerdiń diywalların tırnap súwretler salǵan.

Rawajlanıw arqalı súwret sızıw ásbap-quralları da rawajlanıp bardı. Ápiwayı qálem de usılarǵa kiredi. XVI ásirde Angliyada grafit káninen tawılǵan tayaqshalar menen sızıwlar sızıp kórgen, sonda olar qağaz betine názik hám sulıw sızıqlar túsire alatuğın qásiyetleri bar ekenin bayqagan. Ápiwayı qara qálem XVII

ásirdiń aqırında francuz ilimpazı N.Kante tárepinen oylap tabılǵan. «T» háribi menen belgilengen qálemler «Tvyordıy»-qattı degen mánisti ańlatadı. Gipsten islengen buyımlardı qattı qálemler paydalanıp súwreti sızıladı. «M» belgisi «myagkiy» - jumsaq degendi ańlatadı hám qálemniń bir túri menen kóbinshe tez orınlanatuǵın súwretler (nabroskalar) yamasa kompoziciya eskizlerin tayarlawda paydalanadı. [15;53-55].

Qálem súwret páninde qollanılatuǵın jáne bir material túri bul-kómir tayaqshaları bolıp-bul material kóbinshe qaralama súwretler sızıwda qollanıladı. Kómir tayaqshalarınıń tayarlanıwınıń ápiwayı usılları bar. Tayarlanǵan kómir qálemsheleri menen qaǵaz betine súwretler sızıwǵa boladı. Bunday súwretler óship ketpewi ushın azǵana qant (qumsheker) eritilip, qaǵazdaǵı súwrettiń ústine jeńil háreketler menen búrkep sebiledi. Ata-babalarımız bunday kómir qálemsheler menen gúlálshılıq buyımlarınıń bezewlerin beriwde paydalanıp kelgen. Rossiyada bolsa aq qayın, teregininiń shaqalarınan paydalanǵan. Zavodlarda bolsa 3000⁰ ıssılıqtaǵı hawásız jerde 3 saattan 5 saatqa shekem qızdırıw arqalı kómir tayaqshaları arnawlı tayarlanadı.

Akvarel boyawlar suwda ańsat eriydi. Ol boyaw poroshogi (ósimlik yaqı mineralardan júdá mayda etip ezilgen poroshok) hám baylanıstırıwshı-alsha jelimi, glicerin jáne azıraq bal aralaspasınan ibarat. Akvarel boyawları názikligi jáne reńleriniń tınıqlıǵı, jarqınlıǵı, úylesimli kórinisi menen ajıralıp turadı. Hátteki, bir reńniń ústinen ekinshisi túsirilgende de aldınǵı reń sezilip turadı hám olardıń qosılıp ketiwi nátiyjesinde basqa bir reń payda etedi.

Guash boyawları da suwda jaqsı eriydi, biraq ol akvarel boyawları sıyaqlı tınıq, móldir kóriniste emes. Guash boyawları istelitgende eger bir reńniń ústinen ekinshi reń berilgende aldınǵı reń pütünley kórinbey qaladı. Guash boyawları tez kewip ketedi. Biraqta quyashta kóbirek tursa, onıń reńi dumansırıp jarqınlıǵı tómenlep ketedi.

Qıl qálemlerge kelsek, onda boyaw ushın jumsaq júnli, domalaq formalardaǵı qıl qálemlerden paydalanıw kerek. Olar domalaq hám jalpaq formalarda bolıp, tıyın, porsıq, qoyan,

suvsar, túye kibi haywanlardıń túbit júńlerinen tayarlanadı. Jaqsı sıpatı qıl qálem suwlanǵanda qılları bir jerge jıynalıp, konussımaq formaǵa keledi. Domalaq formadaǵı qıl qálem akvarel boyawları, al jalpaq formadaǵı qıl qálemler bolsa guash boyawları menen jumıs islew ushın qolaylı.

Óshirgishler súwret sızǵanda járdemshi hámde artıqsha sızıqlar hám shtrixlardı óshiriw ushın paydalanıladı. Bul ushın aqshıl óshirgishler isletiledi.

Jumsaq óshirgishlerdiń sıpatı qaǵaz betindegi qálem izlerin taza etip óshiri menen anıqlanadı. Házirgi kúnde óshirgishlerdiń túrleri kóp.

Súwret sızıwda qaǵaz tiykarǵı material esaplanadı. Qaǵaz appaq, jeterli dárejede qalıń bolıwı kerek. Olardan eń jaqsısı- «Vatman» dep atalıwshı qaǵaz bolıp tabıladı. Akvarel boyawlar menen islew ushın vatman qalıń hám beti gedir-budır bolıwı kerek, egerde ol juqa bolsa, suwdı tez sıńdirip alıp, jibip ketedi, nátiyjede boyawlar jayılıp ketedi. Sonıń menen birge «yarım vatman» qaǵazın da paydalanıwǵa boladı.

Súwretlew óneri hár bir dóretiwshı shaxs ushın júdá keń iskerlikler maydanı esaplanadı. Súwret salıwdı puxta iyelew barlıq óner túrlerinde ayrıqsha orındı iyeleydi. Usı sebepli akademik súwret islew bilimli súwretlew iskerliginiń barlıǵında kól keledi, jetiskenlikti támiyinleydi. Qálem súwret islewge hám onı óz mánilik ómirinde paydalanıwǵa adamlar áyyemgi waqıtlardan - aq intılıp kelgen. Usı sebeptende súwret sızıwdıń málim nızam-qaǵıydaları islep shıǵılǵan hám jıllar, ásirler dawamında quramalıstırılıp úyrenilip rawajlanıp kelingен. Qálem súwret barlıq súwretlew óneri túrleriniń tiykarǵı negizgi desek qáte bolmaydı.

Oqıw - shınıǵıw wazıypalardı puxta, mánisli qılıp súwretlew alıw akademik súwret nızam qaǵıydaları islep shıǵılǵan hám jıllar dawamında hám teoriyalıq hám ámeliy tárepten úyrenildi kózde tutadı. Olar jumıs iskerligin sıpatlı shólkemlestiriliwine de kóp tárepten baylanıslı. Bunnan tısqarı sızıwda islenetuǵın áspab-úskene ánjamlar sıpatlı, talapqa juwap beretuǵın bolıwı kerek.

Qálem súwret islewdiń eń tiykarǵı talabı sızıw obektin hár tárepleme uqsatıp kórsetiwden ibarat iskerlikti támiynlewden ibarat. Bunın ushın súwretti qaǵaz júzinde durıs jaylastırıw, ólshemlerin durıs anıqlaw, buyımlardıń óz ara qatnasın hám perspektiva jaǵdayların anıq tabıw talab etiledi. Jumıstın máqsetke muwapıq shıǵıwda álbette bilim, tájiriye hám sheberlik jeterli boladı. Bilim oqıw, úyreniw, talıqlaw arqalı artırılsa, tájiriye hám sheberlik kóp islew, tınbay shınıǵıw qılıw, intıǵıw arqalı arttırılıwı málim.

Tálim alıwdı jáne bir eń kerekli shárti hár bir súwretleniwine júdá baylanıslı ekenligi sır emes. Sebebi sızıwda ómir haqıyqatın kórsete alıw sıpatı eń kerekli desek heshqashan aljaspaymız.

Súwret sızıwda úyreniw ápiwayı natyurmort, sonday-aq óz aldına dana-dana túrli buyımlardı kórsetiw sızıw arqalı ámelge asırıladı. Jumıs súwretti qaǵazǵa durıs hám sulıw tárizde jaylastırıwdan baslanadı. Soń hár bir nárseni óz ara jaylasıwı olar arasındadıǵı qashıqlıqlar ólshemi anıqlanadı. Bunda qálem jeńil, qaǵazǵa artıq dárejede baspastan isletilwi kerek. Málim bolıwınsha qálem súwretin zárúrli sızıw qaǵıydaları áyyem zamanlardan rawajlanıp kelingen [14; 62-64].

Aytıwlarǵa qaraǵanda birinshi shólkemlestirilgen eń dáslepki kórkem akademiyalardan súwretti qálemde sızıw jetekshi orınǵa qoyılǵan. Onı jaqsılap úyrenip almaǵan talaba súwretke reń beriw shınıǵıwına, yaǵnıy reńli súwret jaratıw isine jaqınlastırılmaǵan. Usı sebepten akademik súwret sızıw shınıǵıwı zárúrli esaplanıp oqıw-tálim barısınin kóp bólimin iyelegen. Mámleketimiz hám shet el súwretshileri dóretpesinde de animalistik temalardı kóplep ushıratamız. Áyyemgi usta súwretshilerden Dyurerdin, Rembrandtin, Delakuanın haywanlar hám quslardı súwretlengen qálem sızıwları mısıl qılıp kórsetiwimiz múmkin.

Súwretlewge bolǵan qızıǵıw insanlardı áyyemnen ózine tártıp kelgen. Ol algashqı dáwir adamlarına óz ara qarım-qatnas, sóylesiw ushın zárúr bolǵan. Shıǵarmalar kópshiligi ańshılıq menen shuǵıllanıp kelgen áyyemgi adamlar haywanlardın júrgen jolların úyrenip, tik qaya hám ǵarlarda túrli súwret hám belgiler

qaldırğan. Waqıt ótiwi menen olardıń súwretlew qábiletleri rawajlanıwı nátiyjesinde keyinshelik hár qıylı ań kórinisleri hám sáwlelene baslağan. Zaravut-Kamar (Surxandárya oblastında jaylasqan) ǵarında tabılǵan jáhán itibarına tán usı súwrette adamlardıń jabayı buǵaǵa tas hám nayzalar atıp, soń onı tik qayada tómenge túsirip jibireiwi kórinisi súwretlengen. Súwretlerdiń júdá ápiwayı bolıwına qaramay, aytıw múmkin, olardaǵı turmıslıq naturaǵa bolǵan baqlawshılıq halatları kisini hayran qaldıradı. Usı súwret áyyemgi tas (mezolit) ge tiyisli.

Tashkent oblasti, Bostanlıq rayonında Xojakentte 1957-jılı tabılǵan tasqa oyıp islengen suwın súwreti hám dıqqatqa sazawar. Onıń ólshemi suwınnıń haqıqıy úlkenligine jaqın bolıp, 1,9 metrdi quraydı. Usı jerde tabılǵan jabayı buǵa súwreti formasında bolıp, tastıń börtikligi esapqa alınıp islengen. Bul eki súwret sońǵı paleolit dáwirine tiyisli.

Biziń eramızdan aldınǵı III-II ásirlerge tán gúlalshılıq buyımları hámde diywallarǵa islengen súwretlerde (Chust, Dalvirzintepa) tiykarınan aspan, jer, qúyash, suw, adam hám haywanlardıń súwretlerin kóriw múmkin.

Algashqı dáwir adamları qaya hám taslarǵa kómir menen túrli súwretlerin túsirip, soń olar ústinde ótkir tastı júrgizip shıqqan. Keyin súwretlerin pushtı reń menen boyaǵan. Sonı aytıw tiyis, kópshilik súwretler ápsanalıq hám túrli máresimler tiykarında islengen súwretler bolıp, insanlardıń usı dáwiridegi dúnya qarastırınıń dáslepki kórinislerin ózinde sáwlelendirgen.

Keyinshelik solar tiykarında jazıw payda bola basladı hám rawajlana bardı. Eń aldı menen piktografiyalıq (súwretlew), soń ideografiyalıq, yaǵnıy hár bir blegi sóz mánisin ańlatıwshı, onnan keyin háriplerden ibarat jazıwlar payda bola basladı. Adamlar súwretlew barısında dáslepki kónilikpelerin tábiyattı tikkeley baqlaw hám oǵan eliklew jolı arqalı iyelegen. Súwretlewge úyretiw paleolit dáwirinde hám rawajlanbaǵan edi. Tek ǵana keyinshelik neolit dáwirine kelip diyqanshılıq hám ónermentshiliktiń baslanǵısh basqıshında insanń miynet qılıwı nátiyjesinde ǵana kórkem ónerge bolǵan qızıǵıwı oyana bardı.

Súwret sızıwǵa bolǵan qızıǵıw insanlardıń kúndelik turmısta isletiletuǵın buyımlardı bezewi arqalı rawajlandı. Eń aldǵı menen sopol ıdıslarǵa túrli naǵıs hám súwretler túsiriw payda bola basladı. Usı tárizde súwretler islewdiń dáslepki metodları hám júzege keldi. Endi ónerment óz shákirtiniń súwretlerin qanday islewdi baqlap oǵan jol-jobalar kórsetedi. Shákirttiń ustaz kórsetpelerine ámel qılıwı keyinshelik usı ónerdiń dawam etiwinde zárúr orın iyellegen.

Sonday qılıp súwret orınlawdı úyretiwdiń dáslepki usılları payda boldı. Biraq usı metodlar anıq islep shıǵılǵan, jol-jorıqlar hám principiǵerge tiykarlanbaǵan edi. Súwretlew ónerge úyretiw hámde mektepler shólkemlestiriw keyinrek baslandı.

Kásip-óner kolledj oqıwshıların súwretlew ónerge úyretiw metodları tuwrısında sóz barǵanda eń aldǵı menen áyyemgi Mısrdıń joqarı rawajlangan mádeniyatın mısál qılıp kórsetiw múmkin. Tariyxıy dereklerde jazılıwınsha áyyemgi Mısr mekteplerinde túrli pánler qatarı súwret sızıw hám keń úyretilgen. Mektepti tamamlǵan óspirin xana ishki kórinisin súwretley alıwı, úlken maydanniń sızılmasın sızıp, onıń ólshemlerin qoya biliwi, suw qurılmaları súwretin sızıp biliwi shárt bolǵan. Súwretlew óner metodların mekteplerde úyretiliwin biz áyyemgi mısırlıqlar xızmetinde kóriwimiz múmkin.

Kásip-óner kolledj oqıwshıların súwretlewge úyretiwdiń tiykarǵı sebeplerinen biri oqıtıw metodikası ierografikalıq ózgeshelikke iye bolǵanlıǵı. Usı baǵdarda birde bir mánini ańlatıwdı tek súwretler arqalı ámelge asırıwdı talap etedi. Sonı aytıw tiyis, Mısırlıqlar súwret sızıw hám onıń teoriyalıq nızamlarına tiykar salǵan. Usı dáwir mekteplerinde jaslarǵa tálim beriwdiń anıq islep shıǵılǵan didaktikalıq principi bolmaǵan. Jaslarǵa súwret sızıwdı úyretiw naturanı baqlaw, talıqlaw, átirap tábiyattaǵı waqıya hám qubılıslardı baqlaw arqalı emes, bálki aldınnan islep shıǵılǵan úlgieler tiykarında alıp barılǵan.

Mısırlıqlarda pariqlı, áyyemgi Yunan súwretshileri súwretlew ónerin oqıtıw barısında tálim-tárbiyaǵa ózgeshe jandasıp, onı túpten bayıttı. Olar jas súwretshilerdi kóbirek tábiyattı úyreniwge hám onıń ajırılmas bóleklerinen biri bolǵan insan gózallıǵın

joqarı dárejede súwretlewge shaqırǵanlar. Parassiy, Evpomi, Pamfil, Apeplek hám basqa súwretshiler ózleriniń teoriyalıq tiykarlarında dúnyadaǵı barlıq nárseler hám buyımlar simmetriyalıq, garmoniyalıq hámde matematikalıq tárepinen ólshemlerge iye ekenligi haqqında jazadı. Tiykarınan eramızdan aldınǵı 432-jılda jasap dóretiwshilik menen shuǵıllanǵan músınshi Poliklet adam dene bólekleriniń bir-birine qatnasları haqqında jazıp, onıń dálili sıpatında «Dorıfor» mábudın jaratqan. Keyinshelik súwret sıızıwdı úyrenip atırǵan jaslarǵa Poliklet jaratqan músınlerden birin ózine qarap súwretlew májbúriy ráwishte tálim dizimine kirgizilgenligin kóremiz [16; 48-50].

Eramızdan aldınǵı IV ásirge kelip áyyemgi Yunanda Sikion, Efes, Fivan sıyaqlı usı dáwirdegi blegili súwretshiler mektepleri payda boldı. Solardan eń kózge kóringeni Sikion mektebi bolıp, ol tek ǵana súwret sıızıw metodların rawajlandırıwǵa, bálki, ulıwma súwretlew óneriniń rawajlanıwına úlken úles qostı hámde ol jaslarǵa súwretlew ónerin úyreniw arqalı gózzal tábiyattı súyiwge, onıń nızamlıqların ılımy tárepinen úyretiwge qarattı.

Súwretlew procesinde jaslar tárbiyattı baqlaw menen bir qatarda bar nárselerdiń dúzilisi ózgesheliklerin hám úyrengen. Sonıń ushın Sikion mektebiniń tiykarshılarınınan biri Pamfil súwret sıızıwdı pán sıpatında barlıq oqıw orınlarına kiritiwdi jolǵa qoyǵan. Ol súwretlew ónerge ilimiy názerinen qarawdı birinshilerden bolıp aldınǵa súrdi.

Áyyemgi Rim dáwiri kórkem óner iyelleri yunan súwretshileri erisken tabısların dawam ettirgen halda súwretlew óneri tarawında úlken tabıslarǵa eristi. Usı dáwirdeń bay kisileri kórkem óner shıǵarmaları úlgilerin jıynap, keń xalıqqa kórsetiwdi ádet qılǵan. Ayrıqsha bul hal Cezar húkimranlıǵı dáwirinde kóbirek asırılǵan. Biraq, Yunanlıq kórkem óner iyellerinen parıqlı, Rim súwretshileri súwretlew ónerin oqıtıw dizimine hesh bir jańalıq kiritmedi. Rim imperiyası súwretshi-oqıtıwshısı kórkem dóretiwshilik mashqalaları menen shuǵıllanmas edi. Tiykarınan oqıtıw diziminde Yunan súwretshileri dóretken úlgilerge iye súwretshi-dóretiwshi sıpatında emes, ónerment qarasinan nusqa kóshiriw, Yunan súwretshi-pedagoglardı islep shıqqan oqıtıwdıń

ilimiy tiykarlangan metodikalarından waz keshiw aqır-áqıbette súwretlew óneriniń rawajlanıwına tosqınlıq qıldı.

Orta ásirlerge kelip, realistikalıq súwretlew óner tolıq kriziske ushıradı. Bul dáwir súwretshi hám buyımdı tegislikte haqıyqıy súwretlew qaǵıydaların hám súwretlewdi hám súwretlewde Yunan súwretshileri tárepinen islep shıǵılǵan tiykarǵı principlerdi tolıq bilmes edi. Ruxanıylar ullı Yunan súwretshi-pedagogları tárepinen islep shıǵılǵan oqıtıwdıń teoriyalıq tiykarların joq qıldılar.

Antik atı menen júritilgen usı dáwir kórkem óneriniń wayran qılınıwında túrk basqınshıları hám óz úleslerin qosıtı. Túrkler tárepinen Yunanstanńın basıp alınıwı súwretlew óneriniń tolıq rawajlanıwınan toqtalıwına alıp keldi. Bul waqıtqa kelip súwretlew óner sabaqların ulıwma tálim pání sıpatında oqıtıw alıp taslandı. Aqıbetinde oqıtıwdıń anıq islep shıǵılǵan teoriyalıq ham metodikalıq dizimi joq boldı. Keyinshelik bul quramalı hám juwapkershilikli wazıypalar oyanıw dáwiri súwretshi-dóretiwsileri tárepinen orınlandı [16; 22-24].

Oyanıw dáwiri súwretlew óneriniń rawajlanıwında jańa dáwirdi ashtı. Súwret sızıw teoriiyası tarawında súwretshiler jańasha metodlardı islep shıǵa basladı. Shama menen mın jıllar turǵınlıqtan soń, ilimiy bilimler hám kórkem ónerdi rawajlandırıw mashqalalarına bolǵan qızıǵıw jáne qarar tawdı.

Súwretlew óner, tiykarınan qálem súwret orınlanıwınıń jańa metodları boyınsha chellini Alberti, Leonardo da Vinchi, Dyurer sıyaqlı kópshilik kórkem óner iyelleri shuǵıllana basladılar. Olar súwretlew óner tarawında ilimiy izleniwler tábiyat nızamlarınan kelip shıǵadı dep qaraydı.

Oyanıw dáwiri súwretshileri súwret sızıw metodıkasına úlken úles qosadı hám qálem súwretti pán sıpatında rawajlanıwına tiykar saladı. Biraq, olar oqıtıwdıń didaktikalıq negizlerine kem itibar berdiler. Bul zárúr wazıypanı XVI ásirdiń aqırına kelip túrli mámleketlerde shólkemlestirilgen kórkem óner akademiýalar dawam ettirilip, sheshe basladılar. [15; 23-25].

XVII ásir súwretlew ónerin oqıtıw metodıkası qálem súwrttiniń pán sıpatında tola tegis onıń akademiýalıq tárizde

dawam etiwı ushın tiykar jarattı. Akademiyalıq qálem súwrettiń dizimi dáslep Florenciyadaǵı «Qálem súwret akademiyasında» islep shıǵıldı.

Aǵa-ıni Karachchiler tárepinen shólkemlestirilgen Beloniyadaǵı jas súwretshilerge tómendegi usılda sabaq bergen- dáslep qálem súwret sızıw metodları, nızam-qaǵıydaları menen tanısqań, soń ǵıps úlgilerin súwretlegen, sonnan keyin insan kórinisin ózine qarap súwretin salǵan. Bul shınıǵıwlarda ol insanniń anatomiyalıq dúzilisleri hám tereń úyreniw múmkinshiligine iye bolǵan.

XIX ásirdeń ekishi yarımınan baslap menshilikli akademiya- lar jánede kóbeyip bardı. Bázı akademiya- lar kóp jıllar dawamında tájiriye hám sıawlardan ótip, tálim beriwde ámeliy tárepinen toplanǵan tájiriyelerde inkar etiw tiykarında qurılǵan edi.

XIX ásirdeń aqırına kelip akademiya- lıq tárizde oqıtıw dizimi óz baǵdarı tárepinen jana zaman talaplarına juwap bere almay qaldı. Qısqa waqıt ishinde túrli kórkem óner aǵımlar payda bola baslaydı. Neoimpressionizm, kubizm, ekspressionizm, daizm, syurrealizm hám túrli tarawlı aǵımlardıń óz ara qarama- qarshılıqları oqıtıw metodıkası ayrıqsha, qálem súwrettiń rawajlanıwına óziniń jaman tásirin kórsetti.

XX ásirdeń baslarına kelip Batis evropa hám Amerika mámleketleriniń kórkem óner mektepleri tolıq kriziske ushıradı. Qálem súwret islew metodikaları keskin ózgerdi.

XX ásirdeń 40-50 jıllarınan baslap burınǵı awqam respublikalarınıń Tallin, Kiev, Tbilisi qalalarında kórkem óner institut shólkemletirildi. 1955-jılı Nizamı atındaǵı TMPI qasında hám Kórkem-grafika fakulteti sholkemlestirilip, túrli jıllarda talantlı súwretshi-pedagoglar-R.Choriev, M.Nabiev, M.Kuzibaev, A.Boymatov, M.Saidov, K.Jminov, Yu.Elizarov, T.Oganesov, N.Ten, Ğ.Abruxamonov hám kópshilik úlken qánigeler xızmet kórsetedi.

Atamalardıń túsindirme sózligi

Avtoportret-	Portret janırınıń kórinislerinen biri bolıp, xudojniktiń óziniń súwretin salıwına aytladı.
Axromatikalıq reń-	Aq, kúlreń, qara reńler, bir-birinen jaqtılıq kúshleri menen pariqlanadı.
Tábiyy reń-	Tábiyatta bar bolǵan sarı, qızıl, sargısh reńler.
Ámeliy grafika-	Grafika óneriniń túrlerinen biri. Hár túrli belgiler, konvert betine islenetuǵın súwretler, qut-lıqlaw xatı hám telegrammalar, markalar kiredi.
Animalist-	(latinsha «animal»-haywan) haywanlardıń súwretin salıwshı xudojnik yamasa músınshi.
Applikaciya-	Hár túrli reńli qaǵaz yamasa tawar bóleklerinen saya kórinisi (siluet), naǵıs, gúl t.b qıyıp qaǵazǵa yamasa arnawlı pannoǵa jabıstırıw.
Asimmetriya-	Baylanıspaw, qanday da bir buyımnıń bólimleri, bólekleriniń belgili bir noqat sızıǵı yamasa tegislikke qaraǵanda bir-birine qusamawı, mas kelmewi.
Afrodita-	Áyyemgi grek ápsanalarındaǵı muxabbat hám gózallıq qudayı.
Batalist-	Uris kórinislerin salıwshı xudojnik.
Venera-	Grek Rim ápsanalarındaǵı muxabbat hám gózallıq qudayı.
Vitraj-	(francuzsha-ayna) reńli shiyshe, ayna menen dekloraciya xarakterindegi naǵıs yamasa kórinislerdi islew. Ádette aynanıń ramkalarına sonday súwretler islenip, olar ózinde nur ótkiziwı esabınan hár túrli kórinislerdi payda etedi.

Illyustraciya-	Kitap, gazeta-jurnal grafikasınıń kórinislerinen biri bolıp, ol tekst yamasa waqıya menen baylanıslı bolǵan, usı waqıyadaǵı kórinislerdi ózinde sáwlelendiretuǵın súwretler.
Inkrustaciya-	(latın) Hár qıylı materiialardı birlestirip kórkem shıǵarma jaratıw.
Kapitel-	(latinsha bas, gelle) ústinniń joqarǵı bóliminiń bezeliwi.
Kompoziciya-	(latinsha-kompazicio, dúzilis, qurılıs) kórkem shıǵarmadaǵı obrazlar hám kórkemlik qurallardıń anıq bir ideanıń maqsetine xızmet qılatuǵın tártipte jaylasıwı hám olardıń jetiskenligine aytıladı.
Kompanovka-	Sızılǵan buyım, kórinis hám basqalardı qaǵaz betine maslastırıp jaylastırıw.
Kolorit-	Jazılǵan shıǵarmada bar reńlerdiń jıyındısı.
Kontrast-	Qarama-qarsılıq, reńlerdiń óz ara qarama-qarsılıǵı. Bir reńniń janında ekinshi reńniń ele de jaqsıraq kórinıwi. Jasıl reńniń qasında qızıl reńniń sulıwraq kórinıwi h.t.b.
Kontur-	Sırt, sırtqı kórinis. Qálemnen súwret salǵanda nárseniń sırtqı tárepi.
Kopirovka-	Naǵıslardıń qálemnen sızılǵan súwretin qaǵaz hám gezlemege kóshiriwde qollanılatuǵın qara, qızıl, sarı, sargısh reńdegi reńli qaǵazlar.
Lak-	Qál qálemde qollanılatuǵın súwretler ushın ayrıqsha laklar qollanıladı. Sonday-aq laklar bankashalarda shıǵarılıp, olar kómir, pastel, sangina, retush sıyaqlı súwretlew qurallarında islengen grafikalıq jumıslardıń betine sewip bekkemlenedi.
Lessirovka-	Reńli súwret texnikasınıń usıllarınan biri. Keptirilgen qalın bólek, betine aqshıl yamasa yarım aqshıl reńlerdiń beriliwi.

Mozaika-	Ráń-báreń shiyshe, taslar, ágash, faner, koja kiyimlerinden bir-birine qalıń etip qarama-qarsı jabıstırıw jolı menen payda bolǵan súwret.
Molbert-	Qálem súwret hám reńli súwretti islew ushın qollanılatuǵın maslama.
Mazok-	Qıl qálemde boyawdı úzip-úzip súrtiw. Bunda tiykarınan qıl qálemniń kardon yamasa tawarǵa qaldıratuǵın ózine say izlerine aytladı.
Nabroska-	Jasalma (chernavoy) jumıs, qaralama, ózine say sıziq hám belgiler járdeminde islenetuǵın sırtqı kórinis.
Natyurmort-	(francuz tilinen alıńan bolıp jansız tábiyat) súwretlew óneri janrı. Gúl, miywe, ovosh ónimleri, úy buyımları, quslar, ayırım miynet qurallarınıń kórinisi.
Plakat-	(latın tilinen jarnama, guwalıq). Grafika óneriniń túrlerinden biri bolǵan plakatta súwret hám jazıwlardıń kórkemlik jaqtan sulıw kórinisi arqalı. Dáwirlerdiń eń tiykarǵı waqıyaların tamashagóyge jetkizip beredi. Onnan paydalanıwǵa shaqıradı, eskertedi, túsindiredi.
Plener-	Ashıqlıq, keńlik.
Rangtasvir-	Diywalǵa islenetuǵın hár túrli súwretler. Polotonlarǵa sızılǵan súwret, kino hám teatr bezewleri. Bul ónerde reńler tiykarǵı orındı iyeleydi hám onıń ózine say ózgeshe táreplerinen birin ózinde jámleydi. Grafika ónerinde reńler járdemshi wazıypasın atqarsa, reńli súwrette reńlersiz kórsetiwge bolmaydı. Xudojnik reńler arqalı pútkil barlıqtı kórsetip obrazlarda súwretleydi, makanlardıń sheksizligin, ráń-báreńligin hám de kólemi kórsetedi.

Reprodukcıya-	Súwretlew ónerinde alınatuǵın haqıqıy kórkem shıǵarmanıń poligrafiya quralları járdeminde qayta payda bolǵan kórinisi.
Restavraciya-	(latinsha tiklew) zıyanlangan súwrettiń, kórkem-shıǵarmalarınń ómirin uzayttırıw hám ilimiy metodlardan paydalanıp, ózine keltiriw.
Retush-	(francuzsha tuwrılaw) súwrettiń anıqlanǵan kemshiliklerin tuwrılaw.
Ritm-	Jaratılǵan shıǵarma komponentleriniń, janlı, tegis yamasa dinamikalıq qaytarılıwı.
Syujet-	(francuzsha, buyım, nárse, háreket). Súwretlew ónerinde islengen buyım yamasa waqıyalar túsiniledi, ómirlik waqıya hádiyselerden úzindi háreketler.
Sıya qálem-	Kishi qıl qálem menen naǵıstıń sırtın boyawda sızıp shıǵıw.
Suwıq reńler-	Muz, qar, suwdı esletiwshı, hawa reń, kók, jasil, toq sarı sıyaqlı reńler.
Súwretlew óneri-	Ádette, barlıqtı kórinetuǵın obrazlar, formalar arqalı hawadaǵı keńlikte, júzinde yamasa tegislikte (máselen qaǵaz betinde, diywalda h.t.b) sáwlelenetuǵın óner túrinen bolıp esaplanadı. Súwretlew óneri túsiniǵi keń mánige iye bolıp, oǵan grafika, reńli súwret, músınshilik óneri de kiredi. Súwretlew óneriniń barlıq túrleri bir-birine júdá jaqın hám bir qatar uqsaslıqlar bar, biraq sonıń menen birge, olardıń hár birin ózine say tárizde súwretlew usılları hám texnikası bar. Bunnan tısqarı olardıń hár biriniń qollanılıw ornı, sáwlelenetuǵın temaniń, isleniw usılına qaray, bir qatar túr hám janrlarǵa bólinedi.

Etyud-	(francuzsha úyreniw) iri shıǵarmalardı islew ushın úzliksiz naturadan, ómirde islenetuǵın kishi kórinis.
Etyudnik-Qosımsha reńler-	Etyud islewge maslastırılǵan kóshpeli ásbap. Qızıl, sarı, sarǵısh, kók boyawlardıń aralasıwınan payda bolǵan reńler.
Xolst-	Reńli súwret ushın arnawlı tayarlanǵan tawar.
Garmoniya-	Grekshe Xarmoniya, baylanıslı bolıw, múnásiplik, izbe-izlik kórkem-shıǵarma bólimleriniń izbe-izligi.
Grizayl-	(franc. Grizaille, griz kúl reń) kúlreń járdeminde bir reńniń hár túrli kórinisleri arqalı islengen súwret.
Diptix-	(Grekshe diptigos eki qabat) orta ásir súwretlew ónerinde keńnen tarqalǵan, eki bólimnen ibarat relief hám reńli súwretten dúzilgen shıǵarma.
Drapirovka-	Fon ushın qollanılatuǵın hár túrli reńdegi materiallar, gezlemeler.
Janr-	(francuzsha, túr, kórinis) Súwretlew ónerinde janr degende, qanday bir temanı ózinde sáwlelendiren shıǵarma túrleri túsiniledi. Máselen, manzarada, tábiyattıń hár túrli kórinisleri sáwlelendiriledi. Bólek yamasa adamlardıń toparların sáwlelendiren súwretler bolsa portret janrındaǵı súwretler delinedi. Miywe, gúl, úy buyımları hám soǵan uqsas nárselerdiń kórinislerin sáwlelendiriwshi súwretler, natyurmort janrındaǵı súwretler dep ataladı h.t.b.
Interer-Jillı reń-	Úydiń ishki kórinisiniń súwreti. Ottı, quyashtı esletiwshi sarı, toq sarı, sarǵısh, qızǵısh hám qızıl reńler.

Ádebiyatlar dizimi

1. Abdullaev N.U. «Saňat tarixi» - Toshkent; Óqituvchi, 1986.
2. Abdullaev N.U. «Saňat tarixi»-2/1 Toshkent; Saňat, 2001.
3. Azimova B.Z. Natyurmort tuzish va tasvirlash metodikasi. Toshkent: Óqituvchi, 1984.
4. Azimov B.Z., Rajapov R., Abdirasilov S.F. Tasviriy saňatga oid atamalarning izohli luđatı. Toshkent 1994.
5. Барщ Л.О. Наброски и зарисовки. М., 1970.
6. Boymetov B. Qalamtasvir óqitishning ilmiy asoslari. Metodik tavsiyalar. Toshkent: 1995.
7. Кузин В.С. Наброски и зарисовки. – М., 1970.
8. Кузин В.С. Вопросы изобразительного творчества. - М.,1971.
9. Смирнов Г.Б. Изобразительное искусство. М., Просвещение, 1977.
10. Терентьев А.Е. Изображение животных и птиц средствами рисунка и живописи. - М., 1980.
11. Шорохов Е.В. Основы композиции - М., Просвещение, 1976.
12. Egamov X. Bóyoqlar bilan ishlash. – Toshkent: Óqituvchi 1981.
13. Хасанов Р. Методические основы художественного образования и воспитания в узбекской школе.- Ташкент: Фан, 1990.

MAZMUNI

Kirisiw	3
Súwretlew ónerinde qálem súwrettiń áhmiyeti	5
Reńlerdiń ózgeshelikleri	9
Natyurmort	11
Natyurmort quyılması.....	12
Natyurmort kompoziciyası	15
Natyurmorttıń túr-túsli súwretleniwi (grizayl)	19
Akvarel boyawında natyurmort islew	23
Ámeliy máslahatlar.....	27
Reńler menen islew hám olardıń bir-biri menen múnásibeti	29
Kórinis múnásibetleri	31
Túr-tús múnásibetleri	33
Reńlerdegi múnásibet	35
Jaqtılandırıwdıń ulıwma túr-túsli reńli kórinisleri.....	38
Reńlerdi anıq kóriw	44
Súwrettiń anıqlıǵı hám kompoziciya orayı.....	47
Naturada súwretlew procesi	51
Kórinis	58
Plener ashıq hawa shárayatında naturanı anıq seziw hám reńlerdiń múnásibetleri menen islesiw usılı	63
Tiykarǵı reńli múnásibetlerdi qabıl etiw hám súwretlew	64
Jaqtılıqtıń ulıwma kórinisi hám reńlerdiń jaǵdayları	66
Súwret obektlerinde kolorittiń birligi hám jaqtılandırıw reńi.....	67
Súwrette mayda bóleklerdi salıw	68
Súwrette keńlik	70
Ámeliy máslahatlar.....	73
Natyurmort, portret, peyzaj kompoziciyasın orınlaw	75
Súwretshiler ustaqanaları, kórgizbe zalları hám golleriyalarǵa barıw hámde olardan nusqalar alıw.....	89
Ápiwayı buyımlardan dúzilgen natyurmort.....	95
Súwretlew óner túrleri hám janırları	108
Nárse, zattıń ózine qarap súwret salıw usılları	116

Maylı boyawda súwret salıw jolları	126
Eki úsh buyımlardan dúzilgen natyurmort	135
Reñli súwrette qollanılauǵın hár qıylı materiyallar hám boyaw túrleri	150
Hár qıylı boyawında islew usılları.....	164
Naturaǵa qarap súwret salıwdıń nızam hám qaǵıydaları	167
Natyurmorttı baslaw, naturanı úyreniw hám onıń ózgesheliklerin anıqlaw.....	173
Hár qıylı túske iye reñli zatlardan natyurmort dúziw	176
Súwretlew óneri pániniń tarbiyalıq áhmıyeti	179
Qálem súwret hám onıń súwretlew ónerindegi tutqan orni	185
Atamalardıń túsindirme sózligi	197
Ádebiyatlar dizimi	202

Esletpe ushın

Esletpe ushın

Aldabergenov Azamat Utegenovich

REŃLI SÚWRET

(Oqıw qollanba)

Redaktori: A. Abdujalilov
Ko'rkem redaktori: S. Abduvaliyev
Tex. Redaktori: U. Vohidov
Operatori: D. O'rinova

Licenziya: AI №190, berilgen waqti 10.05.2011
Original-maketten bosıwǵa ruqsat etildi XX.XX.2019-j.
Formatı 60x84 ¹/₁₆. Kegli 11,5. «Times New Roman»
garniturası. Ofset usılında basıldı. Kólemi 13,0 b.t.
12,09 shártli b.t. Nusqası 50 dana. Buyırtpa 01-19.

«Tafakkur-bo‘stoni» baspası. 100190. Tashkent qalasi,
Yunusobod-9, 13-54. E-mail: yunusali_1987@mail.ru

«Tafakkur-bo‘stoni» MCHJ baspa-poligrafiyasında
chop etildi. Tashkent qalasi, Chilonzor koshesi, 1.
Telefon: (890) 612-25-10